

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 2 (479), February, 1988, Vol. XLI

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів

Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник

Члени Редакційної Колегії:

проф. д-р Г. Васюкович, проф. д-р С. Галамай, проф. д-р М.
Кущир, інж. В. Олесків, ред. Л. Полтава, проф. Б. Романенчук,
д-р Б. Стебельський, проф. П. Цимбалістий

Літературно-мовний консультант — Святослав Караванський

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1988 РІК

К р а ї н а	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окрем- не число
Австралія	55 дол.	30 дол.	17 дол.	5 дол.
Австрія	700 шіл.	400 шіл.	250 шіл.	65 шіл.
Аргентина (амер. дол.)	40 дол.	20 дол.	10 дол.	4 дол.
Бельгія	2000 б.фр.	1100 б.фр.	600 б.фр.	200 б.фр.
В. Британія	25 ф.	13 ф.	7 ф.	2,50 ф.
Канада	55 дол.	30 дол.	17 дол.	5 дол.
США	50 дол.	27 дол.	15 дол.	5 дол.
Німеччина	110 н.м.	60 н.м.	35 н.м.	12 н.м.
Франція	250 фр.	130 фр.	70 фр.	25 фр.
Швеція	250 кор.	130 кор.	70 кор.	25 кор.

В усіх інших країнах — рівновартість американських доларів.
Передплату просять вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам
зручніше — на адресу нашого Заступника у Вашій країні, яку
знайдете на сторінці 3-ї обкладинки.

Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СХВАЛЮВАНО-ПОДПИСУВАНО І НАДРА-
СОВАНО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 2 (479)

ЛЮТИЙ, 1988

Річник XLI

Зміст II-ої книжки

У 70-ліття Української Державности

— В 70-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (Звернення Проводу ОУН) 131

Матеріали VII ВЗ ОУН

— ЗВЕРНЕННЯ VII ВЗ ОУН ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 135

В 1000-ліття Хрещення України

— СЛОВО ПАПИ ІВАНА-ПАВЛА ДО УКРАЇНСЬКИХ ВЛАДИК СИНОДУ
У ВЕРЕСНІ 1987 РОКУ 143

Мтр Володимир Микла: ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ І РОЗВИТОК ХРИСТИАНСТВА В
КИЇВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 148

Євген Крамар: ДО ПИТАННЯ ПРО РЕЛІГІЙНИЙ ВИБІР КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА (Прод. 2) 156

Роман Кухар: НАШІ ЗАБУТІ ПРАДИДИ 168

Посмертні згадки

СЛ. П. ЮЛІЯН ЗАБЛОЦЬКИЙ 180

СЛ. П. ЄВГЕН ПРИШЛЯК 182

Присвяти

Прощальне слово речника Проводу ОУН; Прощальне слово речника УДП; Слово президента АБН;
Слово речника Активу й ОУВФ в Канаді; Прощальне слово голови СУВ; Прощальне слово голови
КУ СМ у В. Британії; Прощальне слово речника Редакції «В.Ш.»; Прощальне слово речника УВС
і УІС; Кондоленційна телеграма з Америки; Прощальний лист з Канади 184

В. Тесляр: ПОХОВАЛИ ВІРНОГО ДРУТА І ПАТРІОТА 197

ЗАМІСТЬ КВІТІВ НА СВІЖУ МОГИЛУ... (Пожертви) 200

Поезії

В. Свідзінський: В текучім блиску стигне жито... — 202; Урожай був шумний, високий... — 203;

Загудів трамвай — і зник поволі... — 203; Коли дні сіріли мертво... — 204.

Ганна Черінь: СНІЖИНКА 204

Андрій Легіт: КИЇВ (Уривок) 205

До 70-річчя поета (11 січня 1988 року)

Яр Славутич: Розрита Винниця — 206; Розмоклий степ хапав мене за ноги... — 208;

До циклу «Благодатне» — 208.

Наука, досліді

Іван Вергун: ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА У ФРАНЦУЗЬКІМ МИСТЕЦТВІ, ЛІТЕРАТУРІ,
ЕНЦИКЛОПЕДИЯХ, ІСТОРИОГРАФІІ (Закінчення, 3) 210

Іван Горалів: ФРАНЦУЗЬКИЙ ІСТОРИК ПРО МОСКОВСЬКИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ 226

Оповідання, новелі, спогади

І. Пришвець: ЗОШИТ КАТОРЖНИКА (Закінчення, 10) 229

В. Кархун: ІДОЛ 244

Огляди, рецензії

(УПС) УСПІШНЕ ЗАПОЧАТКУВАННЯ ЮВІЛЕЙНИХ СВЯТКУВАНЬ 1000-ЛІТТЯ
ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ 247

Роман Кухар: НА ПОСЛУГАХ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ 251

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ 255

СПРАВЛЕННЯ НЕДОГЛЯДУ АДМІНІСТРАЦІЇ ФОУ 256

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

*Фрагмент із похорону сл. п. дир. Ю. Заблоцького на цвинтарі
Ганнерсбури, 12.1.1988 р.*

В 70-ліття Української Державности

В СІМДЕСЯТІ РОКОВИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

*«Без панства, без рабства,
Насильства і зрад,
Одна Незалежна Україна»...
(слова з пісні)*

Тому 70 років, 22-го січня 1918 року, після невдалих намагань пов'язати долю України з російською соціалдемократією, Українська Центральна Рада проголосила IV Універсал, заявляючи: ...«Од нині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, Вільною Суверенною Державою Українського Народу»... Цим Універсалом Україна започаткувала нову добу своєї історії після чверть тисячоліття неволі і поневірянь в московському ярмі. Цей акт знайшов також свою відбитку 1-го Листопада того ж року в Західній Україні, де Українська Національна Рада перебрала владу у Львові і цілій Галичині після розвалу Австро-Угорщини. Це в свою чергу довело до злуки українських земель в одну Українську Державу Актом 22-го січня 1919 року.

Проснувся великий український Народ зі сну вікової неволі, щоб виконати заповіт свого Пророка і Національного Барда Тараса Григоровича Шевченка, який закликав «вставайте, кайдани порвите!», розуміючи під цим здобуття національної свободи. Та голос Кобзаря заглушували в той час чужі сирени, до яких прислуховувалась у великій мірі наша тодішня політична верхівка. Ці інтернаціоналістичні «сирени» з Півночі кричали про мир і роззброєння, як 70 літ пізніше, а самі зброїлися і формували свої дивізії. Це діялось в той час, коли в Україні Центральна Рада проголошувала свої три перші Універсали, проповідуючи автономію та федерацію, відкидаючи організацію війська та озброєння. IV Універсал прийшов у момент, коли на границі України, недалеко Києва, появилися червоні орди Муравйова. 3000 вояків, у тому ж курінь Січових Стрільців складений з полонених під командою Євгена Коновальця, це була ціла залога столиці України. 300 студентів під Крутами склали своє життя, спинаючи ворожу навалу і захищаючи молоду Українську Державу. В той же час

були започатковані переговори з Центральними державами в місті Бересті за визнання України.

Акти 22-го січня і 1-го листопада 1918 р. та 22-го січня 1919 р. мають для нас істотне значення, бо цими Актами Україна вступила на необоротний шлях власного державного життя, стала підметом, а не предметом історії. З тих Актів і їх здійснювання випливає також велика наука, яка завершує процеси політичної думки в Україні.

Зокрема наша збройна невдача показала, що держави не можна збудувати без сильної, добре озброєної армії, споєної ідеєю української державности. Тому ідея української державности знайшла своїх носіїв у визвольних рухах і організаціях післявоєнного періоду, якими були СВУ-СУМ і УВО-ОУН. Ідею дальшої боротьби за державність винесли з собою старшини і вояки українських армій, вона знайшла своє втілення в бойових актах УВО-ОУН, в будові Карпатської України і її державницького Акту з 14.3.1939 р., в часі розвалу Чехо-Словаччини. І хоч довелося в боротьбі понести дошкульні втрати, як трагічна смерть Голови Держави Симона Петлюри в Парижі 1926 р., членки УВО Ольги Басараб, Крайового команданта УВО сот. Ю. Головінського, молодих членів ОУН Василя Біласа і Дмитра Данилишина, а вкінці організатора УВО-ОУН полк. Євгена Коновальця, що загинув 23.5.1938 р., розірваний московською гранатою в Роттердамі, то народ озброювався ідейно і духово міцнів.

Ідея української державности знайшла своє нове застосування в умовах воєнного зудару між гітлерівською Німеччиною і советсько-московською імперією Актом відновлення Української Держави 30-го червня 1941 року. І знову, як у 1918 р., виринула проблема збройної сили у цілій своїй ширині. Та на це ОУН була приготована. Як тільки Українське Державне Правління на чолі з Ярославом Стецьком було виарештоване, а також був заарештований сам Провідник ОУН Степан Бандера і ще кількох чільних членів ОУН, а відтак почалися масові арештування членів ОУН, то решта Проводу і членство ОУН розпочали плянову розбудову збройної сили, яка згодом оформилася в УПА. Рамці для УПА дали раніше вишколені з доручення Проводу ОУН старшини й підстаршини Дружин Українських Націоналістів, а їхній командант сот. Роман Шухевич став Головним Командиром УПА під легендарним іменем ген. Тараса Чупринки. Відновлена Актом 30-го червня 1941 р. Українська Держава знайшла своє втілення в діях УПА, а згодом також в діях Української Головної Визвольної Ради як передпарламент з її Генеральним Секретаріатом, як виконним органом. ОУН-УПА-УГВР були носіями влади на означен-

ній території України і мали за собою народ, тобто були всі три атрибути державности: територія, населення і влада. Двофронтова збройна боротьба УПА, що протривала повних 10 років, закріпила в народі назавжди ідею української державности, яка разом з вояками і членами підпілля ОУН рознеслася по всій Україні, а також по широких просторах імперії. Ідея української державности проникла також в підневільні інституції, в тюрми і гулаги, вносячи всюди духа непокорі і боротьби.

В умовах еміграції, крім екзильного Уряду УНР, що зміцнився УНРадою в 1948 р., продовжували свою працю члени Гетьманського уряду, члени Уряду Карпатської України і ЗП УГВР з Генеральним Секретарем Закордонних Справ, а зокрема звільнений з німецького концтабору Голова УДП Ярослав Стецько. Зразу по війні, на базі представників, що брали участь в Конференції Поневолених Народів осінню 1943 р. в Україні, Ярослав Стецько оформив Антибольшевицький Блок Народів і, ставши його Головою, розвинув широку міжнародню акцію за розвал московської імперії. Ідея української державности в акціях Голови УДП і АБН знайшла свій новий вимір і вивела українську справу в широкий світ. Національні революції поневолених народів як альтернатива до нуклеарної війни, що їх видвигав Ярослав Стецько, викликала заінтересування і підтримку серед багатьох політичних кіл вільного світу, в тому і великих потуг.

Аналізуючи пройдений 70-літній шлях боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, можемо з певністю твердити, що під цю пору український народ, а зокрема його інтелектуальна верства, набирає все більше переконання і віри у свої власні сили, та що орієнтації на чужі сили ведуть до втрати державности. Вони засвоїли собі істину, що без боротьби немає власної держави, а для цього потрібні власні збройні сили. Ці істини і їх пізнання мають стати основою для остаточного об'єднання всіх здорових сил в нашому народі до здійснення ідеї української державности.

Таку мету ставить собі поширене Українське Державне Правління, яке змагає до оформлення Всеукраїнського Державного Центру, що має бути синтезою всіх українських державницьких формацій, які постали на протязі останніх 70 років. Цю платформу потвердив також VII Великий Збір ОУН з 1987 року, даючи підтримку УДП в реалізації його плянів.

1000-ліття Хрещення України, яке в 1988 році відзначаємо величаво на всіх поселеннях, має бути для українського народу зворотним пунктом, який наблизить нас до ідеалу Української Держави.

жави часів Володимира Великого — вільна, міцна і об'єднана Україна з народоправним ладом і з патріархальним завершенням своїх Церков.

Організація Українських Націоналістів, що відбула свій VII Великий Збір, який прийняв напрямні дії у всіх важливих відтинках праці і боротьби, закликає все українське громадянство ще більше згуртуватись довкола ідеї української державности і давати повсякчасну відсіч усім, хто ту ідею намагається компромітувати, а чи її підмінювати плебісцитами, федераціями, чи боротьбою виключно за людські права. Ці останні є можливі тільки у вільних національних державах, без яких немає ніяких гарантій для цих прав.

Відзначаючи 70-ліття Української Державности в цьому році, виникає природна потреба поглиблення знання нашого минулого з княжої і козацької доби, а також найновішого періоду нашої історії. Вбудуймо Українську Державу в наші серця і наші уми, щоб вона стала нерозлучним складником нашого «я». Думаючи і діючи за державницькими критеріями, ми зможемо усунути з нашого життя багато дечого зайвого, бо на перше місце в нашій праці і боротьбі прийдуть першочергові справи стосовно здобуття Української Держави. Тоді всі ділянки нашого життя, включно з вихованням, наукою і дослідями, розвитком культури та господарськими чинниками, будуть підпорядковані державницьким інтересам України.

70-ліття Української Державности — це період боротьби трьох поколінь за Українську Національну Державу. Це має бути також кінцева і переможна фаза тієї боротьби, позначеної ідеями ОУН.

Січень, 1988.

Провід
Організації Українських Націоналістів

Матеріали VII ВЗ ОУН

ЗВЕРНЕННЯ VII ВЕЛИКОГО ЗБОРУ ОУН ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Українки й Українці на Рідних Землях
і розпорошені по чужих країнах!

Повідомляємо Вас, що представники ОУН з цілого світа зібрались на своєму черговому VII Великому Зборі для обговорення стану визвольної боротьби українського народу за самостійну соборну державу і для визначення дальших напрямних цієї боротьби.

Ми ствердили, що російські імперіялісти незмінно реалізують супроти українського народу і всіх інших поневолених народів політику етноциду, денаціоналізації, скрайнього економічного колоніалізму та культурно-політичного расизму панівної російської нації. Вони роблять це при допомозі советського окупаційного режиму, комуністичної партії Советського Союзу, КГБ, російської православної церкви та інших інституцій. Ворожа політика проявляється:

а) в насильній висилці української молоді на смерть, знівечення чи інвалідство в безглузді завойовницькій війні в Афганістані;

б) у шкідливій економічній політиці без ніякого взгляду на добро, безпеку і добробут українського народу, як, наприклад, у розбудові атомних електростанцій у залюднених місцях, що показалося під час злочинного радіаційного вибуху в Чорнобилі, в наслідок якого загинули і ще загинуть безліч тисяч українського народу;

в) у демографічній політиці змушування молодих українок і українців виїздити поза межі рідних земель на чужі території російської імперії, де вони підпадають систематичній і пляномірній росіянізації та асиміляції в російській нації;

г) в реалізації чужої і ворожої освітньо-виховної політики, заснованій на псевдо-науці про Україну, метою якої є вирощувати ренегатів, яничарів, людей без української національної гідності

й гордості, із сфальшованим знанням історії, культури й духовості української нації;

г) в безпощадному винищуванні всіх проявів стремління українського народу до власної національної і суверенної держави;

д) в жорстокому переслідуванні віри і релігійних практик українського народу, ширенні безбожництва та насильного запровадження ворожої російської православної церкви.

Українки й Українці!

Помимо тоталітарної неволі під російськими окупантами, національна самобутність живе й передається в народі з покоління в покоління. Віра в Бога міцніє, а наше українське практикування християнської релігії поширюється. Появляються все нові відважні жінки й мужі, які вимагають відновлення української держави і діють у цьому напрямі! Широкі верстви народу протиставляються колоніальній господарці, експлуатації і визискові. Люди бажають мати право на приватну власність, прагнуть національної волі, права людини! Велика лють кипить проти режиму, що допустився чорнобильського злочину! Спротив росте проти московської загарбницької війни в Афганістані.

Кремлівські верховоди свідомі того, що російська імперія розкладається і занепадає. Вони вирішили рятувати її при допомозі модернізації. Тож Михайл Горбачов із своїм Політбюром КПСС запланували ряд реформ для підготовки нових кадрів професіоналістів, примінення найновішої технології, якіснішого функціонування економії та адміністрації. Для реалізації цих плянів Москва потребує часу і приспання антиімперських волелюбних сил поневолених народів. Тому Горбачов придумав *обман* т.зв. «гласності», завданням якого є втягнути опозиційні й ворожі елементи поневолених народів в орбіту режиму, спонукати їх вийти на яв, вживати лише конституційні («правозахисні») методи, створені російськими завоювниками, щоб вони перестали вживати революційні і підпільні методи визвольної боротьби. Проходить потужна кремлівська обманлива пропаганда про нібито поліпшення й підвищення життєвих умов та більші права і свободу для людей, наприклад — плекання мов поневолених націй.

Всі ці мінімальні поступки мають короткотривалий й обманний характер. КГБ, партійні й окупаційні органи СРСР уважно слідкують за розвитком подій у поневолених народах і кожної хвилини готові кинути розгромлювати волелюбні згуртовання, які ви-

ходитимуть поза дозволені «гласністю» і «перестройкою» рами. Окупаційному режимові залежить на тому, щоб групи, які є в підпіллі, вийшли на яв та вели свою діяльність під наглядом влади. Хто в підпіллі, в боротьбі проти імперії, той найменше вловимий, найгрізніший.

Українці!

Закликаємо Вас не дати заманити себе в тенети російської імперської системи. Зберігайте свою самобутність, не послабляйте своїх стремлень до волі і національної незалежності, бо єдино власна Українська Самостійна Соборна Держава гарантуватиме справедливий соціально-економічний лад, права людини, правдивий демократичний устрій, процвітання наших Церков, підвищення життєвого рівня і свободного розвитку культурного життя. Москва вживає найбільше витончені методи дезінформації, масового обману, пропаганди й агітації, щоб розкласти і здемобілізувати національно-визвольні рухи. Будьте уважні і чуйні на ворожі намови! Москві залежить на ліквідації усіх ідейних, моральних і політичних барикад визвольних рухів, втягнення національного активу в діалог, дискусію, переговори з диявольським режимом, та капітуляції перед великодержавним шовінізмом.

Дорогі Сестри й Брати!

Пам'ятайте, що ніколи в минувшині, продовж багатьох віків, північні сусіди-москалі не хотіли жити з українським народом у вільних і мирних взаєминах, як рівний з рівним, як окремі суверенні держави! Навіть ще в часах, коли не було Москви, у XII-XIII століттях, уже князівства володимирське, суздальське, ростовське і новгородська республіка прагнули лише знищити Київ, зруйнувати Русь-Україну, зграбувати її багатства, перебрати її торгівлю. Згодом, Московське князівство безупинно завойовувало кусень-за-куснем Українські Землі. Дальша експансія в Україну проходила в Козацько-Гетьманській епосі, коли москалі посягли вже по цілу Лівобережну Україну. У безупинних війнах і вживаючи різних підривних, розкладових засобів, пропаганду і психологічну війну, їм вдалося не лише завоювати Лівобережжя, але й Київщину, Поділля, Причорномор'я, Волинь. У XX столітті російські орди посунули на Західньо-Українські Землі. Сьогодні диявольська Росія володіє або має нагляд над усіма етнографічними землями Соборної України, навіть почерез свої сателітні режими в Чехо-Словаччині, Польщі й Румунії. Росіяни наміряються асимілювати українську націю в «радянському народі», себто в

російському великодержавному суспільстві, що теж називають «єдиною неділимою Росією». Уже кілька разів зрадлива Москва застосовувала обманні розкладові методи проти уярмлених націй. Згадати б «Українізацію» і НЕП у двадцятих роках чи «десталінізацію» у п'ятдесятих роках. Такі періоди кінчалися завжди або народоббивчою колективізацією і великим голодом 1932-1933 років, або «ежовщиною» чи погромами української інтелігенції і культурних діячів у сімдесятих роках. Скільки-то тисяч цвіту українського народу були ув'язнені, запроторені в психушки, заслані в далекі чужі землі лише в шістдесятих і сімдесятих роках! А перед ними були знищені чи закріпачені сотні тисяч у сорокових і п'ятдесятих роках. А мільйони українців пропадають через московщення і вимішування з росіянами.

Проте, Український Нарід пережив досі й переживе кожне лихоліття! Дух нації, національна культура, наша християнська релігія, національні традиції передаються з покоління в покоління. Наш нарід видає мучеників і нескоромих і терплячих за Бога й Україну! Але ми є також народом борців і героїв! Ми активно змагаємо скинути ярмо російських окупантів і шовіністів! Продовж кількох поколінь, народні месники організують визвольну боротьбу. Головним рушієм її є Організація Українських Націоналістів-бандерівців. Власне горбачовська тактика намагається обезголовити український нарід, включивши його в свою советську систему. Тому останньо, КГБ та цілий окупаційний державний апарат, наспіл з ренегатами-запродавцями безпощадно винищують розкритий актив ОУН, їх розстрілюють, катують, ліквідують всякими способами. Проте постійно діють неустрашимі прапорonoсці святих та благородних знамен Володимирового Хреста й Тризуба. Москва боїться поширення в народі ідей ОУН і її кличів: «Воля Народам! Воля Людині!», «Київ проти Москви!», «Свята Софія і Святий Юр проти Кремля і Загорська!», «За спільний фронт визвольних рухів поневолених народів проти російських імперіялістів!», «За Українську Самостійну Соборну Державу!».

VII Великий Збір ОУН звертається зокрема до Української Молоді: Ви мусите бути рушійною силою визвольної боротьби народу! Так було, є і буде, що ідейна молодь стає в авангарді змагання за волю, самостійність, справедливість, «За Бога й Україну!». Закликаємо всю патріотичну молодь включатися в лави активу Української Національної Революції! Ще в 1936 році сл. п. Степан Бандера пророкував: «Наша ідея в нашому понятті є така велична, що коли йде про її реалізацію, то не одиниці, не сотні, а мільйони жертв треба посвятити, щоб її таки зреалізувати». Історія

потверджує факт, що рішальним чинником у здобутті волі й державности є цілий нарід і його провід, який стремить досягнути намічену ціль фанатично, за всяку ціну. Ні росіяни, ані жодні інші чужі потуги нам волі й державности не дадуть і не здобудуть. Тож, дорога Українська Молоде, ти мусиш окрилитися спасенними ідеями і повести за собою увесь нарід до перемоги, слави, сили й правди! З вірою в Бога й Україну, черпаючи знання з величезного бойового досвіду дотеперішніх поколінь, озброєна авреолою мучеництва й героїзму сотень тисяч Матерів, Батьків, Сестер і Братів наших. На Тобі спочиває доля мільйонів. За долю мільйонів мусиш дати Ти звіт, — за словами великого Івана Франка.

Молоді Українки й Українці!

Ви найбільше виставлені на національне знищення: в школі москалі індоктринують Вас отруйними російськими ідеями, російською культурою, отарним способом життя, намагаються виховати у Вас принизливий рабський комплекс і прищипити російський імперський патріотизм, любов і відданість їхній тюрмі народів. Вас висилають гинути на фронті проти волелюбних афганістанців чи в глиб Росії, де хочуть Вас росіянїзувати й подружити з росіянами-завойовниками України, щоб Ви забули про свою рідну Україну, а полюбили тиранів. У Вашій духовості хочуть викоренити віру в Бога й прив'язаність до Української Церкви, або підмінити служінням шовіністичній, режимовій, російській «церкві». Впоюють у Вас безбожництво, ворожість до Христової віри й Церкви. Москалі знають, що яка молодь — така й майбутність кожної нації. Для них найзагрозливішим є факт, що молодь включається у революційний та ідеалістичний підпільний рух, захоплюється національними ідеями слави й могутности України, плекає українську мову, непохитно та гаряче вірує в Бога і призначення Української Нації, вивчає правдиву історію колишньої величі України, її могутньої духової культури в княжій і козацькій епохах та недавньої доби масового героїзму в боротьбі за УССД. Тож, дорогі молоді українки й українці: глибоко передумайте всі ці справи й включіться в лави національних месників!

Українське Духовенство, Ієрархи та Священослужителі
Українських Церков!

На Вас лежить національна місія втримати Українську Церкву на службі і для добра поневоленого народу на шляху до його волі. Тисячу років живе, процвітає і бореться зі силами зла Христова Церква в Україні. В 1988 році всі ми з великою радістю і задово-

ленням стрічатимемо Тисячоліття від запровадження на Україні-Русі християнства нашим славним великим князем святим Володимиром. Цієї епохальної події не вирвуть нам з душі москалі! Наша терпляча, мученицька Катакомбна Церква мусить утриматися й перемогти диявола. Сьогодні більше ніж коли потрібна якнайтісніша співпраця між українськими Церквами, між Церквами і визвольним національним рухом, і плекання всенародної соборницької єдності в Христі!

Дорогі наші Владики й Священики!

Від Вас очікуємо дальшого духовного провідництва за прикладом визначних попередників — патріарха Йосифа Сліпого, митрополитів Василя Липківського, Андрея Шептицького і Полікарпа Сікорського. Організуйте світовий фронт Церков і релігій для боротьби проти російського расизму, шовінізму, атеїзму й колоніалізму! Зокрема творім фронт віруючих усіх уярмлених Росією націй! Нехай високо видніють знамена: За Бога й Україну! Свята Софія і Святий Юр проти Кремля зі серпом-молотом та проти Загорська!

Українська інтелігенціє, українські науковці
й професіоналісти!

Жодна нація в сучасній добі не може бути міцною без верстви різних професій, фахів, спеціалізацій, знань. Зокрема українському поневоленому народові дуже потрібна сильна верства націоналістичної інтелігенції. Саме до української інтелігенції звертався Микола Міхновський ще 1904 р. з закликом: «Головна причина нещастя нашої нації — брак націоналізму серед широкого загалу її». Ви мусите дати народові знавців і знання, потрібні для ведення переможної визвольної боротьби модерними методами, зокрема в ділянках ведення ідейного бою, масових засобів інформациї, ведення психологічної війни, національно-державницької освіти, видання книжок про нашу визвольну боротьбу, про її історичний досвід, про великих провідників-героїв Симона Петлюру, Євгена Коновальця, Степана Бандеру, ген. Романа Шухевича, Ярослава Стецька та інших, про державницьку спадщину України, про визначних мислителів, публіцистів, ідеологів — Миколу Міхновського, Дмитра Донцова, Петра Полтаву, Євгена Маланюка. На Вас місія розголосити правду про Україну й Українську Правду по всьому світі, що її хочуть знівечити, сфальшувати і спотворити наші вороги. Під знаменом націоналізму й ідеалізму переможемо! Вистерігаймося найбільше матеріялістичного й реалітетного світосприймання!

Українські селяни й робітники!

Ви ніколи не зазнали волі й добробуту. Ви завжди експлуатовані, закріпачені раби чужих наїздників — зайдів, сьогодні — москалів. Жоден ворожий лад, — зокрема советський і комуністичний — ніколи не дасть Вам волі і добробуту, ані людської гідності. Не вірте кремлівській горбачовській пропаганді, обіцянкам полегш й поліпшення Вашого життя! Вони лише обдурюють народи, щоб змодернізувати, поліпшити свою здегенеровану імперію та згодом ще більше всіх нас закувати в тоталітарні кайдани та визискувати до безмежності.

Українські селяни й робітники!

Боріться за право на приватну власність на землю і власну хату, за соціальну справедливість, за вільний ринок на Ваші продукти, за гідне життя кожної людини в мирі й безпеці. Боріться за демократію і повалення тоталітарної влади російської комуністичної партії! Боріться за ліквідацію колгоспів і всієї соціалістичної господарки, керованої по диктаторськи з Москви. ОУН за приватну власність з прямою і негайною передачею землі й майна всім тим, які на ній працюють і займаються продукцією харчів.

Промисловість у руки українських робітників, промисловців і підприємців! Геть із України російських колоніальних експлуаторів! Хай українська індустрія служить українському народові! За розбудову індустрії на засадах приватно-власницьких, кооперативних і суспільних, де робітники, підприємці і фахівці матимуть рівнорядний голос, де не будуть наглядати політруки і кафебісти.

Український Народе!

Всі ми спільно мусимо постійно маніфестувати словом і чином, що ми державницька нація, в якій зрабовано її державу й волю. Мусимо постійно виявляти наші стремління відвоювати собі нашу законну державу! Ми втримуємо знамено останньої Української Держави, встановленої з волі народу Актом 30 Червня 1941 року під видом Українського Державного Правління. За цю державу віддали своє життя тисячі українських патріотів і з мандату якої Голова УДП сл. п. Ярослав Стецько вів продовж кількох десятиліть інтенсивну дипломатичну й політичну діяльність. Тож і тепер закликаємо нарід дати Українському Державному Правлінню моральну і матеріальну піддержку, яку дотепер давали йому безчисленні наші добрі люди на Рідних Землях і в діаспорі. УДП є про-

тиставленням до колоніальної структури УССР, бо УДП є репрезентантом волі Українського Народу, а УССР встановлена волею багнетів російських загарбників.

Хай живе Український Народ у власній майбутній Самостійній Соборній Державі!

Вічна слава Борцям-Героям за Українську Державу!

У місяці жовтні, 1987.

*Сьомий Великий Збір
Організації Українських Націоналістів*

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й розяснює всі суспільні політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:
Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:
Verlag Schlach Peremohy
München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.

В 1000-ліття Хрещення України

СЛОВО ПАПИ ІВАНА-ПАВЛА II ДО
УКРАЇНСЬКИХ ВЛАДИК СИНОДУ У ВЕРЕСНІ 1987

Ваша Еміненціє,
Дорогі Брати в Єпископаті.

1. Вашими нарадами під час п'ятого Синоду Єпископів Української Католицької Церкви, що відбувся у Ватикані, Ви бажали започаткувати ваші урочисті святкування Тисячоліття Хрещення Київської Русі.

Тішуся, що маю змогу на закінчення того Синоду бути разом з Вами, а через Вас з усією Українською Католицькою Церквою, щоб ділити разом з Вами радість з того ювілею Тисячоліття, що його будуть святкувати також інші народи і церковні спільноти, які рівнож знаходять у Хрещенні Київської Русі їх духовні коріння. Вже на початку мого понтифікату висловив я бажання мого духовного паломництва у зв'язку з Тисячоліттям до місць, що стались колискою народження Церкви Київської Русі.

Сьогодні на закінчення п'ятого Синоду Українських Єпископів, хочу вказати на духовну участь цілої католицької Церкви, що матиме завершення у святкуваннях передбачених на місяць липень наступного року в Римі.

2. Той Папа, що промовляє до Вас, який, будучи Єпископом, пережив Тисячоліття Церкви у своїй батьківщині. бажає співати у вашій мові, разом з цілою Вселенською Церквою, урочисту пісню «Тебе Бога хвалим» тут у Римі, при гробі святого Петра, близько якого знаходиться гроб святого Йосафата. А як гаряче цілує духовно той Папа, ваш Брат, ту землю Києва, перед престолом Пресвятої Діви Марії Скорої Помічниці Християн, що на «Нерушимій Стіні». Ви є квітучою частиною Вселенської Церкви, що виросла на тисячолітній спадщині Хрещення святого Володимира і святої Ольги. Ви належите до тієї спільноти католицької, що знаходиться географічно в серці європейського континенту, є так важлива задля ваших історичних подій, часто драматичних і позначених мучеництвом. Ви є синами великої родини християнських наро-

дів слов'ян. Задля всіх цих спонук Папа слов'янин, так як Ви, хоче бути разом зі своїми Братами.

Дар Святого Хрещення перед десятима віками подав життя Церкві Київської Русі.

Єпископ Риму є нині разом з Вами, радіє з вашої християнської витривалості і щоденно в молитвах навідує вашу Батьківщину. Він обнімає разом з нею одною і тою самою любов'ю також і тих Братів, з якими прагне мати повну єдність у вірі і любові, на зразок неподіленої ще Церкви з-перед тисяча літ.

3. Святе Хрещення, з ласки Божої, є ключовою подією для самого існування людини. Насправді Хрещення поширює людську гідність і наділює її надприродне життя. Вчить бо нас святий Павло:

«Чи ж ви не знаєте, що всі ми, що в Христа Ісуса хрестилися, у смерть його хрестилися? Ми поховані з ним через хрещення на смерть, щоб . . . і ми теж могли ходити в новім житті. Коли ж ми вмерли з Христом, то віруємо, що й будемо жити з ним» (Рим. 6, 3-8).

Отже тисяча літ тому ваш Нарід «увійшов у нове життя» завдяки силі Святого Хрещення в ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Христос увійшов в історію вашого Народу, починаючи від князя Володимира Великого, силою пасхального таїнства.

4. Обіймаємо, отже, в році ювілею Тисячоліття Хрещення Київської Русі цілу історію вашої Церкви, що виводить свої коріння в часі, коли ціла Христова Церква в Європі жила ще в єдності. Тому християнство на Київській Русі було православне у своїй вірі, а одночасно католицьке в любові, тому що зродилось у тому церковному контексті, який не був ще роздертий драмою поділу.

Одним із зовнішніх знаків тієї єдності було почитання святого Климента Папи, третього наступника святого Петра, що потерпів мучеництво через заслання на причорноморські землі. Святий Климент став символом єдності між Церквою Києва з Римом. Що більше, його уважали за «Опікуна Руської Землі», як це свідчить пра стара молитва, що її проказували в Києві через століття:

«Тому і ми славимо, хвалимо і поклоняємось Богу у Пресвятій Тройці Єдиному, дякуючи і тому вірному слугі, який помножив скарб свого Пана не тільки в Римі, але й в Корсуні і на Русі: він є славою мучеників і багатством святих, незнищимою скелею Хрис-

тової Церкви, якої пекельні ворота не переможуть на Руській землі по всі часи».

5. Брати в Єпископстві! Незадовго переступимо поріг Другого Тисячоліття, свідомі вашої відповідальності за майбутнє Церкви. Та відповідальність розтягається на кожну душу проникнену ласкою Святого Хрещення, за кожного визнавця Христа, розп'ятого і воскреслого, а тим-то на всіх членів Української Католицької Церкви на вашій батьківщині і в світі.

На цьому місці хочу ще раз підкреслити гідність людської особи. З тієї гідності — скріпленої хрещенням — випливає незаперечне право почитати Бога згідно з совістю. Одним з основних прав людини, набуте у свідомості нашого часу — це право на релігійну свободу. Пошанування права Божого і людського проймає саме серце людини. В тому напрямі звертаємо нашу молитву та особливу дбайливість і солідарність з боку цілої Церкви, щоб і ваші брати і сестри на батьківщині могли здійснити своє християнське покликання в повній свободі, віддаючи прилюдно шану Богові за голосом власної совісті, у вірі своїх предків, у своїм обряді та в єдності з власними Пастирями і Єпископом Риму.

6. Досвід довгих століть вчить нас, що зріст Божої Церкви, чи то на землях батьків, чи в краях, де була змога Вам в останніх десятиліттях створити нові парафії та єпархії, не залежить тільки від історичних, чи то політичних умовин.

Духовний зріст Церкви, а через нього також і Народу, залежить передусім від святости її членів і від помочі Божої ласки. Тому-то Церква споглядає з надією на світських апостолів, на католицькі родини, що вже зі своєї природи творять «домашню церкву», та на молодь.

7. Знаходимось напередодні Синоду Єпископів, що має за тему «Покликання і завдання мирян у Церкві та в світі». В світлі тієї великої події в житті Вселенської Церкви та в перспективі нарад доконаних на вашім Синоді, бажаю заохотити Вас, Достойні Брати, до практичних постанов, важливих для життя Церкви на відтинку апостольства мирян у парафіях і єпархіях.

Знаю, що в рамках вашого Синоду діє особлива комісія «Апостольства мирян» і що та важлива тема була предметом нарад і дискусій на цьому і попередніх Синодах.

8. Розважмо на хвилину, Дорогі Брати, у світлі науки Все-

ленського Собору Ватиканського Другого, про ролі і місце мирян у Церкві, особливо в перспективі апостольства за посередництвом світських організацій і товариств.

Кожний християнин вже з самої природи є апостолом, а зодягнений благодаттю святої Тайни Хрещення і Миропомазання, стає частиною Божого Люду і членом Таїнственного Христового Тіла.

«Внутрі спільнот Церкви діяльність мирян є така конечна, що без них саме апостольство Пастирів не може бути успішним» (Апостолікам Актуозітатем, ч. 10).

Тому-то християнське покликання здійснюється у спільноті. Вселенський Собор Ватиканський Другий з притиском підкреслив вагу організованого апостольства, яке «відповідає людським і християнським потребам вірних, а одночасно являється як ціль спільноти й єдності Церкви» (АА, ч. 18).

9. Всі ті організації і товариства мають за ціль збагатити післанництво Церкви, поглибити динамізм релігійного життя спільноти вірних. Тому-то можуть вони розвиватися і приносити плоди тільки в церковній спільноті. Вони мають тій спільноті служити, оживляти її й об'єднувати. Під таким кутом погляду «об'єднання вірних з метою апостолування не має нічого спільного з тактичними часовими засобами» («Анджелюс», 2.VIII. 1987), з рухами, що є поза церковними структурами. Вони не можуть домагатися в імені Церкви і Пастирів висловлювати свої погляди чи вимоги.

10. До Пастирів, цебто до Єпископів і Священиків, належить турбота за апостольське дозрівання мирян, в душі відповідальності і розшуків нових форм праці на терені єпархії чи парафії.

На цьому полі ваша Церква має церковні Братства, що вирости на східній традиції. Вони відіграли в історії Української Католицької Церкви важливу ролі. Поруч тих товариств, яким признаємо великі заслуги, нехай постають нові, але завжди в єдності зі своїми Пастирями, з Помісною Церквою, в якій «є присутня і діє Христова Церква, Одна, Свята, Католицька й Апостольська» (Христос Господь, ч. 11).

11. Наші часи вимагають присутності мирян в церковних рядах на вершку єпархії і парафії, особливо у сфері катехитичній, літургійній, добродійній, місійній і побудженні нових покликань.

Маю надію, що в цьому душі Ви підняли конкретні постанови, в душі того «спільного душпастирювання», що його вимагають наші часи (див. «Анджелюс», 30.VIII.1987). Найближчий Синод Єписко-

пів принесе нам на цьому полі нові вказівки і поглибить цю живу-чу тематику для Церкви.

12. З тими постановами, що їх Ви предкладаєте цій Апостольській Столиці, і які ще будуть збагачені вказівками найближчого Синоду Єпископів, увійдемо у Друге Тисячоліття з побажанням, «щоб Бог наш учинив нас гідними покликання і щоб силою наповнив усю нашу відданість доброті та ділу віри» (2 Сол. 1, 11).

13. Від хвилини Святого Хрещення в Дніпрових струях, зродилось дуже глибоке релігійне життя стільки духовних синів і дочок святого Володимира. На тій спадщині святости зросло стільки Святих, а між ними святий Йосафат, для Вас особливо дорогий; з неї жило стільки святих матерей і батьків вашої Церкви, часто для нас незнаних, яких імена однак є записані в Божій книзі історії, добре відомі Богові і Пресвятій Діві Марії, як учні Христа.

Святі руки Богородиці «Нерушимої Стіни» в катедрі Святої Софії в Києві є завжди відкриті і простягнені від майже тисяча років, від часу, коли-то князь Ярослав Мудрий вибрав Її за Матір і Царицю цілої Русі. Під свій материнський омофор і опіку Вона взяла тоді цілу Церкву і Народ Київської Русі, у їхньому паломничанні до небесної батьківщини.

О Мати Бога Спасителя і Дбайлива Помічнице Християн, поручаю Тобі урочисті святкування Тисячоліття Хрещення Київської Русі. Пресвята Богородице, споглянь Твоїм милосердним і ласкавим оком на українську католицьку Церкву і Народ. Збережи у них скарб віри, підтримай їх у труднощах земного життя і поведи ціле християнське насліддя до спасенної вічності!

Усім Вам тут присутнім, а також вашим дорогим рідним на батьківщині й у світі, уділяємо наше Апостольське Благословення.

Мгр Володимир МИКУЛА

ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ І РОЗВИТОК ХРИСТИЯНСТВА В КИЇВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Хрещення Руси-України в 988 році є однією із найважливіших подій в історії нашої батьківщини і всього Сходу Європи, переломовою подією в житті Київської держави, яка мала величезний вплив на розвиток не тільки духового, але й матеріального життя українського й інших східноєвропейських народів. Тому не дивно, що ми відзначаємо 1000-ліття тієї знаменитої дати і намагаємося дослідити обставини, в яких наш нарід прилучився до сім'ї християнських народів та збагнути вплив християнізації на дальшу історичну долю України.

Чим далі сягаємо в глиб віків, тим скупіші вістки, тим більше прогалини в нашому знанні, тим більш непевний і неясний образ вирисовується перед нашими очима про життя-буття наших предків та історичну долю нашої землі. Не краще є і з відомостями про поширення християнства на українських землях до Володимира Великого. Все таки знаємо, що проповідування євангелії над берегами Чорного моря почалося ще в апостольських часах. В «Історії Церкви» Евсебія Кесарійського, який жив у IV столітті і який ґрунтувався на достовірних джерелах, а саме на записці старо-християнського письменника Орігена, що жив на початку III століття, сказано, що св. Первозванний Апостол Андрій дістав як терен своєї діяльності Скітію, себто землі на північ від Чорного моря. З інших джерел довідуємося, що головним своїм осідком він зробив Синопу, місто на південному побережжі Чорного моря, в Малій Азії, сьогоднішній Туреччині. Звідси він та його учні могли відвідувати міста, що лежали на східному побережжі Чорного моря, в Колхиді, себто сьогоднішній Грузії, Босфорське Царство над берегами Озівського моря та грецькі колонії на Криму, зокрема Херсонес (Корсунь), і на північному узбережжі Чорного моря, наприклад Ольвію при усті Богу. Звідси могла піти пізніше створена легенда про подорож Св. Андрія вверх Дніпром, поставлення хреста на Київських горах і благословення майбутнього міста Києва. Як відомо, границя римської імперії довгі століття йшла по ріці Дунаю. Херсонес і західна частина Криму, як рівнож північно-західні побережжя Чорного моря належали до Римської держави. Серед римських легіонів, а також серед за-

сланців, яких туди римляни висилали за різні провини, було багато християн. Під кінець III століття за Діоклеціана було вже єпископство в місті Томі, себто в сьогodнішній Добруджі. Ще раніше, бо при кінці I століття, до Херсонесу був засаланий четвертий папа св. мученик Климентій, який навернув там багато людей на християнську віру і був за те покараний на смерть. Згодом на Криму, а особливо в Босфорському царстві, були засновані єпископства.

Наїзд германських готів із Скандинавії в III столітті по Христі зруйнував більшість грецьких колоній над Чорним морем, а також Босфорське царство над Озівським морем. Втримався лише Херсонес на Криму (біля сьогodнішнього Севастополя) та сама столиця Босфору Пантикапей біля сьогodнішньої Керчі. Серед готів скоро поширилося християнство — правовірне серед східних готів, а арія́нська ересь серед західних. Єпископ східних готів Теофіль брав навіть участь у I Вселенському Соборі в Нікеї в 325 р. Арія́нський єпископ Ульфільа переложив Св. Письмо на готську мову, і це — найстарший германський пам'ятник з IV століття. Під навалюю орди гунів у 375 році частина готів схорони́лася на Криму, а переважна частина відступила на територію римської держави за Дунай. Кримські готи зберегли християнство і свою єпархію довгі століття хоч етнічний склад її мінявся. Гунська навала на Європу втягнула у вир боротьби також і слов'янські племена як своїх союзників чи васалів. За гунами слов'яни посунули на південь у причорноморські степи на місця спорожнені готами, та в Придунайську низину. Після розпаду гунської імперії Аттіли, східнослов'янські племена стають відомі під іменем антів, предків русинів-українців, та творять великі племінні об'єднання. Деякі з них ведуть боротьбу зі Східно-римською імперією — Візантією, або стають її тимчасовими союзниками в боротьбі з іншими варварами. В літописному переказі про засновника Києва, племінного князя полян Кия, говоритьс́я, що він ходив до Царгороду і «велику часть прийняв від царя», себто ввійшов у приязні взаємини з Візантією. Історики припускають, що це могло статися коло 560 року по Христі. В тому часі також правдоподібно і був заснований ним город над Дніпром, що став містом Києвом.

Слід по антах зникає десь у VII столітті, коли напад аварів розбиває антський Дулібський союз племен на Волині, відомий в арабських письменників під назвою князівства «Валіна́на». Якась невелика частина антів забрила аж за Озівське море над устя ріки Кубані, де проживало різнопестре населення на руїнах колишньої Босфорської держави. Звідтам походять також перші згадки про грабіжницькі ватаги «русів», які нападали на багаті міста на берегах Чорного моря, головно на кримські посілости Ві-

зантії. Таким був, наприклад, напад великого руського війська під проводом князя Бравлина на місто Сугдаю (літописний Сурож, а сьогодні Судек) на південному березі Криму десь на початку IX століття. Літературний твір «Житіє Св. Стефана Сурозького» оповідає, що там він пограбував церкву Св. Софії, де був гріб Св. Стефана, але відразу захворів і виздоровів лише тоді, коли охрестився, а за ним охрестилися всі його бояри. Хто цей Бравлин був — чи слов'янин, а чи варяг, звідки він тут з'явився і куди подівся — історики не можуть сказати. «Житіє» говорить, що він прийшов з «Новаграда», але з котрого — невідомо, чи з Новгороду Великого з півночі, а чи лише збирав війська біля Неаполю («Новгороду») Скитського (біля сьогоднішнього Симферополя на Криму), а чи ще з якогось іншого Новгороду — невідомо. З першої половини IX століття походять і вістки про якийсь Руський Каганат, себто князівство в околиці Озівського моря. Історики припускають, що центр його знаходився на півострові Тамань біля устя ріки Кубані і що воно було власне предтечею того таємничого Тмутороканського князівства, яке відоме нам вже з літописів, а у візантійців було знане як Таматарха. Ця грабіжничо-державна організація створилася, як пише проф. Чубатий, при кінці VIII століття, мабуть, під проводом варягів з мішаного населення, між якими були спочатку й антські слов'яни.

В 860 р. по Христі на Візантію напало несподівано звідкись велике військо русів і сильно спустошило околиці Царгороду. Традиційно вважається, що це зв'язане з княжінням Аскольда і Дира, але сьогодні деякі історики припускають, що це власне Тмутороканська Русь вчинила цей наїзд. Скоро після цього ця Русь охрестилася і від тоді, як припускають, Тмуторокань мала єпископа, а згодом навіть архієпископа аж до кінця XII століття. Таким чином, деякі історики вважають, що власне тут, в Тмуторокані, на Кубанщині, руси-варяги і слов'яни-анти дістали своє перше єпископство. Однак через страшні спустошення, які наступали там згодом, ми майже нічого про їх історію не знаємо. Величезне значення для поширення християнства серед слов'ян мала місійна праця Свв. Кирила і Методія, апостолів слов'ян, хоч грецького роду. В 858-860 році Свв. Кирило і Методій їздили з місією до хозар і побували на Криму. Там у Корсуні (Херсонесі) Св. Кирило вивчав єврейську мову, бо багато хозарів були жидівської віри, а також, що для нас дуже цікаве — є вістка, що власне там він знайшов Євангеліє і Псалтир писані «руськими письменами» та одного чоловіка, що говорив тією бесідою. Що це були за «письмена» — ми не знаємо, можемо лиш снувати здогади. Скоро після того, в 863 році, на просьбу великоморавського князя Ростислава, Свв. Кирило і Методій проповідували у Великій Мора-

вії, сьогоднішній Чехії і Словаччині. Вони вже й раніше перекладали Св. Письмо та богослужбні книги на слов'янську мову в її македонсько-болгарському наріччі, дуже близькому до тодішньої мови наших предків, та записали їх слов'янською азбукою. Ця азбука оснований на великих грецьких літерах з додатком букв на ті звуки, що їх у грецькій мові не було. Винайдення слов'янського письма у двох видах — «глаголиці» і «кирилиці», і переложення богослужбних книг з грецької мови на слов'янську мало епохальне значення для слов'янських народів, бо це багато улегшило їх християнізацію та прилучення до головних перводжерел тодішньої найвищої універсальної культури. Друга половина IX століття — це був час розквіту Великоморавської держави, яка обіймала не тільки територію сьогоднішніх Чехії і Словаччини, але також і значні території на північ від Карпат, а саме Краківщину і навіть, мабуть, частину Галичини — землі білих хорватів. Є деякі основи припускати, що враз із заведенням слов'янської обрядової мови і обряду в церкві у Великоморавській державі, в Перемишлі, в землі білих хорватів, було створене єпископство і звідси християнство промінювало на західні українські землі. На підтвердження такого здогаду, цікаво відмітити, що понині археологи, після Світової війни знайшли в Перемишлі сліди підвалин церкви, яка мала характеристичні риси ранньої західноєвропейської *дороманської* архітектури, що підходило б до часу Свв. Кирила і Методія.

І так, як бачимо, на початку 860 років, в тому часі, як у Києві княжили Аскольд і Дир, князі слов'янських наддніпрянських племен поклонялися Перунові, Дажбогові, Велесові й іншим поганським богам, на далеких окраїнах нашої землі, на південному сході в Тмуторокані, на Кубані, а на заході в Перемишлі, в землі білих хорватів, вже світилися вогники християнської віри, і слово Боже в зрозумілій слов'янській мові ставало відомим серед населення. Поширенню християнства сприяла і торгівля, яка йшла головню водними шляхами між поганськими країнами Східньої Європи і християнською Візантією, а особливо головний водний шлях «із варяг у греки», який ішов Дніпром і іншими ріками із Скандинавії до Царгороду, і яким сунули не тільки купецькі валки, але й військові ватаги авантюристів варягів. Тими шляхами йшли походами перші київські князі — Аскольд і Дир, Олег, Ігор і Святослав. Серед бувальців-варягів та русинів траплялися такі, що служили наємниками у візантійському війську та були християнами. Є непевні відомості, що навіть князі Аскольд і Дир стали християнами, бо на їх могилах були поставлені церкви. У договорі Ігоря з греками з 944 року велика частина із посольства Русі були вже християнами і складали присягу по-християнськи в

церкві св. Іллі в Царгороді, яка була церквою для варягів і хозар-християн. Церква Св. Іллі була за Ігоря також мабуть вже й у Києві.

Важливою подією у приготуванні населення Київської Русі до загального прийняття християнства було охрещення княгині Ольги. Згідно з деякими правдоподібними відомостями, кн. Ольга була напів-слов'янського походження, її батько мав бути слов'янином, а мати варяжкою, і мала вона народитися в селі Вибутах біля Ізборська, недалеко сьогоднішнього Пскова над рікою Великою, де її батько був перевізником і де її знайшов князь Ігор, збираючи данину серед племені словінів і кривичів. Інша традиція каже, що вона була з роду Гостоніля, останнього слов'янського князя племені словінів. Вона, як і її батьки і чоловік, Ігор, була поганкою і смерть Ігоря з рук збунтованого племені деревлян вона відплатила страшною і жорстокою пімстою в 945 році. Вона виявилася кращою організаторкою держави ніж її чоловік, мудрою правителькою, яка не шукала війн, а старалася про мирну розбудову величезної імперії і її добробут. В Києві мабуть вона й запізналася з християнською вірою від християн-варяг або місіонарів, що проникали до Києва навіть з далекої Ірландії.

Як виходить з багатьох свідчень, княгиня Ольга мабуть прийняла св. хрещення в Царгороді в 955 чи 956 році з рук самого патріярха і сам цісар мав бути її хресним батьком. Деякі дослідники припускають, що вона була в Царгороді ще раз в 957 році. В її політичних плянах було піднести престиж київського престолу до рівня Візантії, одначе, візантійські політичні пляни щодо Русі її розчарували. Вона збагнула, що не досягнула політичної цілі своєї подорожі, бо після того відносини Ольги з Візантією охололи і вона нав'язує контакт з німецьким цісарем Оттоном I, щоб прислав єпископа та латинських священників-місіонарів на Русь. По довгім зволіканню, в 962 році була вислана група місіонарів з Німеччини на чолі з єпископом Адальбертом, але вона мусіла повернутися з нічим, бо Ольга в міжчасі уступила від керування державою і передала її управління своєму синові Святославові, який відмовився стати християном, насміхався з християнства, підтримував традиційне поганство та шукав слави у завойовницьких походах на довколишні краї. Поганська реакція з ще більшою силою розгорілася після міжусобиць між синами Святослава — Ярополком і Олегом, які, можливо, були християнами, і поганином Володимиром, а особливо після перемоги Володимира над Ярополком в 979 році. Володимир розумів, що для скріплення обширної імперії, що складалася з етнічно різноманітних племен з різними племінними богами і віруваннями, найкраще було б мати одну державну релігію. Він пробував запровадити таку релігію на

основі якоїсь синтези релігійних вірувань слов'янських племен, головню полян, мабуть з елементами варязькими. Він казав ставити ідоли Перунові, Хорсові, Дажбогові, Симарглові, Мокоші й іншим богам у Києві й інших городах та приносити їм жертви, при чім навіть і людські. Літопис оповідає про мученицьку смерть двох варягів-християн, що жили в Києві (св. Теодора і його сина Йоана), яких розлючена, підбурена волхвами, поганська товпа вбила, коли батько відмовився видати сина, на якого впав жереб, на жертву богам для відсвяткування перемоги Володимира над Ятвягами в 983 році. На місці, де стояла їхня садиба, була збудована пізніше Десятинна церква.

Що ж склонило Володимира до прийняття християнства всього кілька років пізніше? Можна припускати, що вплинуло на те багато причин. Перш за все добрий приклад його бабки, св. княгині Ольги, може жаль за втраченими братами-християнами Ярополком і Олегом, може і вплив деяких із його жінок, наприклад грекині, колишньої монахині, яку він забрав від убитого Ярополка, або болгарині, матері Свв. Бориса і Гліба, чи чехині-християнки, а може розповіді бувалих послів, воїнів та купців про благодійний вплив християнства на життя в інших країнах. Володимир ходив походом на «ляхів» в 981 році, коли вони вже були охрещені, і відібрав від них Червенські городи з містом Перемишлем. Можливо, що й там він зустрівся з християнами слов'янського обряду. Не треба також забувати, що Русь граничила на Дунаї з Болгарським царством, в якому вже понад 120 років процвітав слов'янський візантійський обряд, письменство і мистецтво. Болгарські впливи через близькість мови мусіли бути дуже сильні. Вкінці вплив варягів-християн західного і східного обрядів, між якими Володимир бував і з якими дружив, мусів бути також значним. Ісландська сага про св. Оляфа Тріггвасона говорить, що Оляф, син норвезького короля Трігвея, перебуваючи змалку як утікач з матір'ю при дворі князя Володимира, що перебував тоді в Новгороді Великому, заприятелював з ним. Підрісши, він пішов у світ шукати пригод і охрестився у Візантії. Оляф вертається до Києва, щоб переконати Володимира, щоб той також охрестився. Володимира тяжко було переконати, аж вкінці жінка його, варяжка Олява чи Адлогія, «наймудріша з усіх жінок Володимира», як каже сага, переконала його у правдивості християнської віри. Також умираюча мати Володимира, старушка Мальфа (Малута), предсказала, що Оляф наверне Володимира на християнство. Хоч може деякі факти в тому оповіданні переплутані, але є в ньому напевно і зерно правди.

Наш літопис «Повість временних літ», писаний більше ніж сто років після цих подій, широко описує як Володимир вирішував

котру віру та обряд прийняти. На восьмому році його князювання, в 986 р., довідавшись про його заміри змінити віру, сусідні країни прислали до нього послів, пропонуючи йому прийняти їх віру. Першими прийшли до нього послы від мохаммедан — волзьких болгар, але Володимирові не сподобався їх звичай обрізання і заборона пити вино. Другими прийшли християнські проповідники від німців латинського обряду. «Отці наші не прийняли того», — сказав їм Володимир. Далі прийшли послы від хозарів-жидів. Володимир запитав їх, де їх батьківщина. Коли ж вони йому відповіли, що за їхні гріхи Бог розкинув їх з Єрусалиму по світі, Володимир сказав їм: «Коли б Вас Бог любив і закон Ваш, то не були б ви розвіяні по чужих землях: невже ви того й нам бажаєте?». Врешті з Царгороду, з Візантії прийшов чернець грек «філософ». Літопис переповідає цілу його довгу промову, в якій він розповів Володимирові про сотворення Богом світу, пілкування ним про людство, зіслання свого сина Ісуса Христа на світ для його спасіння, життя і смерть Ісуса Христа, та про його другий прихід на Страшному Суді, образ якого він розвинув перед Володимиром, та пояснив йому, а яка нагорода чекає праведників, яка кара грішників. Ця розповідь зробила на Володимира велике враження, але він волів почекати ще з рішенням. Він післав посольства до мохаммедан — волзьких болгар, німців-латинників і до греків до Царгороду на місці дослідити їхню віру. Коли послы повернулися до Києва, вони з найбільшим захопленням розповідали про те, що бачили й чули в Царгороді, особливо про вродливу відправу Служби Божої в Св. Софії самим патріархом в супроводі численного духовенства, вірних і чудового хорового співу. «Ми не знали, на небесах ми знаходимось чи на землі», — сказали послы. Вони радили прийняти грецьку віру. Це саме схвалили й бояри, дорадники князя, кажучи: «Коли б кепський був закон грецький, то не прийняла б його, княже, твоя бабуня Ольга, а вона була мудрішою від усіх людей». Коли ж князь спитав їх, де прийняти її, то вони відповіли «Де тобі любо». Помимо того, що це оповідання могло бути пізнішою вигадкою та перейшло через сито прихильників Візантії і східного православ'я, в ньому відбивається основне рішення Володимира і його боярської ради прийняти християнство з Візантії, а не з Риму за посередництва німців-латинників. Причина тут була не тільки в тому, що Візантія тоді все ще була провідним культурним осередком в тогочасній Європі, але й тому що лагідніша, більш артистична й поетична грецька духовість була ближча тогочасному русинові-українцеві ніж більш строга, легалістична духовість латинського й німецького світу.

Взаємини території України з Гелладою і Грецією мали вже довгі традиції, бо понад півтори тисячі літ, тоді коли з Римом і Західною Європою ті відносини були слабші і лише доривочні. А що може було й найважливіше, Візантія не противилася проповіді слова Божого в рідній слов'янам мові, допомагаючи навіть створити слов'янський обряд на взір візантійського-грецького, тоді коли Римська Імперія німецького народу ставилася неприхильно до слов'янського обряду й мови у церкві і поборювала його там, де мала змогу, напр. у Чехії, Моравії, Словаччині, Польщі, Угорщині, Словенії та Хорватії. І хоч деякі римські папи прихильно поставилися до слов'янського обряду, то місцева єрархія і німецькі власті насильно викорінювали обряд запроваджений Свв. Кирилом і Методієм та їх учнями і переводили суцільну латинізацію. Однак і Візантія, дозволяючи на слов'янський обряд, мала в тому також і політичні цілі. Таким способом вона хотіла не тільки примирити, але й підчинити собі слов'янські, «варварські» в її розумінні народи. Вона старалася відтягти як мога довше створення автономних чи незалежних від неї національних церков слов'янських народів, нерado назначала єпископів для тих народів, не говорячи вже про митрополитів: Через намагання охрещеної у 860 році Болгарії втримати свою незалежність від Візантії і створити свою власну незалежну церкву доходило до воєн між Болгарією і Візантією. Під час розквіту потуги Болгарської держави за царя Симона на початку X-го сторіччя Болгарія навіть дістала свій патріархат, але пізніше за ці свої намагання Болгарія була жорстоко покарана цісарем Васи́лієм II Болгароборцем, і була майже зовсім підкорена Візантією.

(Продовження буде)

Євген КРАМАР

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕЛІГІЙНИЙ ВИБІР КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА

(Продовження, 2)

Про це вже мав би заявити князь Володимир болгарським мусульманським місіонерам. Та йшлося не про одного князя чи навіть про його оточення, а й про весь народ. То ж потрібно було врахувати і його можливу реакцію щодо мусульманської релігії. А ця реакція, мабуть, була б негативна.

Мусульманська релігія обіцяє рай на тому світі лише для багатих. Як повідомив літописець, болгарські місіонери так і заявили князеві Володимирові, що хто був багатий на землі, так буде багатий і в потойбічному світі, а бідний так і залишиться бідним. А втім, прості люди, зрозуміло, якраз і сподівалися на краще життя бодай після смерті. Мусульманська релігія клала край таким сподіванням. Вже за цим своїм параметром мусульманство не могло встояти перед християнством, яке, як відомо, дає перепустку до раю праведникам незалежно від їхнього земного соціального стану, ба навіть дає більше шансів для знедолених тощо. То ж для більшості населення Київської Русі мусульманство було неприйнятне. Воно суперечило традиційному побуту, моральним засадам, навіть вдачі, характерові населення Київської Русі. Іслам зародився і вкорінився в середовищі войовничих арабських племен, вони ж, прийнявши іслам, несли його далі на вістрях своїх завойовницьких шабель. Ця релігія виховує віруючих в душі нетерпимости до людей іншої віри («невірних») та породжує стан постійної ворожнечі, агресивності щодо них. На Русі (Україні) для цього не було відповідного ґрунту.

В зазначену добу підпорядкування якомусь релігійному осередкові означало й відповідну політичну залежність. Що стосується ісламу, то його авторитетні релігійні і політичні осередки були надто далеко від Київської Русі, якщо не брати до уваги Волзько-Камську Болгарію, яку, до речі, не можна назвати тодішнім важливим мусульманським центром. Не могла вона бути і політичним орієнтиром для Київської Русі. А щодо мусульманського Сходу, то він не просто був територіально далеко від Київської Русі, але їх відділяла величезна вже давно християнізована територія. Київська Русь — європейська держава, хоч на сході й півдні сусідува-

ла з різними племенами азійського походження. А це й обумовлювало її загальну європейську орієнтацію, тоді як мусулманство повело б в інший бік. Одне слово: літописна розповідь про контакти князя Володимира з болгарським мусулманством невірогідна. Сама мусулманська релігія не мала шансів стати офіційною релігією в Київській Русі. До такого висновку приводять не тільки вищенаведені міркування, але й та важлива обставина, що мусулманство ніяк не могло конкурувати з християнською релігією, яка вже мала на Русі (Україні) давню міцну традицію. То ж неважко зробити висновок: мусулманство не могло брати участі в літописному виборі віри, а літописний епізод про прибуття до Києва болгарських мусулманських місіонерів і відрядження з Києва посольства до болгарів з метою краще познайомитися на місці з мусулманством не мають зв'язку з фактами. За таких обставин, звичайно, істотно втрачає на вірогідності і вся літописна розповідь про вибір віри.

Однак, не розглянувши інших епізодів, передчасно робити загальний висновок. В «Початковому літописі» за болгарами-мусулманами до князя Володимира прибувають німці, посланці від папи. Однак дальший вклад у цій розвідці доцільніше зосередити спочатку на єврейських місіонерах. Така перестановка епізодів не завдасть шкоди досліджуванню теми, бо вона продиктована виключно методичними міркуваннями. Це тим більше, що питання про черговість різних релігійних місій, які наче б то прибували до князя Володимира, майже не має значення, оскільки головне питання — чи були ці місії взагалі і чи була в них потреба. Отже, на черзі епізод про прибуття до Києва хозарських євреїв з наміром схилити князя Володимира до юдаїзму.

Як вже зазначалося за іншою версією, ці євреї прибули з Корсуня (Херсонеса). З Хозарського каганату, а чи із залежного у Візантійській імперії кримського Херсонесу — не так вже й важливо. В Криму, зокрема в Корсуні (Херсонесі) також жили євреї. Вони опинилися там ще тоді, як частина Криму належала хозарам, а сам хозарський каган і вища соціальна вества прийняла юдаїзм. У Херсонесі напевно був і значний юдаїстський осередок. Досить нагадати такий епізод. Коли приблизно в 860 р. пізніший першовчитель слов'ян Константин (в ченцях — Кирило) на чолі візантійського посольства відправився до Херсонського каганату, то він на тривалий час зупинився в м. Херсонесі. Там він поряд з іншими справами займався вивченням єврейської мови і літератури²¹. Але в час, про який йдеться в «Початковому літописі» при-

21. Див. А. Т. Теодоров — Балан. «Кирил и Методий», ч. I, София, 1920, стор. 17.

близно 986 р. м. Херсонес цілком належало Візантії. То ж маловірогідно, щоб корсунські (херсонські) євреї, перебуваючи самі у важкому становищі в християнській Візантійській імперії, намагалися повернути до своєї віри князя Володимира. Мабуть таки потрібно брати за основу версію «Початкового літопису», що єврейські місіонери походили з Хозарського каганату. Однак зазначена розбіжність у походженні юдаїстських місіонерів відразу сіє недовіря до самого факту прибуття євреїв-місіонерів до Києва. Недовіря має й глибшу мотивацію. Справа в тому, що юдаїзм взагалі не практикував місіонерської діяльності. Це суто одноетнічна релігія, віра євреїв, і — тільки. Правда, був випадок з хозарами, коли юдаїзм прещипився до відмінного до євреїв народу. Але тут була цікава етнічна метаморфоза. Єврейським теологам якось вдалося обґрунтувати юдейське походження²² хозарського кагана і його оточення, які після того й прийняли юдаїзм. Проте ті ж теологи не визнали юдеями всі різноетнічні племена, які входили до складу каганату. Тому в Хозарському каганаті й склалася така ситуація, коли правляча верхівка прийняла юдаїзм, а соновна маса народу сповідувала мусулманство або християнство. До того ж юдаїзм перейшов до частини хозар не від сторонніх проповідників, прибулих, скажімо, з Єрусалиму, а від своїх же євреїв, що жили в каганаті.

Щодо князя Володимира і тодішніх предків-українців, аж ніяк не можна було застосувати таку метаморфозу, як у випадку з хозарською елітою. То ж сама спроба прищепити на Русі (Україні) віру юдеїв суперечила б догматам тієї віри, згідно з якими етнічний чужинець не модже бути справжнім юдеєм. Рабіни добре усвідомлювали це, тому й не могла зародитися ідея повернути поганську Русь (Україну) на віру юдеїв.

І ще ось що. Юдаїзм протримався в Хозарському каганаті десь біля двісті років. Саме тоді, коли до князя Володимира мали б прийти з Хозарії євреї-проповідники, в каганаті вже відбулися важливі зміни. Велике хозарське державне утворення розвалювалося. До цього причинився і київський князь Святослав, здійснивши у 965 р. руйнівний похід на каганат. Довершували справу племена гунів, що вкрай знеслили колись могутній каганат. У цій ситуації хозари звернули свій погляд на мусулманський Хорезм. Хорезмівці прийшли на допомогу, але з умовою, що хозари приймуть мусулманську віру. Каганат змушений був піти на це. Арабський автор Мукадесі в кінці X ст. писав, що населення хозарської столиці вже не юдеї, а мусулмани²³. В мусулманство перейшов

22. С. А. Плетнева. Зазначена праця, стор. 62.

23. «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», 1908 впп. XXXVIII, стор. 5.

не тільки народ, який і до того вже був значно ісламізований, а й сам каган. Отже, юдаїзм перестав бути офіційною релігією в доживаючому свій вік Хозарському каганаті. Тому в час літописного вибору віри хозарські євреї взагалі вже не грали такої ролі, щоб експортувати свій політичний і релігійний авторитет на береги Дніпра. Будь у князя Володимира бажання ближче познайомитися з юдаїзмом, то, як у випадку з ісламом, міг би це зробити і без допомоги спеціальних проповідників з Хозарії.

Свого часу, до утворення Київської держави частина племен української групи, як і інші племена, входили до складу Хозарського каганату. Це була доба розквіту юдаїзму в Хозарії. І в службових, і в торгових справах хозари-юдаїсти бували в підлеглих каганатові землях. В таких же справах бували там і натуральні євреї з каганату. «Початковий літопис» від 945 р. прямо говорить про наявність у Києві хозарської колонії. Правда, літописець мав на увазі хозар-християн, але, безумовно, були й хозари юдейської віри. Таким чином хозари могли ознайомлювати населення Руси (України) з юдейською релігією в наслідок самого свого перебування на її території. Це могли робити й етнічні євреї з інших країн. Адже єврейські купці відігравали важливу роль у торгівлі Руси (України) з країнами Європи, зокрема з Німеччиною й Чехією²⁴. Пізніше, за князя Ярослава Мудрого, одні з міських воріт в Києві називалися Жидівськими. Це свідчить про наявність там окремого єврейського кварталу, започаткованого, звичайно, значно раніше. Тому для ознайомлення з юдейською вірою можна було обійтися й послугами та інформацією тих євреїв чи хозар-юдаїстів, які бували чи жили в Києві та інших містах Київської держави.

Якщо, за літописом, князь Володимир відкинув мусулманське обрізання і невживання свинячого м'яса, то з тих же міркувань була неприйнята й віра юдеїв, бо вона також приписує обрізання і забороняє їсти свинину. Але князь в аналізі цієї віри пішов далі, зробивши єврейським проповідникам цілком слушний закид: якщо євреї за свої гріхи, за невиконання приписів своєї релігії зазнали гніву Божого (втрата рідної землі з розпорошенням по світі), то вони не мають морального права навертати інших на свою віру. Таким чином, історична доля євреїв (діяспора) вже відштовхувала інші поганські народи від релігії єврейського народу. Але, як вже мовилося, головна перешкода полягала в догмах самої тієї релігії: юдаїзм тільки для євреїв. За таких обставин про участь юдаїзму в літописному виборі віри повірити вельми важко.

24. І. Ю. Бруцкус. «Перші звістки про євреїв у Польщі та на Русі», — Науковий Збірник історичної секції ВУАН, т. 26, К., 1927.

Та раз вже літописець запевняє про прибуття до Києва єврейських місіонерів з Хозарії, то туди повинні були податися Володимирові послы, щоб краще ознайомитися на місці з цією релігією. Адже бояри і старці розсудили цілком слушно: прибулі проповідники, вихваляли свою релігію, засуджували віру своїх опонентів, конкурентів, тому належить відрядити в світ досвідчених людей, щоб вони самі розібралися що і як. Послы, як видно з літопису, побували в Болгарії, Німеччині, Візантії, а євреями чомусь не цікавилися. Це логічна суперечність. Князь, бояри і міські старці відразу поставилися упереджено, негативно до віри євреїв, чого за логікою того літописця, наче б то неповинно було бути. Адже Володимирові не подобався й іслам, та все ж, якщо вірити літописцеві, він відрядив послів до болгар-мусулман.

Більше ніж вірогідно, що таку позицію князя і його оточення щодо юдаїзму приписала їм пізніша традиція. До цього могли причинитися й пізніші літописці, оцінюючи або конструюючи події ретроспективно, з християнських позицій. В такому разі і прибуття до князя Володимира єврейських проповідників з Хозарії можна трактувати не як факт, а як пізнішу літературну конструкцію книжника-християнина. Є підстави говорити про це цілком відповідально. Тут вартує нагадати ту відповідь, яку єврейські проповідники дали князеві за його ущипливе запитання про єврейську батьківщину: «И предана быс земля наша хрестьяном». Отже, за словами післанців-євреїв (чи, може, самого літописця), тоді Єрусалимом і всією Палестиною володіли християни. Це дозволяє більш-менш точно датувати й час письмового створення — письмової розповіді — тоді, коли єврейською батьківщиною володіли християни²⁵.

В 636 р. Палестину завоювали араби. Після 969 р. вона попала під владу правлячої в Єгипті династії Фараонів, отже станом на 986-988 рр. Єрусалим з усією Палестиною належали мусулманам. Сам Єрусалим стає священним осередком юдаїзму, християнства й ісламу. В 1096-1099 р. християнська Європа організувала перший Хрестоносний похід з метою звільнення від мусулманства Господнього гробу і всієї Святої землі (Палестини). В 1099 році хрестоносці здобули Єрусалим і на території Палестини створили Єрусалимське королівство, яке проіснувало до 1187 р. Оскільки «Початковий літопис» (Повість временних літ) закінчується на 1113 р. то, отже, інформація про належність Єрусалиму й Палестини християнам не могла бути занесена після цієї дати. Не мо-

25. С. М. Соловев. «История России с древнешних времен», ч. III, 1-2, М., 1959, стор. 316, прим. 241.

гла вона потрапити до «Початкового літопису» і до 1099 р., бо Єрусалим з Палестиною тоді ще не належали християнам

І звідси випливає очевидний, вельми важливий висновок. Сама літописна розповідь про єврейських проповідників у Києві могла потрапити на сторінки літопису між 1099 р. і 1113 р., а не в часі літописного вибору віри. Десь саме в ту пору над літописом працював чернець Нестор, то ж напевно, що завдяки йому опинився в «Початковому літописі» епізод з єврейськими проповідниками в Києві. Таким чином, цей епізод-факт 986-987 рр., а після 1099 р. він взагалі не міг бути історичним фактом, бо тоді не могло вже бути й вибору віри.

Всі чотири епізоди літописної розповіді про вибір віри тісно пов'язані між собою і в сукупності створюють одну цілість. Та якщо одна частина цієї цілості не витримує простого випробування у вірогідності, то, звичайно, немає віри і до всього.

Одне слово: покищо літописна розповідь про вибір віри (випробування релігій) позбувається двох своїх епізодів: болгаро-мусулманського і єврейсько-юдаїстського. Проте залишаються ще два епізоди: про прибуття німецьких місіонерів і грецького філософа, і про відрядження посольства до Німеччини і Візантії. Німецькі проповідники і грецький філософ — це не представники різних вір (релігій). Вони репрезентували одну християнську релігію, але з дещо відмінними обрядами й догматами. З приводу цих відмінностей могли схрещувати мечі західні (римські) й східні (візантійські) християнські богослови, але князь Володимир і його ближче оточення, ще не ставши християнами, звичайно не вникали і не могли вникнути в цю казуїстику. Зрештою, між Римом і Константинополем у X ст. ще не було офіційного церковного розриву, він стався щойно в 1054 р. Одне слово: для Руси (України) наприкінці 80-х рр. X ст. християнство виступало як одна монолітна релігія. Як зазначалося скоріше, іслам і юдаїзм в силу своїх догматів та різних інших обставин були явно неприйнятні заміники для давньоукраїнського поганства, а літописна розповідь про участь цих релігій у виборі віри — невірогідна. Була згадка і про те, що християнство наслідком своєї давньої міцної традиції на Україні взагалі не боялося конкуренції з боку ісламу чи юдаїзму. Отже, коли князь Володимир і його оточення задумалися над релігійними справами, то в тодішній Київській Русі були зведені віч-на-віч лише дві релігії: давнє поганство і християнство.

Немає потреби повторювати міркування про невірозначність і неоднаковість шансів цих двох релігій у подальшій розбудові Володимирової держави. Поганство вже дихало на ладан тоді, як

християнство набирало сили. Але за таких обставин поняття «вибір віри» (випробування релігій) зовсім невинуватене, невмотивоване: жодного вибору між поганством і християнством вже не могло бути. В цьому зв'язку можна говорити лише про заміну поганства християнством.

Ця заміна була детермінована усім попереднім історичним, соціальним, моральним і культурним розвитком. То ж перед далішим розглядом літописної розповіді вартує зробити деякий екскурс в історію християнізації територій теперішньої України до офіційного хрещення в 988 р. З цього приводу є кількісно і якісно вельми поважна література з рясним фактажем²⁶. Автор цих рядків також торкався цього питання²⁷.

В загальних зарисах, історія поширення християнської релігії на території України виглядає ось як. «Початковий літопис» пов'язує цю справу з апостолом Андрієм, мовляв, він з Корсуня (Херсонеса) подався на північ, побував на місці майбутнього Києва, благословив цю землю, а самому майбутньому містові напрокував добру долю. Місія апостола Андрія на береги Дніпра мала б відбутися десь в середині I ст. н.е. Дослідники визнають, що літописна розповідь про св. Андрія — це всього-навсього легенда. Однак у цьому разі відображено апотеоз пам'яті про вельми давнє християнство в цих краях²⁸.

Як відомо, в добу запровадження християнства на території теперішньої України, зокрема на берегах Чорного й Азовського морів знаходилися давні грецькі колонії, котрі якраз у початкову добу християнства потрапляли в пряму чи посередню залежність від Римської держави. Християнська релігія, зародившись в східних провінціях цієї величезної держави, з часом досягла усіх її околиць, в тому і в зазначених українських земель. В перших сторіччях по Христі в поселеннях над Чорним і Азовським морями, християнство вже мало багато прихильників. Візантійські та інші джерела повідомляють про поширення Христового вчення між різними племенами, котрі населяли тоді південно-українські степи. Цю територію греки називали за традицією Скітїєю, а римляни — Сарматією (від давнього населення скитів і сарматів). Давньохристиянські автори згадують про поширення християн-

26. Макарий. «История христианства на Руси», т. I. СПб, 1846; Е. Е. Голубинский. «История Русской церкви». т. I, г. I. М., 1917. I.I.-ч.II, М., 1904; В. Пархоменко. «Начало христианства на Руси IX-X вв.» Полтава 1913; М. Чубатий. «История христианства на Руси-Україні». т. I (до р. 1353), Рим-Нью-Йорк, 1965; багато інших досліджень.

27. Євген Крамар. «Досвідки спохальної події». Визвольний Шлях», 1987.

28. «Исторические монографии и исследования Николая Костомарова», т. I, Слб. 1863. стор. 65.

ства в тій Скитії або Сарматії. У II-V ст. н.е. на більшій частині території України була поширена черняхівська археологічна культура. Пам'ятки тієї культури дають підставу вважати, що її носії вже були частково християнізовані. Про це зокрема свідчать хрестоподібні зображення на черняхівських пам'ятниках, а також побутування в черняхівців двоякого похоронного обряду. Поряд зі спаленням трупів вони знали й покладення в землю, а трупопокладення, як відомо, притаманне християнам. Звичайно, християнська релігія вкорінювалася насамперед у тих землях, які територіально були ближчі до Візантійської імперії та її колоній і мали з ними тісні контакти. Від християнської Візантії та її колоній християнство неухильно просувалося в глиб поганської території, досягнувши з часом самого Києва.

В цьому пляні цікаве повідомлення про хрещення росів, яке мало б відбутися в 60-х рр. IX ст. за константинопольського патріярха Фотія. Дослідники одностайно вбачають у тих «росах» не кого іншого, як русів київського князя Аскольда (862-882). Константинопольський патріярх Фотій — затяжний противник Риму, бо саме за нього і через нього започаткувався розкол між двома християнськими осередками — Римом і Константинополем. В 867 р. Фотія змінив патріярх Ігнатій, прихильник папи римського. За цього патріярха до «росів» (русів) було відряджено архієпископа, який знов охрестив їх та їхнього князя. Отже, за князя Аскольда мало б відбутися друге хрещення русів, але цього разу це вже була римська чи принаймні проримська ініціатива і вона датується приблизно 874 р.²⁹ В час князювання в Києві Олега (882-912) про християнство на Русі (Україні) не чути. Напевно Олегове князювання — це час поганської релігії. Зате за його наслідника, князя Ігоря (912-945), християнство легалізувалося. В Ігоревій дружині було багато християн. Під час укладення договору з Візантією сам князь Ігор з поганською частиною своєї дружини присягали за поганським звичаєм, а інша частина — християни — по-християнському. Про це сказано в «Початковому літописі» під 945 р. Літописець наголосив, що в Києві вже було багато християн, особливо варягів і хозар, які мали соборну церкву св. Іллі. Соборна — головна над іншими, отже в Києві за князя Ігоря було вже принаймні декілька церков. Після Ігоря, замість малолітнього Святослава, стала князувати на правах регентки його мати, Ігорева дружина, княгиня Ольга. За неї християнство в Київській Русі розповсюдилося ще більше. Сама княгиня в супроводі значного почту десь у 957 р. їздила до Константинополя, де й хрести-

29. M. de Taube. "Le prince Askold, L'origine L'etat de Kiev et la premiere conversion des Russes. 852-882", Paris, 1947.

лася, придбавши християнське ім'я Олена. Прийнявши нову віру, княгиня Ольга (Олена), звичайно, руководилася не тільки суто особистими, а й державно-політичними та іншими загальними інтересами. Щось у неї не виходило з Візантією, і вона зав'язала стосунки з королем Римської імперії Оттоном I, який у релігійному відношенні підлягав папі.

Домашні джерела нічого не знають про ці стосунки, але про них є згадка у чужомовних хроніках. Повідомляється, що в 959 р. до короля прибули послы від Ольги (Геленае) з проханням відрядити до неї єпископа і священиків³⁰. Мав їхати Лібуцій, але він несподівано помер — поїхав Адальберт, однак, провалився. Контакт княгині Ольги з Оттоном I в справі організації на Русі (Україні) Церкви був фактично контактом з Римом, з папою римським. Хоч Русь (Україна) організаційно ще не прийняла християнство, але константинопольський патріархат вважав її сферою свого впливу. У списках цього патріархату Київська Русь як митрополія за князя Олега фігурує на 61-му місці, а за Ігоря на 60-му. Ольжин син і її наступник, князь Святослав, залишив по собі лиху славу як гнобитель християн. Початковий літопис з цього приводу мовчить, але про це говорять інші джерела: нищив церкви, вбивав християн тощо. Сам факт розправ з християнами свідчить, що вони були, і не просто були, а було їх багато. Після смерти князя Святослава (972 р.), великим київським князем став його старший син Ярополк (фактично Святослав призначив його в Києві ще раніше). Князь Ярополк особисто не хрестився, але співчував християнам і давав їм велику волю. «Початковий літопис» про це мовчить, однак про це сказано в так зв. «Якимівському літописі».

Доказом заслуг Ярополка перед християнством може служити факт його посмертного хрещення — більше як через 60 р. після вбивства. Західні джерела XI-XII століть натякають про якесь хрещення Руси в час князювання Ярополка, що правда, не називаючи імені князя й не наводячи конкретних обставин³¹. Це мала б бути якась ініціатива з боку Риму (через Німеччину) як продовження контакту, започаткованого бабусею Ярополка, княгинею Ольгою. Є також лаконічна інформація про прибуття до імператора Римської імперії Оттона I в 973 р. послів-русів (Руссі)³². Домашні джерела нічого не знають про ці контакти князя Ярополка з Римом (папою) і Німеччиною. Зате «Ніконівський літопис» під

30. "Monumenta Germaniae Historica". ed. Patz. SS. Hannoverae-Berolini, 1826, наст. т. I, стор. 624.

31. I. P. Miane. "Partoloiac cursus completus". seria latina. t. I-CCXXI, Paris, 1844, наст. т. CXLIV, стор. 977-979.

32. "Monumenta Germaniae Historica". SS. стор. 789. Annales Aktahensens majores.

979 р. коротко занотував про прибуття до Ярополка послів від папи. Якись контакти між Києвом, Німеччиною і папою в час князювання Ярополка таки були. Йшлося насамперед про релігійні справи, про включення Руси (України) в сферу папського впливу. Сам Оттон I носився з ідеєю створення на сході двох єпархій: одна в Польщі, друга на Русі (Україні), що поширило б і його політичний вплив на ці краї.

Наведене вище — це лише рідка канва, загальна схема історії християнства в Україні до князя Володимира. Але й це переконує, що Володимир жив і князував не в абсолютно поганському середовищі, що довкола нього були християни. Правда, на початку київського князювання цього князя християнам у Києві й у державі жилось вельми сутужно, однак через деякий час ситуація змінилася. Християнство налягало на Київську державу звідусіль. Безперечно, перше місце в цій справі належало Візантійській імперії, з якою Київська Русь мала різноманітні традиційні відносини. В 863 р. християнство прийняла Болгарія, з якою Київ також мав різні зв'язки. Церковною мовою в Болгарії була зрозуміла для всіх слов'ян тодішня болгарська мова в її македонському діалекті. На базі цієї мови існувала й відповідна література. Ще раніше прийняла християнство візантійського обряду Моравія. Саме в Моравії брати Констянтин (Кирило) й Методій створили в 863 р. слов'янську азбуку, за допомогою якої перекладали на слов'янську мову церковні книги. Моравія згодом підпала під сферу впливу Риму. Католицькою стала її наступниця, Чеська держава. До речі, західньо-українські землі свого часу межували з Великоморавською й Чеською державами, ба навіть перебували в сфері їхніх державно-політичних впливів, що й вело до поширення з цих держав на ці українські землі християнської релігії. Польща також прийняла християнство раніше, ніж Київська Русь. Отже, коли в 981 р. до складу Київської держави увійшло багато західніх земель, то цим самим вона стала безпосередньою сусідкою християнських (католицьких) Чехії й Польщі. Навіть більше, в 981 р. до складу Київської Руси ввійшли вже значно християнізовані землі. Дедалі більше вкорінювалося християнство і в Скандинавії, з якою Київська Русь мала прихильні зв'язки. Скандинави з часом офіційно прийняли християнство римського обряду. Князь Володимир відчував християнство й особисто на собі, про що вже згадувалося.

Зараз вартує додати про ось що. В князя Володимира служив знаменитий варяг Оладо Тригвасон, який під час своїх мандрівок по світу прийняв християнство і мав великий вплив на київського князя, схиливши його до християнської релігії. Про це розпові-

дається в сазі про Олада Тригвасона. До речі, цей Оладо згодом став норвезьким королем і офіційно запровадив у своїй країні християнство римського обряду. Згідно з «Початковим літописом» та складеними під його впливом іншими джерелами, князь Володимир після вже згаданої постанови хреститися пішов походом на Корсунь (Херсонес) і погрожував піти на сам Константинополь, вимагаючи, щоб імператори видали за нього свою сестру. Конфлікт було полагоджено: імператори таки умовили сестру Анну їхати до Володимира в Херсонес. Там же в Херсонесі князь мав би хреститися, після чого взяв шлюб з царівною. «Початковий літопис» датує цю подію 988 р. Однак є дослідники, які вважають цю літописну розповідь за легенду. На їхню думку, князь Володимир хрестився в Києві перед походом на Корсунь (Херсонес). Це ще більше заплутує літописну розповідь про вибір релігії, бо якщо Володимир в 987 р. вже хрестився, то після того не потрібно було вибору віри.

Наведений вище фактаж про розповсюдження християнської релігії на Україні задовго до її офіційного хрещення в 988 р. також свідчить проти літописного вибору віри, бож християнство з його дальнім глибоким корінням в Україні фактично було поза конкуренцією. До речі, вартує крізь призму того фактажу докладніше пропустити ті епізоди літописної розповіді, в яких йдеться про прихід до Києва німецьких місіонерів і грецького філософа та про відрядження до Німеччини і Константинополя посольства з Києва.

Німецькі проповідники вельми коротко доклали Володимирові основи християнської віри, не навівши нічого специфічного з римського обряду. Отже папа пропонував князеві не різновидність, не обряд християнства, а цю релігію в цілому. Нічого неприйнятнього для князя в словах німецьких місіонерів не було, принаймні з літопису цього не видно. Дивує, чому так мало ці місіонери говорили про свою віру. Адже Рим і Німеччина мали досвідчених проповідників, які могли б говорити не менше і не менш переконливо ніж грецький філософ. То ж відразу виникає слушне припущення: те, що начебто сказали папські послы, насправді належить не їм, а літописцеві, який займав православну, провізантійську, отже — протиримську позицію. Не міг же він всю мудрість і переконливість віддати своїм опонентам, щоб після цього грекові не було що сказати. У цьому епізоді є така ж суперечність, як і у випадку з болгарськими місіонерами. Князь мав би сказати папським послам, щоб забиралися геть, мовляв, не може він пристати до їхньої віри, бо й предки не приставили до неї. Як вже зазначено, з літопису не видно, чому князь мав би прогнати

послів папи. Та якщо за «Початковим літописом» так зробив, то після цього не було потреби відряджати послів до Німеччини для ознайомлення з відкинутою вірою. Проте, за тим же літописом, посольство туди таки було відряджене. Отже, щось тут не так. У час літописного вибору релігії до князя Володимира таки напевно приходили листи від папи. Якби про це мовилося в «Початковому літописі» в розповіді про вибір віри, то в контексті скептичного ставлення до цієї розповіді це літописне повідомлення також сприймалося б скептично. Але про прибуття до Києва папських послів запевняє і «Ніконівський літопис». Під 986 р. він занотував, що до Володимира приходили — «німці ізь Риму од папи»³³. Під 988 р. знов лаконічне повідомлення: «Приходиша порслы изь Рима оть папы и мощь святыхъ принесоша къ Володимиру»³⁴.

Зав'язався обмін посольствами між Римом і Києвом. «Початковий літопис» скупий на інформацію про цей обмін, і знає лише прибуття німецьких проповідників в час описаного в літописі вибору віри і відрядження послів з Києва до Риму під 1001 р. Зате «Ніконівський літопис» навів більше фактажу. 991 р. — «Приидоша къ Володимеру послы изь Рима оть папы съ любовию и съ честию», 994 р. — «послы Володимировы приидоша въ Киев иже ходиша въ Римъ къ папе»; 1000 р. — «Приидоша послы оть папы Римаскаго»; 1001 — «посла Володимеръ гостей своихъ аки въ послехъ въ Римъ» (про це останнє є і в «Початковому літописі»). Таким чином, відносини князя Володимира з Римом були вельми інтенсивні, і не обмежилися лише тим, що наведено в «Початковому літописі» в розповіді про вибір віри.

(Далі буде)

33. ПСРЛ, т. IX, стор. 42.

34. ПСРЛ, т. IX, стор. 57.

Роман КУХАР

НАШІ ЗАБУТІ ПРАДІДИ

(Від доби кімерійців до антив)

В розшуках первісної життєвої площі й джерел виникнення індоєвропейської спільноти народів новіші українські й чужинецькі¹ дослідники доходять до обґрунтованих здогадів, що базою індоєвропейських розселень на широкому просторі між Балтицьким і Чорним морем та Карпатами й Кавказом були саме землі нашої батьківщини.

Хоч первопочатки буття індоєвропейських племен сягають у глибину старо-кам'яної доби, сотні тисяч років назад, їхні розселення, головню на схід (в Мезопотамію, з витвореною там около 5.000 років до нашої ери сумерійською цивілізацією, і далі — в Індію і Китай) і південь (з розвитком єгипетської цивілізації, теж яких 5.000 років тому, і пізнішої т.зв. єгейської чи кріто-мікенської культури, коло 3.000 років до Хр.), починаються десь біля 6.000 років до нашої ери.

На українських землях, від Карпат до Чорноморщини й уверх Дніпра аж до Придонщини і Кубані, густо заселених осілим хліборобським населенням, здавен давна розвивалась т.зв. трипільська культура, задокументована археологічними розкопами ще з неоліту, з періоду принаймні 3.500 років до Хр. Назва тієї старинної культури в житті наших прадідів походить від місцевости Трипільля біля Києва, яку досліджував у 1890 рр. київський археолог Вікентій Хвойка. Справжні наймення племен трипільського населення нам, на жаль, не відомі. Є добре обосновані погляди², що деякі з тих племен — пращури полян і таврів, які з часом розрослися й поширилися на терени Араратщини на Близькому Сході, межуючи з народами сумерійської культури, чийм компонентом були й вони самі, повернулися згодом (біля 2.500 років до Хр.) на рідні землі та стали посередниками тієї колись спільно винесеної з України культури і рештою східньо-європейського світу. Спорідненість сумерійської, трипільської й української культур безсумнівна.

З черги пригляньмося періодам, відзначеним у загальній історіографії окремими етнічними найменнями доісторичного буття наших далеких предків. Тут годиться вказати, що назви періодів

здебільша чужого походження й обмежених до кочових народів, що пересувались від непам'ятних часів відкритими просторами України, залишаючи там у різні часи свої військові залоги, насправді не покриваються з племінними назвами більшості осілого населення даного часу і простору на українських землях. Наймення автохтонного населення басейнів Дністра, Буга, Прип'яті, Бога, Дніпра, Десни, Дону можна устійнити щойно з доби пізнішого розселення наших родових племен, як приведено своєчасно у «Початковому літописі» («Повісті временних літ», XI ст.).

Наші пра-прадіди з часів перед існуванням Причорноморських колоній, чи з періодів Кімерійського, Скитського, Сарматського, Роксоланського, Готського, Гунського, а навіть Антського, у їхньому хронологічному чергуванні, тотожними назвами з доісторичною територіяльною періодизацією себе не іменували, а з винятком антського етнічного складу, до інших згаданих і узагальнених європейською історіографією народностей могли бути хіба лише частково причетні. Від кімерійців, скитів, сарматів, до готів і гунів — носії тих назв, в основному, кочових народів мінялись у часі і просторі, приходили й відходили, здебільша насильним способом, або розчинялися, подібно як пізніше неслов'янські болгари, серед загалу довкільного слов'янського населення, тоді як докорінний наш нарід, будучи споконвіку автохтоном України, живе на своїх рідних землях дотепер і має залишитись там на все майбутнє.

Якраз своїм питоменим характером мирного, хоч не за ціну свободи, осілого, в головних рисах-хліборобського народу, з вищою від номадів матеріяльно-духовою культурою ще з трипільської доби й до наших часів, він і відрізняється від усіх згаданих мандрівних народів.

Кімерійський період

Досі можна встановити, що з прабатьківщини індоевропейських племен у полосах на північ від Чорного моря й від Карпат до Кавказу розбрелася значна частина з причорноморських степів по високопіллях центральної та східної Європи і центральної Азії³, а інші племена залишилися на наших прадідних землях, складаючись на субстрат українського народу.

Займемося з черги питанням тих народів, що з різних географічних просторів примандрували на наші землі, залишаючи там упродовж століть свої сліди, розчиняючись між довкільною людиною, а то й пересуваючись далі у своїх мандрівках.

За писемними джерелами, першим найменням для пришельців на українські землі північного побережжя Чорного моря в доісторичну добу наділено т.зв. кімерійців, чие походження й досі належно не в'яснене. Виводять їх і від кельтів, і від герман, від траків, а то й від іранців. Одне певне, що були вони індоєвропейської родової приналежності. Про кімерійців знаємо зокрема від Гомера й головню завдяки грецьким історикам Скімнові, Гекатаєві, Евстахіїві й Геродотові з Галікарнасу. Гомер згадує їх у своєму епосі «Одіссея» (у 2-му розділі п. заг. «Країна мертвих») й уже в тих ранніх часах (VIII ст. до Хр.) відзивається про них, як про мітичне плем'я, що проживало десь на північному заході, «в замлоєній країні, недоступній соняшним промінням». Звідтіля й поточний вжиток виразу «кімерійська темрява». Грецький географ і історик пізнішого часу, Страбон (коло 63 р. до Хр. — 19 р. по Хр.), уважав Геродотових кімерійців «кімбрами», вихідцями з північно-західньої Данії. З мовного боку, коли прийняти германське походження значення слова «кімерійці» від «Ціммер» (кімната), то можна здогадуватись, що вони не проживали в землянках, як тоді ще водилось, а в середині побудовань з дерев'яних колод, у приміщеннях, де не доставало денного світла.

У загальній історіографії поширений погляд, що кімерійці розсілись у сусідстві Озівського моря, звідки, витіснені згодом скитами, переселились до Малої Азії в VII ст. до Хр., осівши на якийсь час у Лідії⁴.

В наслідок постійних сутичок з тамтешніми племенами (гігами, аліятами), під їхнім натиском залишили Малу Азію в початку VI ст. до Хр., поселившись згодом згодом в Дакії (сучасній Добруджі, румунській області). Геродот згадує про залишки могили царських кімерійців біля ріки Тірас (Дністер) та про кімерійське укріплення (Кіммерікон), кімерійський брід-переправу, країну Кіммерію і про Кімерійський Боспор. Згідно з дослідженнями українських археологів, південну смугу України займали в добі до приходу скитів (на переломі 2-1 тисячоліть до Хр.) кочовики-скотарі, згодом іранського походження, кімерійці. Прийшовши туди ймовірно шляхом через Кавказ, розбрелись по наших причорноморських степах. Там вони й кочували приблизно 2 сторіччя, користуючись бронзовим приладдям північно-кавказького виробничого осередку, до часу коли він припинив свою діяльність. У 2-ій половині VII ст. до Хр. кімерійці зорганізували міцну спільноту союзних племен, що вможливлювала їхнім кінним загонам далекі походи до Малої Азії. Про освоєння коней і вжиток їх для транспорту, вперше на наших землях в історії цивілізації, пишуть і чужинецькі дослідники. На їхню думку, помітною розвитковою

познакою ще в початку 2-го тисячоліття до Хр. є користування кінями в їзді верхом і як тяглової сили серед індоєвропейців у припонтійських степах⁵. Кімерійці, як і згодом скити, були відомими вершниками.

В асирійських клинописних текстах згадують кімерійців під назвою «гімірра» від половини VIII ст. до Хр., як нову загрозу з півночі. Упродовж VII ст. до Хр. асирійські царі вели постійні бої з кімерійцями. Є згадка про них у Біблії, як народу «Гомер». Про кімерійців в Україні відомо теж з дослідів археологів новіших часів, які стверджують, що багато бронзових знахідок з Середньої Монголії, Китаю та південно-східної Азії виявляють західні культурні впливи з Подунав'я, Причорномор'я й Кавказу. Подібність східно-азійських стилевих форм тих знахідок з західними відповідниками вказує не лише на торговельні зв'язки між Заходом і Сходом, але й на переселенчі мандрівки західних та північно-західних народів через Джунгарську браму, або від Фергани (на схід від Ташкенту) гірським шляхом в напрямку Паміру. Це стверджується і в китайських історичних джерелах, що вказують на напади західних і північно-західних народів на китайську державу Чоу наприкінці IX із початком VIII ст. до Хр., при чому в 771 р. до Хр. здобули вони її столицю Гао. Згадані похідні пересування союзних з'єднань різних народів з Заходу (т.зв. «Понтійська мандрівка», названа так від місць проживання її учасників на захід, північ і схід від Понту (Чорного моря), мала здобувчий, завоювальний характер. Похід очолювали саме кімерійці. Серед учасників «понтійської мандрівки» східно-європейських племен були тохари, траки, кавказькі іллірійці і близькі до них племена. Провідне місце запевнили собі кімерійці завдяки своєму питоменному значенню, центральному положенню між іллірійцями, траками й кавказцями та, головне, з уваги на свою військову силу серед з'єднаних племен. «Понтійська мандрівка» кімерійців і їхніх союзників занесла зокрема трипільську мальовану кераміку аж у Китай, а культурні віяння, що відбувалися в силу тих племінних пересувань із Заходу на Схід, запліднили культуру Індонезії, Меланезії, Нової Зеландії, і навіть Америки, як твердить американський археолог і дослідник тієї доби⁶.

На переломі VIII і VII ст. до Хр. змінився напрям пересувань народів в євразійському просторі. Азійські племена, ймовірно в наслідок зросту та згущення їхнього населення, тривалих посух і неродів, а може й через натиск сусідніх племен, почали шукати потрібних їм степових просторів для кочового скотарства і находили їх природньо на відомих їм з попередніх контактів з кімерійцями сумежних плодovitих степах Причорномор'я. Таким чи-

ном, розпочаті раніш похідні рухи кімерійців і союзників для освоєння азійських просторів мали, у своїй послідовності, зворотний ефект — переселенчий рух азійських народів на Захід.

Як у випадку пізнішого протискитського походу перського царя Дарія у Причорномор'я (513–512 рр. до Хр.), похідні виправи кочових сил Азії, починаючи з VIII ст. до Хр. проти кімерійців мали, правдоподібно, й відплатний характер.

Скитський період

З того часу можна говорити і про черговий період доісторичного буття нашого народу, а саме скитський. Скитська проблема в історії України належить до дуже складних, оскільки вона ще й досі як слід не устійнена. Наша офіційна історіографія (Грушевський, Томашівський, Крип'якевич, Крупницький, щоб тільки назвати декількох представників різних напрямків), вважає скитів кочовиками, наїзниками на українські землі, відмінного від українців, передусім іранського етнічного походження. Таке становище підтверджують і наші археологи, як от Щербаківський і Пастернак. Серед новіших дослідників української стародавності не бракує прихильників погляду про скитське підґрунтя як етнічний субстрат предків українського народу, напр., Ю. Лісовий, О. Дrajншовський, Р. Драган, І. Білик; вони покликаються на найновіші відкриття з етногенези народів Східної Європи й потребу ревізії напрямку нашої історіографії з предметної — чужинецьки-орієнтованої точки погляду щодо панівності чужого елементу на наших землях, на підметну — українського суверена на землях батьківщини з роду в рід, що в силу історичних зламів міг міняти територіяльні наймення країни — з кімерійців, на скитів, сарматів, роксоланів, і т.д., а все ж таки мав зберегти провідне становище прото-українського автохтона на тих просторах. На думку тієї дослідної школи, не лише скити, але й готи та гуни тотожні зі слов'янами, себто предками нашого народу.

Щоб дійти до можливо найоб'єктивніших висновків у цьому питанні, доцільно взяти до уваги обидві відмінні точки погляду на спірну скитську проблему.

У згоді з описом нашої батьківщини батьком європейської історіографії Геродотом (коло 484–424 р. до Хр.), корифей серед українських істориків Михайло Грушевський висловлює назагал прийнятий погляд в нашій історіографії щодо місця скитів як примандрованого, нерідного етнічного елементу в давноминулому нашого народу. Політичне положення в Україні з часу скитського

й поскитського панування на теренах нашої батьківщини він коротко з'ясовує. В VII і VI сторіччях до Хр., а теж у V ст., коли Геродот описував Ольвію на підставі особистого досвіду з його відвідин тогочасної Скитії, місцеві племена знаходилися тоді під зверхністю скитів, від яких прийнято називати і всі інші тамтешні степові племена як агатирси (відомі пізніше з літопису тиверці), неври, меланхлени, і т.д.⁷. Насправді, про що буде ще згодом мова, скити, під час своєї гегемонії над Причорноморським простором, не панували над усіма тамтешніми племенами, а лише над частиною їх. Найміцніші з-поміж нескитських племен були в вільному союзі зі скитами, зберігаючи права і владу суверенного народу. До таких належали агатирси, неври, будини, таври й інші, яких загально вважають праслов'янами⁸. Їхню незалежність від скитів підкреслює Геродот, коли він відзначає, що деякі племена (між ними агатирси, неври, таври) відмовилися воювати спільно проти перського царя Дарія. Своє незалежне рішення не підтримувати скитів у боях з перськими військами племена наших предків обґрунтовували тим, що війна з персами — це справа скитів, а не їхня. Під час наради царських скитів з королями союзних племен щодо побажаної спільної протиперської кампанії, згідно зі звітом Геродота, королі будинів і гелонів (споріднених з грецькими причорноморськими колоністами) та савромати погодилися прийти на поміч скитам. Однак королі агатирсів, неврів, дендрофагів, меланхленів і таврів відповіли відмовно. Зі сторінок Геродотової «Історії» промовляють до нас чи не вперше історично збережені слова прикметні українському характерові, що його виявляли ще наші пра-пращури з 513 р. до Хр.: «На нашу думку», — заявили скитам представники наших племен, — «ваше прохання до нас мало б тоді підставу, якщо б ви не нанесли поперед персам лиха, для чого вони не дали приводу. Це й бо стало причиною перського походу проти вас. Якщо б ви не провинились, ми погодилися б допомогти вам. Проте ви ж були тими, що напали на їхню країну і, без нашої участі, панували над персами так довго, доки Бог вам дозволяв. Тепер же перси, за тією ж Божою спонукою, приходять віддати вам належне. Але ж ми не завдали їм ніякого лиха, ані й тепер цього не вчинимо. Якщо б, однак, вони наїхали на наш край, занапастивши нашу людність, ми певно цього не стерпіли б їм. Отож, за наявних умов ми не приєднаємось до вас тому, що перси не на нас ідуть, а на тих, хто їх несправедливо покривдив»⁹.

Мужня постава наших племен (головно агатирсів, неврів), їхня етична й релігійна духовість, прикметні українській людині всіх часів, вирізняються особливо, коли порівняти тактику інших тамтешніх союзних зі скитами племен під час Дарієвого походу проти

Скитії. І так, будини, гелони і савромати під натиском рішили прийти з поміччю скитам, а підкорені персами грецькі союзники Дарія іонійці (у проводі з Мільтіядом з Атен і Гістієм з Мілету) взялись на хитрощі, щоб ні персів, ані скитів проти себе не настроїти. Хоча греки зобов'язалися супроти скитів знищити наддунайський міст, яким пройшли в середину Малої Скитії перси, насправді, обманувши скитів, вони цього не вчинили, так що Дарієвим військам було можливо вернутися тим же мостом на грецькі землі у своєму панічному відвороті зі скитських теренів. Ще незадовго до того, скити, з пімсти над племенами, що їх не підтримали в боях проти персів, утікаючи від них, повели за собою перську погоню через терени меланхленів, дендрофагів і неврів, повністю зруйнувавши їхні посілости; в той час агатирси (наші тиверці) заборонили скитам переходити їхніми землями під загрозою збройного виступу проти них. Характерні вчинки агатирсів нагадують хоробру, прямодушну поставу наших мужів історії, напр., іншого нашого лицарського предка з X ст. Святослава, який ішов на ворогів з попередньою осторогою «Іду на вас». Після рішучої оборони агатирсів переступати їхню територію, скити, ствердив Геродот, не посміли її порушувати. Приведений інцидент з Геродотової «Історії» щодо взаємин скитів з агатирсами вказує на те, що агатирси були великим і міцним суверенним плем'ям, незалежним від скитів і достатньо могутнім, коли скити сягали й на північ поза їхні володіння, про що свідчить і похоронне місце їхніх царів в місцевості Гелон (здогадно, між Дніпром і Доном), сумежні з ними племена наших прадідів не були скитами підкорені, якщо й вступали з ними в союзні зв'язки. Грушевський слушно розрізняє між населенням України і наїзним елементом, що вагомістю свого значення на даних теренах і агресивним ефектом на західний світ, особливо на Рим, для якого поняття «право в силі» з природи речі найбільш промовляло, призводило до надання всьому просторові назви одного з найвідоміших Заходів чинників сили в терені. Коли сторіччя згодом, як пише Грушевський, влада скитів почала слабнути і з черги панівне місце скитів серед тубільного населення зайняли сармати, в послідовності в IV і III ст. до Хр. все населення даного географічного простору почали вважати сарматами. Опісля, вже з початком нової ери, панівність над частиною Причорномор'я перейшла до алянів, згідно роксоланів, так що в I і II ст. по Хр. їхні назви зверхности над даними теренами набули загального вжитку¹⁰. Тут маємо справу з типічним неправильним узагальненням території різних народів за принципом єдиної назви одної народности для всіх, що їй дійсно або ймовірно підлягали. Таке фальшиве означення не змінилось і в сучасних політичних поняттях світу, де, напр., українців прийнято вважати росія-

нами чи поляками, згідно з їхнім місцем проживання на політичній території Росії, або Польщі.

За офіційною історіографією, після кімерійців міграція на наші землі агресивних кочових народів в Азії почалася від войовничих скитів — вершників і народу «на колесах» своїх мажар, народности здогадно іранського походження. Наприкінці VII ст. до Хр. скити мали перейти з північного Ірану через Дін в Україну, проганяючи зі степів Причорноморського терену попередніх кочових гегемонів терену, кімерійців, а теж розбиваючи у своєму поході східню групу трацьких і споріднених з ними племен. Теж і наші агатирси були змушені тоді відійти до Карпат, або й через карпатські перевали частково до Дакії. Ще до відходу кімерійців їхня влада над місцевим тереном ступнево слабшала, аж дійшло десь у 680 р. до Хр. до повного визволення тубільних племен від кімерійської зверхности, бо саме з того часу кімерійці вже не уявляли з себе сили, спроможної протиставитися наступові скитів. Скити в той час почали війну з масагетами, що жили на захід від Аральського моря.

Розбиті масагетами, скити мали перейти з Ірану через ріку Аракс і Дербентський просмик, дістаючись у відступі до Дону. Кімерійці, дізнавшись, що їхні вороги з попередніх воєнних походів, т.зв. «ашгузи» (асирійська назва для скитів), або саки (перська назва скитів), чи скити або сколоти (грецька і старо-українська назви) наближаються до Чорноморського Низу, зійшлися, згідно з Геродотом, на наглу нараду зі своїми князями біля Дністра. Більшість кімерійців стояла на становищі, що їхні сили заслабкі, щоб опертися наступові скитів, тому й була за відступом. Проте їхні князі на чолі своїх дружин вирішили ставити опір скитам. З уваги на неспоможність досягти одностайне рішення, вив'язалась боротьба між князями з'єднаннями і решткою кімерійського посілля, в якій мали загинути всі князі. Поховавши їх неподалік (у, здогадно, збереженій до наших часів могилі над Дністром), кімерійці вирушили з Чорноморського Низу. Частина їх перейшла в Дакію, інші дістались через Даряльський просмик на Кавказ, а були й відділи, що через Дарданелі пройшли до Малої Азії. Одне з їхніх племен, ашкенази, пробрались у напрямі Балтицького моря, де мали розмножитись і дати початок тевтонським племенам¹¹.

Довідавшись, що кімерійці втікають з Чорноморського Низу, скити рішили наздоганяти їх, щоб розправитися з ними за попередні набіги. Серед кочовиків з-часта доходило до таких взаємних розправ, згідно з нашим народнім повір'ям: «ніс вовк і понесли вовка». Скити здогадувалися, що кімерійці візьмуть напрям на найдогідніший Дербентський просмик, тому й самі погнались

туди. Проте з кімерійцями не вдалось їм зударитися, бо ті обрали інший шлях відвороту. В дальшій погоні за кімерійцями скити зробили наїзд на Медію, після чого ще 28 років рейдували по Малій Азії, громлячи державу Ван, Асирію, навіть і віддалені Єгипет і Палестину. Відомо, що в пізніший час жидівський пророк Єзекііль (595 р. до Хр.) відзивався про скитів, як про нарід «Maḡoḡ». Єгипетський фараон мусів відкупитися від скитів, коли вони наблизились до східних кордонів Єгипту.

Опісля скити повернулися у зайняту ними Донеччину, частина ж кімерійців, що подалася на схід, проводила грабежі в Малій Азії і ще довго зводила бої в державі Ван, Асирії, Фрігії і Лідії, поки не засимілювалася з довкілним населенням. Тривала ворожнеча між скитами і кімерійцями, їхнє завзяте взаємне побоювання аж до погоні скитів за кімерійцями в Малу Азію, доказують про кочовницький та завойовницький характер обидвох народів, для яких осілий побут був чужим їхній природі, бо вони, з konieczности чи з вибору, завжди шукали нових просторів і не могли довше «загріти місця» на тимчасовому терені осідку.

В Геродотовій «Історії» мова про три роди населення Скитії: царських скитів (скітай базілелой), кочових скитів (скітай номадес) та скитів-орачів (скітай аротерес), або скитів-хліборобів (скітай георгой). Перші два означення належні справжнім скитам (сколотам), а під найменнями скитів-орачів і хліборобів Геродот уважав частину підкорених скитам місцевих хліборобських племен з-поміж нащадків трипільців і пізніших носіїв білогрудської й чорноліської культур. На північ від Ольвії при гирлах Дніпра й Бога жило мішаного походження плем'я калліпедів (грецька назва), мабуть пізніші уличі, а на північ від них плем'я алазонів (теж із роду уличів) — хліборобів, що плекали різні роди збіжжя й городовини. Ще далі на північ жили т.зв. «скити-хлібороби», які вели торгівлю збіжжям, а ще вище на півночі проживали неври¹². В підсумках цього загального огляду Геродотової Скитії можна сказати, що властиві скити (царські й кочові) займали степи на захід від Дону, а на землях Чорноморського Низу жили від віків племена нескитського походження, предки українських полян і таврів. Ступінь підчинення навіть залежних від скитів племен мав відносний характер і різнився в різних часах.

І агатирси (наші тиверці) над Дністром, і калліпеди (грецька назва, що означає «красноногих», певно скороногих), предки наших уличів, уздовж ріки Бог, і на схід від них предки наших полян, чи на півночі споріднені з ними племена неврів (що заселяли Поділля й Волинь), або на сході від них гелонці — не підлягали скитам, а творили власні незалежні племінні громади.

Хоча про скитів писали відомі чужинецькі автори античного світу, як Страбон, Полібій, Птолемей, Галіен, Климентій з Александрії, Адамантій, і т.д., особливо на переломі давньої й новітньої ери, Геродот є наш загально визнаний, чи не єдиний свідок-очевидець тієї доби, тому й саме на нього частіше посилаємось.

Ще від непам'ятних часів займалися хліборобством і були відомі Геродотові т.зв. «гіперборей» (люди з далекої півночі), яких він описав з великою симпатією у принадній сцені двох подорожніх дівчат у супроводі п'яťох чоловіків на їхній мандрівці пішки з далекого краю на острів Делос до святині богині Артеміди з гостинними дарами зі своїх піль і городів. І згадені імена гіперборейських дівчат, Гіперохея (в роді панянка з далеких сторін), чи її подруга Лаодіка (наша Ладійка), і звичай дароприносин, як і у нас в сучасному на празник Спаса — вказують на вікову тяглість українського субстрату на тих вітчизняних теренах і народні традиції рідного населення ще з часу гіперборейців і аж до сьогодні. Гіперборейці за своїм характером — мирна, роботяща людність, жили ще до приходу скитів на нашій землі і виявляли високий ступінь культури осілого і благородного (за означенням Геродота) народу, зовсім відмінного від войовничих скитів, що кочували побіч. Скити в Геродотових часах нічого не знали про гіперборейців, а повинні б знати, коли б були перед VII ст. до Хр. в Україні, зате інші племена, напр., ісседонці, могли дещо Геродотові про гіперборейців розказати. Геродот називає теж Гомера (850 р. до Хр., або й раніш), Гезіода (VII ст. до Хр.) та пізніших поетів, що згадували гіперборейців у своїх творах¹³. Названі Геродотом дівчата, що приносили тоді богині урожайности дари загорнені в соломую — в формі обжинкових вінків пшениці та різних овочів і пашні, не були першими гіперборейками в Делосі; Геродот називає теж імена Арги і Опіди, раніших гостей з північної причорноморської країни. Про Гіперохею й Лаодіку пише він, що дівчата мали залишитися при храмі Деметри і користались там великою пошаною у делосців. За їхню мудрість і ласкавість полюбили їх міщани й після їхньої смерті поховали їх при храмі, довго вшановуючи їх і плекаючи їхні могили.

До питання гіперборейців займають становище й наші дослідники, вважаючи, що в задокументований час їхнього побуту в VII ст. до Хр. були вже близькі зв'язки між мешканцями нашої землі й Грецією. Можна здогадуватися, що Гіперохея й Лаодіка з Геродотової «Історії» тому не вернулися додому, бо їхня земля якраз у той час була відрізана від Греції скитами, які саме тоді вперше появилися в українських степах. З цього напрошується висновок, що гіперборейці проживали на північ від захоплених скитами те-

ренів України, себто в нашій Київщині, північній Херсонщині, або й над середнім та долишнім Дністром чи на Поділлі. Частина Геродотових гіперборейців була ймовірно згадуваними раніш аґатирсами, що поширилися і в Семигородщину¹⁴, особливо після зудару з наступом скитів зі сходу. Мандрівка гіперборейських дівчат здаля від своєї батьківщини до Греції вказує на безпечність дотогочасних сухопутніх шляхів між країною гіперборейців, Понтидою та Грецією. З приходом туди скитів у VII ст. положення цілком змінилось на цьому терені, що став воєнним шляхом. У своєму звіті про гіперборейців Геродот посилається на поеми грецького поета Арістея, який їздив у Понтиду (побережжя Чорного моря) під час заснування там грецької колонії Ольвії (недалеко усть рік Бога і Дніпра) в 642 р. до Хр. Арістей відзначував, що інші народи усе воюють між собою, а тільки гіперборейці ні з ким не воюють, будучи єдиним миролюбним народом у той час в тому географічному просторі.

А все ж осілі хліборобські племена наших предків мусіли боронитись перед наїздами й нападами кочовиків і в тій цілі обкопували свої села дуже високими валами, часто й понад 10 метрів заввишки. Перед валами викопували вони глибокий і широкий рів, а на валах ставили частокіл. На Полтавщині, Київщині й на Поділлі тягнулися такі вали безперервно здовж сотень кілометрів. Спільна довжина киево-подільських валів досягала 2 тисячі кілометрів. Вони йшли у два, а місцями й у три ряди, один від одного на віддаль декільох десятків кілометрів. Крім цього, будували сотні городищ, із яких залишилися вали, що оточували окремі селища¹⁵. Аби здобутись на такі масові засоби в загальній оборонній системі країни, в основному хліборобського характеру, на це треба було широко розвинутої міжплемінної співпраці й місцевих осередків суспільної організації.

Геродот у своїх описах Скитії розрізняє між краєм, що охоплює все північне Причорномор'я (від Меотійського або Озівського моря на сході до Придунайщини або т.зв. «Малої Скитії» на заході), якому дає узагальнену назву «Скитія» (площа квадрату, 700 кілометрів кожного боку), та окремими її частинами зі скитським і нескитським населенням. Площу розселення властивих скитів Геродот ось як уточнює: «Скити живуть на просторах на схід за приморською Таврійщиною, в західній частині Кімерійського Боспору й Меотійського озера, аж до ріки Танаїс (Дін), яка вливається до горішнього кінця цього озера. Сухопутні терени скитів, починаючи від ріки Істер (Дунай), межують з країною аґатирсів, тоді з неврами, далі з андрофаґами, а насамкінець з меланхленами»¹⁶.

Скити не жили осілим способом, а здебільш пересувалися зі

своїми родинами й табунами скоту (вояки верхи, а родини в чотири- й шести-колісних мажарах, покритих повстю возах) сотні миль здовж їхніх володінь і по сумежних, а то й далеких теренах, на які вони часто й несподівано наїздили. Прикладом їхніх далеких виправ є 28-річні рейди по Медії, Асирії й Палестині, зі здобуттям столичного асирійського міста Нініви ще до свого приходу в VII ст. до Хр. на постійний побут у Причорноморщині.

З усіх інших відмінних від скитів причорноморських народів, Геродот вирізняє між охопленими загальною назвою бористенцями — племенами різного нескитського походження (подекуди змішаного і з надбережною грецькою людністю), центральних бористенців — наших предків над Дніпром. У своєму автентичному описі цієї могутньої ріки, Геродот називає Дніпро найбільшою рікою цього географічного простору, за винятком Дунаю.

(Далі буде)

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

Посмертні згадки

У глибокому смутку повідомляємо український народ в Україні і на чужині, членів, симпатиків і юнацтво ОУН, що в ранніх годинах у вівторок, 5 січня 1988 р., після важкої недуги упокоївся в Бозі у шпиталі в Лондоні —

сл. п. ЮЛІАН ЗАБЛОЦЬКИЙ

член Проводу Організації Українських Націоналістів, член Українського Державного Правління, кол. голова Головної Ради і Головного Суду ЗЧ ОУН, довголітній голова Української Видавничої Спілки в Лондоні, відданий і безкомпромісовий Борець за волю і державність України.

Покійний Юліан Заблоцький народився 11 листопада 1911 року в м. Глиняни біля Львова в українській патріотичній родині Василя і Анни з роду Дулевич. Початкову освіту здобув у родинному місті, а середню і вищу у Львові. На початку 30 років став членом ОУН і за активну підпільну діяльність у її рядах був арештований і засуджений поляками на довічне ув'язнення, з якої вийшов у вересні 1939 року в наслідок воєнних подій. Продіставшись на українські землі під німецькою окупацією, Покійний брав активну участь у підготовці ОУН до революційно-визвольної боротьби в Україні проти німецьких і московських наїзників. Як провідний член Похідних Груп ОУН, Він був уповноважений Проводом ОУН і створеним у Львові 30 червня 1941 року Українським Державним Правлінням проголосити відновлення Української Державности у столиці України — Києві. Однак поблизу Києва Покійний попав у руки Гестапо, а відтак у німець-

кі концтабори смерти, з яких вийшов на волю після закінчення війни.

Проживаючи короткий час у Західній Німеччині, відтак у Франції, а від 1958 року у Великій Британії, сл. п. Юліян Заблоцький присвячував увесь свій час, увагу й енергію для праці на різних провідних становищах в ОУН і на громадсько-культурному полі. Він був співорганізатором і активним учасником шістьох Конференцій ЗЧ ОУН і трьох Великих Зборів ОУН, членом Теренового Проводу ОУН у Франції і Великій Британії, головою Дипломатичної Місії АБН на Формозі та активним провідним членом багатьох суспільно-громадських установ і організацій.

За весь час свого активного і творчого життя, сл. п. Юліян Заблоцький був визнавець ідеалістичного християнського світогляду і базованій на ньому ідеології українського визвольного націоналізму. Він відзначався великою патріотичністю, глибокою релігійністю, працьовитістю і жертівністю на національні цілі. За родину і хату Покійному була ОУН і організована українська громадськість. Він був великим соборником у національно-державницькому і в церковно-релігійному питаннях, всестороннім знавцем всесвітньої й української історії, надзвичайно товариський і скромний, усіми шанований та до всіх приязний, а до ворогів України — безкомпромісовий. Як людина великого знання й політичного вироблення, Покійний був близьким другом і дорадником сл. п. Провідників ОУН Степана Бандери, Степана Ленкавського і Ярослава Стецька.

В особі Покійного Юліяна Заблоцького український народ, революційна ОУН, УДП, АБН та вся організована громадськість утратили відданого патріота, борця-революціонера, мислителя, провідника й вірного друга, відсутність якого буде відчутна на довгі роки.

Похорон Покійного відбувся у вівторок, 12 січня 1988 року, в Лондоні — о год. 11 була відслужена заупокійна Служба Божа в українській католицькій катедрі, а відтак останні похоронні моління на цвинтарі Ганнерсбері.

Членам ближчої і дальшої Родини Покійного, Його Друзям і Співпрацівникам в ОУН і на громадському полі висловлюємо найглибші співчуття.

Вічна і славна Йому пам'ять!

**Провід
Організації Українських Націоналістів**

Провід Організації Українських Націоналістів з великим смутком повідомляє членство ОУН і українське громадянство, що 3 грудня 1987 року у Миколаєві, Зах. Україна, помер видатний член української нації, провідний діяч Українського Визвольного Руху, заслужений член ОУН, Провідник Крайового Проводу ОУН, довголітній політичний в'язень під час польської, німецької та московсько-більшевицької окупації —

сл. п. ЄВГЕН ПРИШЛЯК

Покійний народився 13 грудня 1913 р. в Миколаєві, що над Дністром, у родині Степана та Розалії з Глуховецьких. Все своє життя Він присвятив ідеї Визволення України.

Бувши учнем середньої школи, Покійний стає членом ОУН. У березні 1936 року польський окупаційний суд у Стрию у зв'язку з т. зв. веринською справою ОУН засуджує сл. п. Є. Пришляка на 6 років, узгляднюючи амнестію, на 4 роки важкої тюрми.

По виході з тюрми в часі Другої світової війни Покійний знову активно включається в працю ОУН. В часі нацистсько-німецької окупації двічі попадає до нацистської тюрми, тільки щастям оминув концтабір.

Від 1943 до 1952 — до свого арештування — перебуває у визвольному підпіллі ОУН-УПА, виконуючи різні відповідальні завдання, належить до Крайового Проводу ОУН, а також і його очолює. Був дуже добрим знавцем у багатьох ділянках організаційно-підпільного життя ОУН-УПА, знав досконало методи і стратегію окупантів України, і знав як успішно з ними боротися.

У 1952 році підступом стає арештований, і большевицький окупаційний суд засуджує його за визвольну діяльність ОУН-УПА на кару смерті із заміною на 25 років важкого ув'язнення. Покійному прийшлося пройти важкий шлях каторжника, що сильно підірвало його здоров'я.

У пермському концтаборі ч. 35 сл. п. Є. Пришляк спільно з іншими політв'язнями протестує в обороні українських політичних в'язнів і прав України. Багато разів за це йому приходилося перебувати у горезвісних концтабірних карцерах.

Покійний пройшов важкий шлях неустрашного революціонера, шлях політв'язня-каторжника, до кінця свого життя був вірним ідеї визволення України. Був обдарований глибоким природним розумом, був добрим організатором підпільної праці, як безкомпромісовий і твердий у боротьбі з ворогами України, так Покійний до своїх земляків ставився з щирою добротою. Був людиною глибоко релігійною, вірним сином катакомбної УКЦ.

Українська нація втратила вірного сина, а Організація Українських Націоналістів свого визначного члена, який ціле своє життя стояв у перших рядах за визволення України.

Провід ОУН висловлює горем прибитому братові Ярославові та усій Родині Покійного в Україні і на чужині своє найглибше співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

**Провід
Організації Українських Націоналістів**

Присвяти

ПРОЩАЛЬНЕ СЛОВО РЕЧНИКА ПРОВОДУ ОУН

над могилою сл. п. Юліяна Заблоцького

Всечесніші Отці,
Жалобна громадо!

З волі Всевишнього відійшов від нас у вічність ще один із тих визначних і вірних синів України, які збагнули трагічне становище свого народу під чужими окупаціями і своєю працею та боротьбою, освяченою великими жертвами терпіння, крові і життя, створили славу героїчну епоху боротьби української нації на шляху її ставання до державного життя.

Сл. п. Юліян Заблоцький, син національно свідомих українських батьків, вже від юних літ включився у боротьбу за кращу долю свого народу в рядах Організації Українських Націоналістів, найвищою метою якої від самих початків було відвоювання української держави як передумови для вільного життя і всебічного розвитку всіх духових і матеріальних сил народу. Реалізація цієї великої ідеї стала змістом життя Покійного. І хоч на шляху її реалізації Покійний Юліян зазнав великих фізичних терпінь у польських тюрмах і німецьких кацетах, але морально й духово ніколи не заломився, ані не зневірився.

Свою сильну віру черпав Він із глибокого знання історії, культури й духовости українського народу, який на протязі віків не тільки видержав нищівні удари наїзників, але й створив великі непроминаючі цінності, гідні великого культурного народу. Як визнавець ідеалістичного християнського світогляду, Юліян Заблоцький був активним співтворцем ідеології українського визвольного націоналізму, спертій на християнському світогляді, та політичної і соціальної програми ОУН, що стали базою боротьби українського народу за державність напередодні й під час Другої світової війни й аж до наших днів.

Обдарований великим знанням й аналітичним умом, Він належав до тієї когорти провідних постатей ОУН, на долю яких випадало брати рішення у найважливіших питаннях буття народу на окремих етапах — підготовка Організації і всього народу до воєнних подій, проголошення відновлення державности на початку війни, роля Похідних Груп ОУН на східних землях України, зброй-

на боротьба УПА і всього народу проти окупантів, роля і завдання української еміграції у вільному світі, форми і методи боротьби у післявоєнному часі в Україні й на просторах цілої російської імперії. У всіх цих важливих питаннях, як і в багатьох інших, сл. п. Юліян Заблоцький був близьким другом і дорадником таких сьогодні вже історичних Постатей як Провідники і Члени Проводу ОУН Степан Бандера, Степан Ленкавський, Ярослав Стецько, ген. Роман Шухевич-Чупринка, ген. Дмитро Грицай-Перебийніс, Дмитро Мирон-Орлик, Іван Климів-Легенда, Йосиф Позичанюк, Данило Чайковський, Григорій Драбат, Володимир Василенко й багато інших Героїв української національно-визвольної революції.

Останні два десятиліття свого життя Юліян Заблоцький, як член Проводу ОУН, присвятив особливу увагу студіям й аналізу розвитку визвольних процесів в Україні й інших поневолених народах та у великій мірі спричинився до скріплення цих процесів. Найкращою зброєю у нашій боротьбі на цьому етапі Він вважав поширювання української правди серед своїх і чужих з допомогою друкованого слова і цій справі присвячував найбільше часу і праці. А крім того весь час брав Він активну участь у громадському і релігійному житті української спільноти в Краю і на поселеннях, бо знав, що в організованості сила народу.

Глибоко-релігійний, переконаний соборник, стійкий у своїх поглядах у важливих питаннях національного буття і толерантний до поглядів у менш важливих справах, незвичайно товариський і доброзичливий до всіх українців доброї волі, Директор Заблоцький втішався великою пошаною в українській громаді.

Покійний Юліян Заблоцький це Велика Постать цієї славної епохи!

Дорогий Друже Директоре!

З невимовним болем, а одночасно з певною гордістю за чесно пройдений Вами життєвий шлях у служінні своєму народові, прощаю Вас на вічний спочинок і віддаю останній салют і поклін від Проводу і кадрів ОУН, в Україні і на поселеннях, з непохитною вірою, що найвищі ідеали Вашого життя будуть здійснені в українському народі на українській землі. Прощаю Вас від себе і моєї Родини як нашого дорогого Приятеля і хай Всевишній Господь винагородить Вас вічним життям у своїх небесних хоромях.

Вічна і Славна Вам Пам'ять!

В. Олеськів

12.1.1988 р.

ПРОЩАЛЬНЕ СЛОВО РЕЧНИКА УДП

Всечесніші і Високопреподобні Отці,
Друже Голово,
Достойна Пані Славо,
Дорогі Подруги і Друзі,
Жалобна Громадо!

Ще не скинули ми серпанку смутку і жалоби з наших сердець по втраті Голови Проводу ОУН, Голови Українського Державного Правління і Президента АБН, сл. п. Ярослава Стецька, а відтак Секретаря Проводу ОУН сл. п. Ярослава Деременди, як новий смуток і біль огорнув наші серця. Відійшов від нас у Вічність всім нам дорогий і незабутній провідний член ОУН і член Українського Державного Правління та численних інших установ та організацій сл. п. Юліян Заблоцький.

І хоч душа наша кричить від болю, бо не стало між нами когось дуже цінного і близького, то голос поета підказує: «... не нам на прою з Тобою стати, не нам діла Твої судить...» Така видно була свята воля Всевишнього, перед якою мусять коритись і найсильніші, і слабі істоти цього світу.

Мені припала почесна, а zarazом і вельми сумна місія попрощати нашого дорогого Друга сл. п. Юліяна Заблоцького від Українського Державного Правління, якого він був не тільки членом, але і гарячим оборонцем і воїном та пропагатором, а свого часу також недипломованим амбасадором в Національному Китаї, коли то Голова УДП Ярослав Стецько склав договір з Головою китайської держави в Тайпеї, доручаючи Юліянові Заблоцькому очолити Українську політичну Місію в тій країні. Це було неабияке відзначення для Покійного з боку Голови УДП і це завдання Покійний з честю виконав. Треба пам'ятати, що в той час на далекому Сході панувала в політичних колах великопростірна концепція неподільності російської імперії, яку завзято захищали біломосковські емігранти. І якщо ця концепція згодом провалилася, то в цьому також доля заслуги нашого «амбасадора».

Прощаю сл. п. Юлька також від Світової Ліги Українських Політв'язнів, оскільки нам доводилося спільно з ним провести майже чотири роки в німецьких тюрмах Монтелюпіх і концтаборах Авшвіцу, Мавтгавзену, Мельку і Ебензе. Життя навчає, що найкраще людину пізнається в біді, бо тоді вона не може сховати своїх хиб, скритих звичайно під зовнішньою пзою. Покійний Юлько належить до тих особистостей, які залишаються собою за всяких умов, залишаються Людиною, на яку можна полягати і на

неї числити, що вона не підведе. Він був справжнім другом, який ділився з друзями всім, що мав. За його доброту і щедрість ми називали його популярно «дзядзьом», який був завжди зрівноваженим, спокійним і навіть в найтяжчих моментах не тратив погідного настрою, мовляв, «могло бути ще гірше». Цей настрій уділявся оточенню. Юлько характеризувався притаманною йому філософією з непохитною вірою в Бога-Творця і невмирущість української державницької ідеї, для якої він посвятив усе своє життя, резигнуючи навіть з родинного і подружнього життя.

Покійний любив часто розповідати пригоди свого життя, які були пов'язані з боротьбою ОУН, Похідних Груп, про свої цікаві спостереження в зустрічі з людьми Центральних Земель України, в зустрічі з чужим світом. Він доглибинно студіював і збагнув душу українського народу та втішався великою пошаною і симпатіями зокрема серед робітничих і селянських прошарків українського народу. В цьому він був послідовний і старався на ділі покращати долю нашого робітництва, включившись у профспілковий робітничий рух на терені Франції. Сам він вдовольнявся простим, невибагливим і по чернечому твердим життям. Ніхто, однак, не чув від нього ні нарікань, ні жалів, а тим більше претенсій до кого небудь за свій надто скромний рівень життя. Він був справжнім аристократом духа і цинив духові вартості понад усі матеріальні скарби. У вільні хвилини свого життя він поринав у книги буття давніх народів і їхніх цивілізацій, вважаючи, що пізнання духовості свого народу є можливе тільки через студію багатівікового нашарування перехресних культур і духової творчості власного народу. Звідси його тонка аналіза сучасних культурних і політичних течій і явищ в українському і інших народів світу.

Св. п. Юліян Заблоцький у своєму світогляді і духовій поставі нагадував щось із великого розуму України, яким був Григорій Савич Сковорода, що своєю наукою і життєвою поставою залишив глибокий слід в душах його сучасників, хоч сам нічого не писав. Подібно також наш друг Юліян нехтував матеріальними добрими, боровся усе життя за українську Правду, про що свідчить, між іншим, його відданість ідеї українського Патріярхату, як одної з ознак української духової суверенности, не шукаючи при тому ні почестей, ні заплаати. Тому в кінці свого життя він міг спокійно сказати словами Григорія Сковороди: «Світ мене ловив і не спіймав».

Я прощаю Тебе, Дорогий Друже Юльку, від себе, від своєї дружини і цілої родини, в якій Ти не раз гостював. Всі ми Тебе високо цінили і любили за життя і збережемо про Тебе назавжди добру пам'ять. Вкінці прощаю Тебе рівнож від друзів з країн Бенелюксу, для яких Ти був рупором і дороговказом.

Нехай же гостинна чужа земля буде для Тебе легкою, а пам'ять про Тебе вічною!

Омелян Коваль

СЛОВО ПРЕЗИДЕНТА АБН

Із трепетом серця очікували ми спільно Християнське Тисячоліття України. З якою насолодою заглиблювався ти, всім нам дорогий Друже Директоре, в сиву давнину нашої історії. Історія наша і всесвітня були твоєю улюбленою темою розмов. Ти чувся у них всевладно. І ось, ставши на поріг нашого Християнського Тисячоліття, ти відійшов у вічність. А ще так недавно цілими годинами біля ліжка Ярослава ти дискутував з ним на філософічні теми, щоб відвернути його увагу від пекучого болю, що прошивав його виснажене тіло. Ці години належали до найприємніших у шпиталі, — казав Ярослав.

Та й багато інших тем ви порушували. А що це був рік 1986, отже 45-річчя відновлення Української Державности Актом 30 Червня у Львові 1941 року, ти розказував, як ваша Похідна Група чимраз більше наближалася до Києва, щоб воскресними дзвонами сповістити на всю Україну, що «Нам повстала вже держава». Але не судилося. Ви були виарештовані німцями заки дійшли до нашої древньої Столиці.

Через два дні буде 14-те січня. Це було 14-го січня 1957 року, коли ти виїхав кораблем з п. В. Косиком і його дружиною Танею на Далекий Схід до Тайпею, щоб очолити Місію України і АБН до Національного Китаю і Антикомуністичної Ліги Азійських Народів, у висліді договору підписаним Головою УДП і Президентом АБН Я. Стецьком і д-ром Ку Ченг-кангом, Головою Азійської Антикомуністичної Ліги. Заїхали ви туди 28-го лютого. Офіційна передача акредитацій відбулася 16-го березня у Міській Управі в столиці Національного Китаю, Тайпею. Юліян Заблоцький — голова Місії, п. В. Косик — секретар Місії. Місія почала свою працю. На святочному обіді з тієї нагоди в приявності численних державних гостей д-р Ку Ченг-канг заявив, що тут не йдеться лише про співпрацю між двома організаціями — АБН і АПАКЛ, але між Україною і Національним Китаєм в боротьбі проти комунізму і російського імперіалізму.

В липні 1957 року, після міжнародної конференції в Сайгоні, столиці Південного В'єтнаму, ми приїхали до Тайпею. Під пекучим сонцем нас зустрічало багато китайців, але здалека ми побачили синьо-жовтий прапор, з яким вийшов ти і члени нашої Мі-

сії. А 6-го липня, як про це читаємо в комунікаті, відбулося святочне відкриття радіопередач в українській мові з Тайпею до населення Сибіру, політ'язнів в концентраційних таборах, червоноармійців і різних советських місій на китайському суходолі.

І так, як Голова тієї нашої Дипломатичної Місії ти співтворив нашу історію і пов'язав себе з тією сторінкою, що називається відкриттям українського вікна в Азію.

Дорогий Друже Юліане! Хоч пізніше ти працював на різних ділянках нашої Організації і української спільноти, зовнішня працю завжди тебе дуже цікавила. Ти виступав з публічними доповідями на зовнішньо-політичні теми, брав участь в розмовах із представниками з-поза залізної заслони від союзних народів, і навіть коли ти догоряв у шпиталі, а я мала змогу тебе відвідати, твоє лице було повне радості, слухаючи інформації про різні дії нашої Організації, зокрема на зовнішньому відтинку, в заокеанських країнах.

На тобі була здійснена українська народня пословиця: «Чим людина мудріша, тим вона скромніша». Ти був дуже скромний, але завжди служив розумною порадою, лагідний і добрячий, погідної вдачі. Таким я завжди тебе бачила протягом довгих років співпраці з моїм мужем Ярославом. А сьогодні прощаю тебе від Центрального Комітету АБН, від усіх Друзів і Подруг в Мюнхені і Німеччині. Прощаю тебе від себе, моєї родини і родини Ярослава.

Хай чужа земля буде Тобі легкою!

Слава Стецько

СЛОВО РЕЧНИКА АКТИВУ Й ОУВФ В КАНАДІ

Святочна Жалобна Українська Громадо,
Подруги і Друзі!

Саме життя людини з дня-на-день, чи з року-на-рік забирає стільки часу й енергії, що інколи дивуємося, де і коли ми всі знаходимо потрібний час і силу на громадські, церковні та загальнонаціональні справи-заходи? А є поміж нами одиниці, що поряд особистих чи родинних зайнять, справ і турбот, ще вносять видатний вклад в громадську, політичну і церковну діяльність з користю для справи визволення українського народу.

І в цьому virі життя більшість із нас не помічає, як минають роки, десятиріччя, як робочі місця заповнюються людьми молодшого покоління і як важливі події нашого життя стають «історичними датами».

А в цих «історичних датах» заховалося багато зусиль багатьох українських людей, які спромоглися у своєму життєвому процесі внести частку в будівництво свого народу на шляху його визвольної боротьби.

І ось це ми сьогодні зібралися так чисельно і так велично з різних закутин землі, порозкиданих по чужих країнах і континентах, щоб попрощати і віддати останню пошану і подяку Вірному Синові України св. п. Юліянові Заблоцькому, який від молодих років свого трудолюбивого і тернистого життя віддав усе на службу в боротьбі за державне визволення українського поневоленого, але нескореного народу. Дорогий нам всім Покійний був не тільки нашим Другом, але і порадником, був добрим, але завзятим у боротьбі проти ворога, був людиною великої енергії і віри у слушність і перемогу Української Ідеї — Української Правди.

Він був одним із керівних постатей нового героїчного покоління борців за славу і волю України, того покоління, яке зродилось із крові, жертв і діл батьків «великої години, з пожеж війни і з полум'я вогнів, плекав їх біль по втраті України»; воно створило своїм безприкладним героїзмом, посвятою, кров'ю і життям нову добу боротьби за волю України. Для них закон, найвищий наказ: Соборна Українська Держава, вільна і міцна від Тиси по Кавказ.

Для них це не були святкові фрази чи патріотичні декларації. Це був дійсний, твердий закон, якому були вірні до загину тисячі незламних і невгнутих воїнів-революціонерів, найкращих синів і дочок України. Одним із них був наш Невіджалуваний, Дорогий, а сьогодні вже Покійний Юліян Заблоцький.

З волі Всевишнього безоглядний Косар забрав від нас св. п. Юліяна, людину з кришталевим характером, людину надзвичайно товариську, людину зі шляхотними прикметами вдачі, людину, яких серед нас щораз менше. Ніхто не чув від нього поганого чи злобного слова. Прямо зло відбивалося від його сердечної доброти.

Якщо хтось із нас мав турботи, погані вістки з дому, чи інші невдачі у праці, то йшов до Юлька і розповідав йому, а Юлько завжди знаходив раду і розраду.

Увесь його життєвий шлях був встелений камінням і терням, а сьогодні, коли він відійшов у вічність, ми віримо, що Господь прийме його душу там, де праведні спочивають, а Ви, Дорогі Подрузи і Друзі, які довгі роки з ним співпрацювали, хоч і залишаєтесь самі без нього, але ніколи самотніми, бо Господь Всевишній допоможе Вам нести хрест, тяжкий хрест служіння своєму поневоленому народові тут поза межами рідної Матері України.

Прощай Дорогий і Невіджалуваний Друже Юльку! Не з власної

волі Ти відійшов з наших рядів, а з волі Всевишнього, бо так було записано у книзі Твого життя.

Від імені організованих кадрів ОУН, від всієї громади Визвольного Фронту Канади і США схиляємо голови перед Твоею домовиною, Дорогий наш Друже Юльку. Ми даліше будемо маршувати до нашої Мети, а Ти духом будеш з нами.

Вічна Слава і Вічна Йому Пам'ять!

*М. Андрухів
предст. Канади і США*

ПРОЩАЛЬНЕ СЛОВО ГОЛОВИ СУБ

Всесвітліші Отці Духовні,
Пане Голово,
Дорогі Пані і Панове, Представники ОУН, УДП, АБН,
Громадських, Молодечих, Жіночих, Комбатантських
і Станових Установ,
Жалобою оповита Громадо!

Зібрались ми сьогодні в Катедральному храмі в Лондоні, на кладовищі, а вкінці в тій залі з однією метою: попрощатись назавжди з нашим довголітнім Другом, вельмизаслуженим українським політичним і громадським діячем, довголітнім членом Проводу ОУН, членом УДП, довголітнім Головним Директором УВС і таким же довголітнім членом Ради й Президії Ради СУБ — сл. п. Юліаном Заблоцьким, який з волі Всевишнього спокійно й безболісно відійшов від нас у той світ, в якому, як кажуть, уже немає ні болів, ані печалей.

Відносно легко висловити ці слова, однак не так то легко сприйняти їх як ствердження тієї дійсності, яку засвідчує ще відкрита могила на кладовищі, заупокійні Богослуження і так численно зібрана в жалобі громада. Співпрацюючи з Покійним понад три декади на різних форумах українського організованого суспільного життя, мабуть ніхто із нас не припускав, що одиниці типу Покійного полишатимуть будь-коли цей світ живих істот і народів-націй.

Усе, що було найважливішим у житті Покійного Директора, вже написане в Посмертних згадках і сказане у прощальних виступах моїх попередників. Але хочеться мені з підкресленням повторити й наголосити, що Покійний Юліан належав до кола рідкісних людей у будь-якому суспільстві завдяки особливостям

свого характеру, а рівночасно завдяки особливо тривкій та всеохоплюючій стійкості його національного Кредо, а в послідовності того — в його скромній, мало видній, але сливе до самовідречення відданий працьовитості в ім'я здійснення ідеалів волі та державності української нації.

Сл. п. Юліян Заблоцький увійшов в українське суспільне життя як член ОУН і як громадський плугатор на початку 30-их років. За своїм віком, вихованням і загартованням свого характеру й національних переконань він належав до грона тих усіх славних *Тридцятилітників*, яким завдячується не тільки духово-національне і політичне відродження по 1917-1921 роках, але й багато того, що наступило в 40-их роках в усій соборній Україні і чим характеристична нескорима Україна в наші дні. Польський і німецький окупанти України «заплатили» йому за це тюрмами і концентраційними таборами. Від російсько-большевицьких він схоронився вчасним переходом за Сян у 1939 році для праці в ОУН, а в 1945 році полиненням в таку ж політичну й громадську працю в українській діаспорі.

Проживаючи від 1945 року в країнах Західної Європи, понад два роки в національному Китаю як голова Місії України й АБН, а від 1958 року у Великій Британії, Покійний всеціло віддавався українській національній справі в рядах ОУН і на широкому громадському полі. Як до війни в Україні, та по війні на чужині, Покійний — це в першу чергу ідеаліст в площині своєї особистої духовости й духовости національної, християнин і прихильник помісности українських Церков, соборник, вдумливий аналітик, безкомпромісовий противник будь чийого поневолення України, а особливо московського, добрий знавець всесвітньої і української історії, надзвичайно товариський і скромний. Важко словами відтворити всю його працю і її висліди, що сягали й до поневоленої Москвою України, хоч багато з цього віднотоване у протоколах, а чимало знаємо і ми на основі близької співпраці з Покійним.

Тому таким сумним і болючим є сьогоднішній день, бо вже не буде між нами тієї завжди усміхненої людини, не буде тієї *великої* Людини, яку ми завжди кликали Паном Директором. Не почуємо більше його тихих слів поради й заклику до праці. Не буде між нами також і його самого, як живучого символу відданости національній справі і працьовитости.

Всеж таки багато свіжого й мабуть ніколи незабутнього лишається між нами. Між нами лишається *образ* людини, з якою багато років ділили ми свої радості та печалі. Остається між нами *дух* Покійного і його *життєве* національне Кредо, остається з

нами його *віра* в остаточну перемогу національної Правди та *воля* боротись за неї.

Покійний не залишив між нами нікого із своєї родини. Тому від імени нашого Союзу на закінчення цієї присвяти я складаю на руки другої його родини — на руки Голови і Членів Проводу революційної ОУН, Голови і Членів УДП, Президента і Членів ЦК АБН, і на руки Дирекції УВС в Лондоні найглибші співчуття Раді, Президії Ради і Головної Управи СУБ, Управ клітин СУБ і всього нашого членства.

Хай наш Пан Директор спокійно спочиває у Царстві Небесному, що він собі заслужив і про що молимося до Всевишнього, а світла пам'ять про нього хай буде між нами і в народі вічною!

Вічна і Славна Йому Пам'ять!

ПРОЩАЛЬНЕ СЛОВО ГОЛОВИ СУМ

Всечесніші Отці,
Вельмишановні Пані й Панове,
Представники Політичних і Суспільно-Громадських
Установ і Організацій,
Жалобна Громадо!

До численних могил на чужині сьогодні долучилася ще одна свіжа могила покійного Директора Юліана Заблоцького, і ми зійшлися тут до цієї залі, щоб востаннє попрощатися з ним назавжди у його відході у засвіти на вічне життя.

Славної пам'яті Директор Юліан Заблоцький був активний співучасник українського організованого життя в Краю і на Поселеннях, високоцінний патріот, відданий християнин, соборник-державник, всеціло відданий борець за самостійність Української Держави.

Для мене особисто було шаною тих пару останніх років мати нагоду співпрацювати з покійним Директором Заблоцьким на різних відтинках організованого українського життя. Він завжди знаходив гарне і тепле слово в сторону української молоді. Він завжди висловлювався з надією, що організована українська молодь — це запорука продовження української нації і поповнення борців за волю України. Висловлюючись так гарно про організовану українську молодь, він напевно переносився думками до рідного міста Глиняни, де в юнацьких роках, а пізніше в студентських роках був активним серед української патріотичної молоді, та

активний діяч у різних молодечих і загально українських товариствах.

Невблаганна смерть забрала від нас, сумівців, щирого приятеля, а українська спільнота у Великій Британії втратила великого трудівника, українського патріота-соборника.

Спи вічним, мирним сном, дорогий Друже Директоре Заблоцький, спи спокійно і про кращу долю України тихо сни.

Поклін Тобі в останню дорогу від усіх нас — сумівців, Крайової Управи СУМ і від мене особисто.

Вічна Йому Пам'ять!

*Володимир Шляхетко,
Голова КУ СУМ у В.Б.*

ПРОЩАЛЬНЕ СЛОВО РЕЧНИКА РЕДАКЦІЇ «В.Ш.»

Всечесні Отці,
Жалобна Українська Громадо!

Мені доводиться попрощати сл. п. дир. Юліана Заблоцького-Доброволю у відході на вічний спочинок після його трудолюбивого життя для українського народу від Редакції «Визвольного Шляху», членом якої Покійний був довгі роки, а рівночасно з цим висловити найглибші співчуття Проводові ОУН, Тереновому Проводові, Дирекції УВС і всім українським громадським установам, провідним членом яких він був. Вони всі втратили ще одного визначного члена.

І хоч про сл. п. Юліана Заблоцького-Доброволю сказано вже багато, і повторюватися було б зайвою витратою часу, та все ж хочеться хоч кількома словами висловити признання оцьому щирому патріотові українського народу за його великий вклад праці в організування українського друкованого слова. Статті Покійного порозкидані по різних наших націоналістичних органах-видаваннях. З них пробивається прямолінійність і безпосередність супроти ворога.

Його відхід у Вічність різко відчують — і Організація, і Редакція «Визвольного Шляху», і взагалі українська зорганізована громада на чужині. Оporожніле місце буде тяжко заповнити, але він залишив своє чисте і несплямлене ім'я серед його Друзів, ба навіть політичних опонентів, і взагалі серед українського народу.

На шляху Його трудолюбивого життя він не вагався сказати й обороняти свої думки-погляди з точки зору українського націона-

ліста та користи для української визвольної справи, і ніколи не кривив душею. Мабуть і не кривив би і тоді, коли б й був одним супроти ворога-Москви, — він і тоді ставив би їх там, де заходила б потреба.

І якщо ми йтимем його слідами, то напевно його славне і чесне ім'я залишиться між нами — та не тільки між нами сучасниками, а й серед майбутніх поколінь — зразком патріотизму і витривалості в боротьбі за незалежність українського народу — на довгі-довгі роки.

Вічна і славна пам'ять Юліянові Заблоцькому-Доброволі!

12.1.1988 р.

М. В. Поврозник

ПРОЩАЛЬНЕ СЛОВО РЕЧНИКА УВС І УІС

Всечесніші Отці,
Подруги і Друзі,
Жалобна Громадо!

Відпроваджуємо сьогодні на вічний спочинок нашого дорогого Юліяна Заблоцького, ближче знаного нам усім як Директора Української Видавничої Спілки в Лондоні.

Дорогий нам Директор *«Все що мав у житті — віддав... служінню Богові й Україні...»*

... Повернувши з польської тюрми, працював зразу в кооперативній спілці «Народній Дім», довший час *безплатно*. На 25-му році життя стає директором Українбанку в рідному місті Глиняни, біля Львова. А згодом воєнна хуртовина, перехід на Україну, арешт і німецькі концтабори.

Кінець війни і нелегальний переїзд до Франції. Згодом дипломатична служба з рамені АБН у Вільному Китаї (Формоза).

В 1958 році переїздить до Великої Британії, тут поселяється і перебирає керівництво УВС, як Головний її директор.

Розбудові УВС присвячує багато часу, енергії й організаторських здібностей. Постійно турбується долею працівників УВС, всіх разом і кожного зокрема.

Прикметою Його життя були: скромність, чесність і працьовитість — кожного потішити, порадити, а в потребі допомогти. На цьому пості залишився до кінця свого трудолюбивого життя.

Перефразовуючи слова поета, смію твердити: *Ви чесно йшли, у Вас немає зерна неправди за собою!*

Прощаю Вас, Дорогий Директоре Юліяне, від Дирекції УВС, від усіх працівників УВС та членів-уділовців нашої Спілки і від Дирекції УІС.

Прощаю Вас від своєї дружини та доні, і від себе. Ви були нам близьким другом, приятелем і добродієм.

Хай Всемогучий Господь поселить Вашу безсмертну душу в місці праведних, як вічну нагороду за Вашу доброту.

Хай вічною збережеться світла пам'ять про Вас між нами!

КОНДОЛЕНЦІЙНА ТЕЛЕГРАМА З АМЕРИКИ

Дорогі Подруги і Друзі!

Від імені членів і симпатиків Українського національно-визвольного руху в США і в моєму власному імені складаю найглибші співчуття Проводові ОУН, націоналістам і цілій українській громаді у Великій Британії з приводу смерті Незабутнього Юліана Заблоцького, визначного члена української нації і націоналіста, що є великою втратою для всіх нас.

В нашому глибокому смутку ми клонимо голови і молимо Всевишнього прийняти душу Покійного у царстві Своєму, а пам'ять про Нього хай залишиться вічною у наших серцях.

8 січня 1988 р.

Володимир Мазур

ПРОЩАЛЬНИЙ ЛИСТ З КАНАДИ

Вістка про ненадійну смерть Великого Сина України сл. п. Юліана Заблоцького мене зворушила до глибини душі.

Покійний був шляхетною людиною, що все своє трудолюбиве життя присвятив для добра рідного народу і державної незалежності України.

На вістку про Його смерть пересилаю вислови найщирішого співчуття Проводові ОУН, як авангардові боротьби за здобуття УССД.

Замість квітів на могилу, пересилаю \$100.- на Фонд Оборони України ім. Ярослава Стецька.

Монтреаль, 6 січня 1988 р.

Ярослав Пришляк

В. ТЕСЛЯР

ПОХОВАЛИ ВІРНОГО ДРУГА І ПАТРІОТА

Понеділок, 11-го, а особливо вівторок 12-го січня, 1988 року, це були насправду смутні дні в українській громаді у Великій Британії, а рівночасно в усіх інших країнах і громадах, які знали в той час про смерть і похорон сл. п. Юліяна Заблоцького, щирого українського патріота і відданого та безкомпромісового борця і трудівника за волю і державність України.

У вечірніх годинах у понеділок 11-го січня речники Проводу ОУН, УДП і АБН, представники українських громад в західних країнах, у США і Канаді, представники багатьох українських установ і організацій у Великій Британії і українці з Лондону зішлись в Катедральному храмі Помісної УКЦ, щоб взяти участь у Заупокійній Панахиді, присвяченій світлій пам'яті Покійного Юліяна. Панахиду відправили: о. д-р Степан Орач, парох Катедрального храму, о. Йосафат Лецишин — від Помісної УКЦ, о. Протопресвітер Михайло Галиця, парох Катедрального храму УАПЦ в Лондоні, і о. Марко Суйковський. На відповідному місці перед головним престолом тихесенько шелестіли національний і революційний прапори, прапори ОбВУ, ОУЖ і СУМ, що їх внесли до храму прапороносці. Сумовито, одначе й бадьоро звучали слова й акорди Богослужбного моління, прискішеним темпом стукотіли серця у грудях найближчих друзів і довголітніх співробітників Покійного на політичній і громадській нивах. А в кінцевих акордах заупокійної пісні в очах багатьох появились і сльози.

У вівторок 12-го січня представники із найдаліше віддалених громад і групи активу ОУН були в дорозі до Лондону вже від 5-ої години ранку. Ця днина, на причуд, була погідна, хоч і зимна. О год. 10.50 до храму внесли труну з тлінними останками Покійного, накриту китайкою, національним і революційним прапорами з вінком живих квітів від Проводу ОУН. В підніжжя домовини по-

кладено численні вінки і китиці від УДП, АБН, УВС, Друзів із США і Канади, від центральних установ у Великій Британії та індивідуальних осіб. По обидвох сторонах домовини розставилися прапороносці з численними прапорами в жалобі. До Заупокійної Служби Божої біля престолу зайняли місця Отці Духовні — о. д-р Степан Орач, парох Катедрального храму Помісної УКЦ, о. митрат Микола Матичак, парох УКЦ в Галіфаксі і Волвергемптоні, о. Йосафат Лещишин, парох Шотляндії і Північної Англії, о. протопресвітер Сильвестер Богатирець, голова Єпархіяльного Управління УАПЦ у Великій Британії, о. протопресвітер Михайло Галиця, парох Катедрального храму УАПЦ в Лондоні, і його помічник о. Марко Суйковський. До співу Заупокійної Служби Божої місце на хорах зайняв численний хор, що складався з наших римських богословів, протодияконів і світських дяків. З уваги на час, зумовлений віддалю цвинтаря від Катедрального храму, частини Служби Божої були у стилі тихої, а частини співані. Від початку до кінця Богослуження Почесні стійки біля домовини держали члени Проводу ОУН, мужчини і жінки, представники громадських установ, члени СУМ, а останню стійку держали члени ОбВУ в своїх комбатантських одностроях, які держали також службу в середині Катедрального храму і допомагали в усіх інших потребах.

Під час Богослуження увесь діл храму був ущерть заповнений людьми, а багато їх зайняли місця на хорах. За радше скромним підчисленням, усіх учасників похорону було біля або й більше 450 осіб.

Прощальне слово в храмі від себе й лондонської парохії Помісної УКЦ сказав о. д-р Степан Орач в питомій йому глибокозмістовності, яке учасники похорону вислухали з глибокою увагою. На закінчення свого слова о. Доктор передав Проводові як родині Покійного і всім друзям та спіробітникам Покійного вислови співчуття Владики Михаїла Гринчишина із Франції, Апостольського адміністратора Екзархату УКЦ у Великій Британії.

Не дивлячись на положення Катедрального храму в самому центрі метропольного Лондону з його великим рухом, переїзд домовини з усіма учасниками похорону на цвинтар Ганнерсбері відбувся гладко й скоро, без пригод.

На цвинтарі, з уваги на радше коротку віддадь від брами до могили, похідної траурної колони з усіма учасниками не було. Шпалір від брами до могили держали члени ОбВУ, серединою якого пройшов хрест, прапори, вінки, священники, завітчана труна і представники Проводу ОУН, УДП, АБН, представники заокеансь-

ких країн і громад та клітин у В.Б. Заупокійну Панахиду відправили ці самі Отці Духовні, після якої труну положено у гріб і його запечатано, з попереднім посипанням труни в гробі землею зі Святоюрського городу у Львові і скроплено водою з України.

Глибокозмістовні прощальні слова біля відкритої гробу-могили сказали: о. протопресвітер Сильвестер Богатирець — від Єпархіяльного Правління УАПЦ, о. Йосафат Лецишин — від Помісної УКЦ, інж. Василь Олесків — від Проводу ОУН, п-ні мгр Слава Стецько — від ЦК АБН, і п. дир. Михайло Білан — від Дирекцій УВС і УІС, друкарні і всіх працівників у домі УВС в Лондоні.

Сливе всі Отці Духовні, представники й учасники похорону з'їхалися до дому Відділу СУБ на Голлянд Парк Авеню, щоб взяти участь у традиційній Тризни. Вони зайняли простору залю, приміщення УТК, їдальню, канцелярії і шкільні кімнати над залею, до яких проведено голосники і доставлено перекуску та вино.

Першим промовляв під час Поминальної тризни о. митрат Микола Матичак, а відтак о. протопресвітер Михайло Галиця.

Мгр Омелян Коваль прощав Покійного від голови і членів УДП, і від Друзів та установ в Бельгії та країнах Бенелюксу, і відчитав слово-співчуття від Друзів та членів ОУФ з Франції за підписом проф. д-ра Володимира Косика. Від Друзів і ОУВФ у США наспіла телеграма, яку відчитав разом з листом від п. Ярка Пришляка з Канади голова Похоронного Комітету. В імені Друзів і ОУВФ в Канаді промовляв проф. Микола Андрухів. Від Подруг і Друзів у В.Б. попрощав Покійного радн. Антін Тисячний, а від керівних і ексекутивних органів СУБ і його членства — ред. Ілля Дмитрів; п-ні Богданна Крушельницька — від ОУЖ, дир. Петро Лапчак — від «Нової Фортуни», проф. Петро Цимбалістий — від Філії УКУ, УВУ і Т-ва «Свята Софія», проф. Олександр Бондарівський — від Представництва УНР у В.Б., радн. Володимир Лесюк — від ОбВУ, мгр Степан Олесків — від УСТ, ред. Михайло Поврозник — від Редколегії «Визвольного Шляху», п. Микола Сидоренко — від Крайового Комітету Тисячоліття Хрещення України, д-р Арсен Поврозник — від СУВВ, мгр Дмитро Бартків — від Кураторії Бібліотеки й Музею Т. Шевченка, п. Іван Головецький — від Подруг і Друзів у Шотландії, і п. Маркіян Шептицький — від Відділу СУБ в Лондоні, до якого Покійний належав організаційно. Прощальні листи від голови Крайової Управи СУМ п. Володимира Шляхетка і від секретаря УКПО п. Юрія Буцяка відчитав голова Похоронного Комітету.

Заключним словом радн. Івана Равлюка, першого виконавця Останньої Волі Покійного, колядкою і молитвою закінчено цю похоронну імпрезу і весь жалобний день.

Всі промовці, почавши від Отців Духовних у Катедральному храмі, на цвинтарі і під час Тризни, відмічували з особливим наголосом працьовитість і всесторонню вірність св. п. Юліяна Заблоцького ідеям та ідеалам волі та державности українського народу, що їх він ущепив у собі в молодечих студентських роках у княжому Городі Льва, і від яких не відступав до кінця свого життя, засадам християнського ідеалізму, всесторонньому соборництві, лагідності його характеру, але й безкомпромісовості у поставі до ворогів України.

Хайже ж тоді поміщені в цьому числі нашого журналу Посмертні згадки і прощальні слова політичних і громадських речників буде й нашим спільним і нев'янутим вінком на могилі сл. п. Директора Юліяна Заблоцького, який так уважно працював і боровся за Україну, одначе якому, як і багатьом іншим його співпатріотам прийшлося відійти у вічність на чужині, з вірою в перемогу української національної Правди!

ЗАМІСТЬ КВІТІВ НА СВІЖУ МОГИЛУ...

Висловлюючи глибокі співчуття Проводові ОУН, а через нього всім іншим формаціям Визвольного Фронту, в яких *сл. п. Юліян Заблоцький* був активним членом, різні установи та індивідуальні особи склали пожертви на:

1. Фонд Оборони України ім. Ярослава Стецька

Григорій Зьомбра з Іпсвічу	ф. 100
С. Ришкович з друзями	ф. 50
Друзі з Гаддерсфілду	ф. 50
Відділ СУБ і Братні Установи з Едінбургу	ф. 50
П-по С. і В. Лаврушки з Лондону	ф. 30
ДУН — Звеновий на Європу, Вшп. С. Лаврушка	ф. 30
Громадські Установи з Бедфорду	ф. 25
Вп. І. Федечко з друзями	ф. 20
Родина В. і А. Гуменюк з Лондону	ф. 20
Організації м. Лій	ф. 20
Родина А. Тисячний	ф. 10
Петро Дюк, член Мирового Суду СУБ	ф. 10

УТКлуб в Нортгемптоні	ф.	10
П. Яцина з Редінгу	ф.	10
Володимир Масник з Лондону	ф.	10
В. Ярошенко з Лондону	ф.	10
Тамара і Катерина Дуліби з Лондону	ф.	10
Марко Мудрий з Лондону	ф.	5
Михайло Гузан з Лондону	ф.	5
Володимир Павлюк з Лондону	ф.	5
О. Гузар з Лондону	ф.	5

*2. Фонд розбудови УВС, пресфонд журналу «Визвольний Шлях»
і Музей Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери*

Громадськість Манчестеру на Фонд УВС	ф.	30
Управа Відділу СУБ в імені Братніх Установ м. Кіхлей, на Фонд УВС	ф.	20
Громадські Установи Стокпорту на Фонд УВС	ф.	20
УТКлуб «Дністер» в Чешант на Фонд Музею	ф.	20
Михайло Прихідний з Бедфорду на Фонд УВС	ф.	10
В. Калинич, Вордінг на Фонд УВС	ф.	10
М. Бахмат, Скарбник СУУВ, на пресфонд «ВШ»	ф.	10
П. Герман, Голова ОБВУ Ок. Захід на Фонд УВС	ф.	5

Поезії

В. СВИДЗІНСЬКИЙ

■

В текучім блиску стигне жито,
А суголовки — ріки цвіту.
Я тими ріками бреду,
Шукаю долі, не знайду.

— Ти пам'ятаєш ту пір'їну,
Що бистрий голуб упустив
Перед тобою на долину?
Ти не підняв її, не хтів. . .

«Однаково одняв би вітер!»

— А пам'ятаєш, край узлісся
Тобі під ноги, в мертве листя,
Упав орішок лісовий?
Ти занехав його, а твій. . .

«Давно б зотлів горішок той!»

— А пригадай, як на поляні,
Під першим льодом, у воді,
Кружало срібне ти наглянув,
Ти не добув його тоді. . .

«Прийшла б весна, воно б розтало!»

В текучім блиску мліє жито,
А суголовки — повінь цвіту.
Я тою повинню бреду,
Шукаю щастя. . . Чи знайду!

1928 26/XII

■
Урожай був шумкий, високий.
Лежала густо медова жень.
Я знайшов на стерні сліпоокій
Один колосок за день.

Я пізно прибув, невчасно.
Одгримів огневий коповіз.
На межі, серед квітів пригаслих,
Бачу втиснений слід коліс.

Було зерна дорідного здобіль,
Та не я щасливий возій.
На спустілому полі чорнобиль —
Як на зрубі, в гаю, сухостій.

1928, 1/VII
Мерефа

* * *

■
Загудів трамвай — і зник поволі
В місячному блиску, за домами,
Як зникає в лісі за кущами
Звір високий з зіркою на чолі.

Я один в провулку мовчазному.
Стрягнуть ноги, у глибокий порох;
Не почує ані друг, ні ворог,
Як я наближаюся додому.

1934

■

Коли дні сіріли мертво,
Як сухі торішні стебла,
Я таїв ласкавий вогник
В аметистовім дімку.
І здавалося мені,
Що його ніхто не має,
Тільки я, тільки я.

А тепер він скрізь, де гляну:
У чмеля на черевку,
В цвіті верб і на ліщині,
На ометах вечорів
І на поясі світанку —
Тут і там, тут і там.

А зате в мені самому
Аметистовий дімок
Не сіяє, в вікнах темно,
Серед блиску світового
Потьмарився мій вогонь,
Як зникає шум листочка
У саду, у гаю.

1934

Ганна ЧЕРІНЬ

СНІЖИНКА

Коли в шаленім танці рій сніжинок
Зненацька налетить на Ваш будинок,
І з них одна притулиться до скла,
То знайте: через повітряні пошти,
Зимі ніякі не плативши кошти,
Вона привіт від мене принесла.

Андрій ЛЕГІТ

КИЇВ
(Уривок)

Люблю тебе я, Кия сивий град,
Де дух століть із сірих мурів віє,
У мирній праці й реві канонад,
В гудінні дзвонів Лаври й Софії.

Хоча давно татарський хан Батий
Розбив твої тараном древні стіни,
Та ти воскрес, величний і святий,
І знов засяв красою із руїни.

О любе місто сонця, квітів, трав,
Мого народу символ волі й слави!
Не раз палало в сяйві ти заграв
В борні за день народу і держави.

Не раз палав ти, Києве в огні,
Але лишились пам'ятки народу:
Летить Богдан, як вихор, на коні,
Йому сміється сонце з небозводу.

А ось в садах Володимира гора,
На ній стоїть великий князь Христитель
З хрестом в руці обличчям до Дніпра,
Як слова Бога вічного носитель.

Він пильним зором бачить весь Поділ
І хвилі вод мутні Дніпра-Славути. . .
О древній граде, свідок свіжих діл
В борні за наше бути чи не бути! . .

До 70-річчя поета (11 січня 1988 року)

Яр СЛАВУТИЧ

РОЗРИТА ВИННИЦЯ

I

Стогнуть розкопані ями,
Стогне розтовчений парк.
Вітер гуде від нестями
В ромби потрощених арк.

Вишиту сина сорочку
Мати впізнала в кістках,
Батька оплакують дочки, —
Зводиться нації прах.

Світе, захланний на клапті,
Де твоя правда лунка?
Чув ти, як суздальські *лапти*
В парку вели трепака.

Бачив, як тут за дубами,
З осені ген до весни,
Мертвими бились лобами
В рів України сини.

Знай же, з-під цього помосту
Вийдуть в освячений бій
Сонми когорт голокосту —
Кована з криці та кости
Мста в правоті бойовій.

II

Дощ полоще площу,
Плющить по дошках.
Від людського рощу
Йде смертельний пах.

З довгої дороги
Клали їх у ряд:

Голови на ноги —
Ніби на парад.

І строчив допізна
Псковський кулемет,
Спрагнений залізною
Гнати в тьму тенет.

Боже, скільки тисяч
Тут лягло від куль!
Знає в небі місяць,
Лічить зойк зозуль.

III

Стугонить танцювальний майданчик
На все місто хмільне, мов корчма;
Ніби з винниць, кружляє стаканчик —
І, б'ючи об халяви, рязаньчик
Ріже сцену в танку неدارма:

Завершив на світанку *работу*,
Сто разів над ровами помлів. . .
Скільки відер московського поту,
Со причастием, даже в субботу,
Він пролив для затятих «хохлів»!

Тож танцюй, утанцювуй могилу,
Веселися, *лихая душа*!
Напускай ошуканського пилу,
«Добровільно» — ніколи «насилу»,
Эх ты, жисть! Хороша, хороша!

Веремія. . . Клекоче кумисець. . .
Крутить лико зухвальство своє.
Тільки кров'ю наповнений місяць,
Вірний свідок, старий літописець,
Із-за обрію гнівно встає.

У Винниці 1943 р., оглядаючи масові могили. Друкується вперше (деякі рядки в сучасній редакції).

* * *

Розмоклий степ хапав мене за ноги
І ридма плакав, і волав: «Не йди!
Не покидай херсонський край розлогий,
Спинися, хлопче! Вкороти ходи!

Вже сто віків твої вусаті предки
Мене орали, сіяли. . . А ти?
Чого втікаєш, вирвавши підметки
З дідів пралона?» Ситости пласти

Ліпив загарбливо масний чорнозем,
Що аж тріщало вбоге обув'я.
Але, навкір благанню й грізним грозам,
Мене вела сяйна мета моя.

Вона палала — як святкове сонце
Із-за могил, де скитські орачі,
Пустивши коні в зельне оболонце,
Колись раділи в мазанці вночі.

А я все йшов і йшов за видноколо —
І гнівно гналась не одна верста.
Назуспіт світові, що зводив чоло,
Мене вела, не гаснучи, мета.

1943

ДО ЦИКЛУ «БЛАГОДАТНЕ»

Білий бузок і рожевий вишник.
Пахне весь двір пелюстками.
Джміль прогудів і, як блискавка, зник;
Вуликів соняшні гами.

«Нумо, зловімо дзвінкого джмеля!
Мамо, чи є в нього жало?»
Дише могутю сита земля,
Котиться сонця кружало.

«Мамо! ой, мамо. . .» Нестерпний біль
Нагло проймає всю руку:
Чорно-жовтавий ужалив джміль,
Кинувши хлопця в розпуку.

Мама на пальчик подме. Втихне крик.
Болю — немов не бувало.
Білий бузок і рожевий вишник.
Котиться сонця кружало.

1940

Примітка від автора. 1944-го року, перед виїздом зі Львова на Захід, я не був певний, чи пощастить пережити війну завірюху. Тому переписав свої вірші й залишив у людей, що не збиралися виїжджати. Під час утечі з табору в Катовицях, куди мене несподівано запроторили німці, та нічного переходу польсько-чеського кордону абсолютно всі мої писання загинули. Хоч я пізніше воскресив із пам'яті майже всю збірку «Співає колос» (1945) і більшість поезій до «Гомону віків» (1946), багато чого не збереглося: було незріле й забулося. Уже після виходу в світ «Зібраних творів» (1978), на превелике щастя, отримав я коротку вістку з однієї сателітної країни, що деякі мої ранні вірші, залишені на схов чи вписані до різних альбомів, таки збереглися. Подаю тут покищо три з них, деякі рядки в новій редакції (зокрема уставив я слово «голоко́ст», яке тоді було мені ще не відоме). Я.С.

Наука, дослід

Іван ВЕРГУН

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА
У ФРАНЦУЗЬКІМ МИСТЕЦТВІ, ЛІТЕРАТУРІ,
ЕНЦИКЛОПЕДІЯХ, ІСТОРІОГРАФІЇ
(Закінчення, 3)

Заподавши короткий, але річевий Мазепин життєпис, Нордман пише: *«Гетьман, уважаючи себе духовим спадкоємцем київських князів, опікувався письменниками, поетами, артистами. Як меценат, він заснував Українську академію в Києві та вивінував її багатою бібліотекою. За його почином розбудовано й прикрашено монастирі в Києві, Переяславі й Чернігові»* (стор. 12).

Проти московських наклепів на гетьмана Нордман видвигає слідуєчі аргументи: 1) повстання Петрика (1690-1693) проти Мазепи й старшини не було підтримане запорожцями; 2) гетьман забороняє (1701 р.) старшині вимагати від селян більше ніж 2-ох днів роботи на тиждень; 3) повертає їм право користуватись громадськими пасовиськами, ставами й лісами. . .

Привертаючи Україні спокій, Мазепа причинився до відновлення добробуту: збільшено хов рогатої худоби та всілякого рода виробництва. . . (стор. 16).

Тодішню політику москалів відносно України окреслює він про-текторатом, тільки більше гнучким і залежним від обставин. Для своїх цілей москалі використовували соціальні конфлікти між українцями та руську Церкву, яка в 1686 р. була прилучена до московської за Теофана Прокоповича, Київського митрополита. Москалі теж збільшували гніт і насилля, що спричинило незадоволення та, кінець-кінців, зрив (стор. 18).

Не погоджується Нордман рівнож зі статтею, яка була поміщена в ЗНТШ-ка, том 42, стор. 35, в 1933 р. В ній видвигнуто (автор, мабуть, Борщак?), що за посередництвом Єлисавети Синявської, так званої «Белзької воеводині», Анни Дольської та кн. Мих. Вишнівецького Мазепа шукав контактів з Ст. Лещинським, якому мав намір віддати Україну в заміну за якісь там особисті кори-

сті й гварантії? Як же так, то чому ж Мазепа тоді нав'язав зноси-ни з Карлом XII — ставить собі реторичне запитання Нордман. . .

Відозви царя до українського народу, як твердить французький вчений, були перфідними: Мазепа — «Юда-зрадник свого народу» та царя; мав намір віддати Україну полякам; знести православну релігію в користь католиків та уніятів. . . (стор. 42).

Базуючись на Архівах Міністерства Закордонних Справ (А. Е. Польонь, т. 11, фоліо 235) він стверджує, що до шведського табору *прибуло з Мазепою 15 до 20 тисяч козаків і що «тисячі рекрутів приєднувались (збігались) до козацької армії (противно твердять москалі — І. В.), і аж до Дніпра московські гарнізони були оточені»* (стор. 48).

В Універсалах, скерованих до українського народу, що їх по-дрібно наводить Нордман, Мазепа пояснює підстави союзу з Карлом XII: вобороти волю Україні, бо москалі колонізують її та при-нижують запорожців. . . І все це в наслідок нашої незгоди! А пояс-нюючи союз з Карлом XII, гетьман нав'язує до часів Б. Хмель-ницького, коли старий Хмель порозумівався з дідом Карла XII, щоб привернути свободу батьківщині. А в останньому Універсалі закликає все населення України одностайно стати в обороні своїх найближчих і батьківщини. . .

Як видно з критичного наставлення Нордмана щодо віддання України Польщі, то французький історик був правдоподібно в курсі справи щодо «Пріказу всему малоросійському народові» з дня 6.XI.1708 р., виданого Петром I, в яким фігурувало, що геть-ман хотів Україну *«паработить по прежнему под владение польское і церкви Божія і святіе манастири отдать в унію»*⁷⁶.

Але з певністю можна ствердити, що Нордман як серйозний історик використав до своєї сумлінно опрацьованої праці теж «Історію шведського короля Карла XII» Густава Адлерфельда, яка була переписана з його «Денника» його сином Карлом-Максимиліаном і видана в Амстердамі по-французьки (в 4-ьох томах) в 1748 р. Між іншим, Густав Адлерфельд, королівський шамбелян, був убитий під Полтавою, захищаючи Карла XII від поранення (!).

Переписуючи батьків «Денник» (3 томи), майор Карло-Максимиліан Адлерфельд додав свій 4-ий том, в яким знаходиться теж попередня царева вигадка (запродання України Польщі) щодо Мазе-пи. Ця Петрова вигадка була закомунікована Карлові-Максимиліанові, як він сам підтверджує, «анонімовим старшиною», і зву-чить, що *«він (Мазепа, — І. В.) мав віддати всю Україну полякам,*

76. Р. Млиновецький: «Гетьман Мазепа». Торонто 1976, стор. 87.

як також Сіверщину, Київщину, Чернігівщину й Смоленську провінції, які всі разом мали бути повернені Польщі. В заміну обіцяно наділити Мазепу титулом князя Вітебська й Полоцька, яким користується князь Курляндії»⁷⁷.

Ця «угода» (4-ий пункт) додана до 3-ох пунктів угоди між Мазепою і Карлом XII (...). Але відтак К. М. Адлерфельд сам собі противорічить: «ці умовини були так засекречені, що ніхто про них не знав, крім шведського короля, Станислава, Піпера, одного польського сенатора... й архієпископа сербського або болгарського» (т. 4, стор. 14, 15). Отож, постає питання, як міг знати про це «анонімовий старшина» та майор К. М. Адлерфельд, який зараз же по Полтавським бою попав у московський полон?!

Для нас немає сумніву, що цим «анонімовим старшиною» був сам майор Карло-Максиміліян Адлерфельд, який був звільнений москвинами з полону в 1713 р., і якому цю вигадку сугерували москалі за ласку визволення. Бож москалі так легко не відпускали високих шведських старшин із полону. Ось що оповідає Норберг, капелян і сповідник Карла XII, який теж попав у московський полон (див. «Історія Карла XII, т. 3, стор. 231-233) про канцлера Піпера, який теж там перебував у неволі. Цар зажадав від нього викупу, а коли той відмовився, заслав його до Нотебургської фортеці, де він помер в 1716 р.⁷⁸.

На схемі Полтавської битви, накресленої К. М. Адлерфельдом, теж не зазначено козацьких позицій (...). Це виглядає надто підозрілим, бо його батько Густав був під цим зглядом категоричним: козаки пильнували табір (т. 3, стор. 458) та Полтавські укріплення (т. 3, стор. 462). А ще перед тим (стор. 457) королівський шамбелян подає до відома, що 21-го червня 1709 року з Полтави втекла група козаків, яка приєдналася до шведсько-українського війська (...). Ось ще один конкретний приклад проти тих «істориків», які твердять, що гетьмана всі опустили, а приєдналися до московського царя і винищували шведів.

Перекладаючи батьків «Денник», Карло-Максиміліян зазначив у «Передмові», що в працях Вольтера є чимало помилок і, розуміється, в його «Історії Карла XII» (?!).

Пропольські симпатії гетьмана можна опрокинути ще фактом прилучення Правобережжя (1704 р.) до Гетьманщини в тім часі, коли Польща була союзницею Московщини. Така-то була «пропольська» політика нашого гетьмана-державника, яку деякі наші

77. Gustave Adlerfeld: "Histoire de Charles XII", roi de Suède. Amsterdam 1740, t. 4, p. 13.

78. J. A. Nordberg: "Histoire de Charles XII", roi de Suède. A La Haye 1748, t. 3, p. 231.

історики розрекламували (Костомаров, Бантиш-Каменський, Оглоблин. . .) пропольською, закидаючи йому арештування Палія. Але український народ апробував цю політику, бо під Любаром висипано велику могилу, яка становила нову границю Гетьманщини і яку відтак прозвано «Мазепиною границею» (. . .).

Годиться теж, нав'язуючись до попередньо сказаного, підкреслити, що гетьман ставив державні справи понад особистими (справа Палія). А щоб краще насвітлити цей жест-подію, візьмим приклад із французького політичного буття. У 1945 році ген. Шарль де Голь наказав заарештувати маршала Петена, обвинувачуючи його в «коляборантстві» з німцями, хоч він ним не був, що з перспективи часу перевірили і ствердили теперішні історики, крім комуністичних! Але момимо того, престиж де Голя як державного мужа не був скомпромітованим! Чейже ж так вимагала державна рація!

Декілька сторінок (30-32) присвячує нашому великому Гетьманові теж професор і директор Інституту Слов'янських Студій Роже Порталь. У своїй праці п.з. «Росіяни й українці» з 1970 р. він вихваляє Мазепу цілком слушно як *«найвизначнішого гетьмана України», «творцем держави», помимо того, що москалі вважають його «зрадником»*⁷⁹.

Зупиняючись над гетьманською ролею українського мецената, професор підкреслює рівнож, що Мазепа був *«заразом і синтетичним і персональним державним мужем»*.

Мазепині універсали вважає він *«законодавством суверена»*. Також гетьман самостійно провадив заграничною політикою. Прикладом може послужити приєднання, без згоди москвинів, Правобережжя до Гетьманщини (в оригіналі 2-ох Україн!).

Оправдує Роже Порталь Мазепу проти деяких закидів Грушевського (мовляв, Мазепу нарід не любив) тим, що в той час існували скомпліковані обставини: війна, тяжка праця, виконувана козаками при будовах, високі податки і т.д. Зазначає теж, що завдяки зносинам з Ст. Лещинським (1703) Мазепа зумів нав'язати контакт (1705 р.) з Карлом XII, від якого добився визнання самостійної України.

Застановляючись над причинами нашої програної битви, Роже Порталь більше схильний до тверджень ворожих гетьманові істориків, що народ не підтримав гетьмана в боротьбі проти Московщини, бо запорозькі козаки трималися осторонь від народу. Більше того, вони (запорожці) підтримували Мазепу, до якого народ

79. Roger Portal: "Russes et Ukrainiens". Paris, Ed. Flammarion, 1970.

не мав довір'я і через те *«гетьман не мав за собою України»* (стор. 32), [?!].

З подібним твердженням ми вже зустрічалися в праці П. Брежі й князя С. Оболенського *«Україна, російська земля»*, в *«Історії Русов»*, писаннях Костомарова та інших авторів, якими, розуміється, користувався теж проф. Порталь. Тому не дивно, що він вважає, схиляючись більше до думки І. Борщака (в той час з *«радянськими»* поглядами), що Шевченко, наприклад, більше бунтувався проти соціального порядку, ніж національного гніту (в оригіналі: Шевченко більший борець соціального порядку, ніж український патріот!), (стор. 57)⁸⁰. До того додаймо, що в бібліографії (стор. 134) Р. Порталь захвалює праці І. Борщака (1892-1959), беручи під увагу *«наукову пунктуальність та поміркованість»*. І при тій нагоді пригадаймо, що автор *«Росіяни й Українці»* не скривав своїх лівих, радше просоветських поглядів. Прикладом цього можуть послужити такі його вислови: *«Україна, російська колонія, не відповідає дійсності»* (стор. 125); *«національна політика СРСР має успіх і погоджується з більшістю інтересів федеративних республік»* (стор. 123). Цитує він рівнож Ключевського, на думку якого *«українські козаки не можуть репрезентувати українську націю»* (стор. 122).

Реасумуючи сказане, немає чого дивуватися, що кінцево Р. Порталь старався представити союз Мазепи з Карлом XII особистою авантюрою, без попєртя козацьких і народніх мас (?!).

Для кращого перегляду опінії про Мазепу зачитуємо рівнож книжку *«Козаки»* Філіпа Лонгворта, написану (1972 р.) на підставі писань Костомарова, Винара, Оглоблина, Прицака... та деяких московських істориків⁸¹. Ця книжка, перекладена з англійської на французьку мову, є тенденційною. Він каже, що *«запорожці не були українцями»*... Але дальше сам себе заперечує (стор. 39): *«2000 українських козаків, посланих королем Владиславом, служили при Великому Конде проти еспанців біля Дюнкерку»*. Або (стор. 121), що після інвазії Швецією на Польщу (1657), польський висланник запропонував Хмельницькому самостійну Україну. Отож, який парадокс: один раз автор вважає козаків і Хмеля не українцями, а другий раз українцями, і т.д. І тому немає чому дивуватись, що авторова характеристика відносно Мазепи буде рівнож контроверсійною.

Мазепу, якого він теж називає *«духовним наслідником Хмель-*

80. І. Борщак: *«Український національний рух в XIX ст.»* «Ле Монд сляв», 1933 (по французьки).

81. Philip Longworth; *«Les Cosaques»*. Ed. Albin Michel, Paris 1972. Traduit de l'anglais par Robert Latour.

ницького», очорнює: «людина сприятлива полякам, потім москалям», «спричинився до кінцевої ліквідації українського козацтва», «не був популярним (алюзія про повстання Петрика, — І. В.), але законним приятелем і маріонеткою Петра Великого» (стор. 162). . .

Зустрічаємо в тій «праці» рівнож інші видумки і противоріччя: «потім, коли польський король за згодою Карла XII йому запропонував титул фєвдального князя Вітебська, Полоцька й Курляндії. . . , Мазєпа приєднався до шведів, менше більше з 2000 козаків». «І помімо того, що Мазєпу ніколи не долюблювали запорожці (за його відданість цареві і з причини його соціальної політики), все таки запорізький отаман Гордієнко приєднався до Мазєпи в березні 1709 р., вербуючи в дорозі 15.000 додаткових українців» (стор. 163). А пізніше додає, що строга царська пропаганда, підсичена багатьма обіцянками, забезпечила йому льяольність більшости українців. . .

Ми навмисне заподали деякі «виводи» англійського історика, щоб їх порівняти з французькими. Навіть Лєзюр і Порталь, які не були завжди об'єктивними відносно нашого Гетьмана, вважають його змаг до свободи природнім. Лєзюр, наприклад, твердить, що українські козаки походять від русинів Київської держави та що їхнім предком був Святослав Завойовник. Порталь, хоч сам симпатизує зі советами і старається делікатно «перепачковувати» їхні «тези», все таки, респектуючи своє рєноме науковця, не заперечує відрубности українського народу й козаків від москвинів.

Для своєї праці «Козаки» науково-популярного характеру Ів. Брегєре користувався, як сам відмічає, «російською і французькою докумєнтацією»⁸².

Розповівши життєві пригоди гетьмана (поворот на дикім українським коні на Вкраїну), Брегєре твердить, що Мазєпа доносом в Москву позбувся тих старшин, які найбільше спричинилися до заарєштування Самойловича (стор. 102). За цей донос він отримав від царя 10.000 червінців.

Переповідає за московськими «істориками» такі видумки: «піврав 17-літню Матрону Кочубєй», «брав участь при допитах Кочубєй й Іскри та заохочував ката», «підримував серед народу незадоволення». . .

Одного разу Мазєпа звірився Орликові: «Я клянусь, що все, що вчиню, будє для нашої нєньки України» (стор. 108). А дальше: «козацька старшина вимагала від гетьмана, щоб він здійснював те, що постановив, і він піддався». . .

82. Ives Bréhèret: "Les Cosaques". Ed. Balland, Paris 1972.

26-го жовтня 1708 р. Мазепа переправився через Десну з 5.000 козацького війська, до якого виголосив промову: *«Браття, наша година вибила. Ми пімстимось за московські зневаги й звільнимо Україну завдяки союзові, який Карло XII нам пропонує»* (стор. 111). Але, *«прибуваючи до табору Карла XII, йому бракувало половина людей»*. . . , *«з чого шведський король був незадоволений»* (стор. 113). Також «теза» Костомарова! *«Мазепа склав присягу вірності й послуху по-латинськи. Ввічливість, що імпонувала королеві, який, всупереч зовнішньому неелегантному вигляді, був освіченим. І він нагло виявив приязнь до Мазепи»* (стор. 114).

Те, що робили москалі і як вони поводитися в Україні, автор «Козаків» приписує українському населенню. Наприклад: «перед ‘мерзотним Мазепою’ українці палили свої будинки, забирали зі собою поживу, забивали худобу, занечищували криниці». Лише кілька запорожців, зваблених обіцянками Мазепи, запропонувало свої услуги «авантюристові» (стор. 115).

Побачивши зруйнований Батурин, Мазепа того самого вечора вислав довіреного гінця до Петра з пропозицією: *«Я бажаю вам видати шведського короля, нашого ворога. . . Але на цю скрайню підлість він не відповів»* (стор. 117).

Після Полтавської битви «біля Мазепи залишилося заледве 300 козаків. Всі інші повтікали» (стор. 119). І тоді «Петро Великий стукнув (ударив) кулаком по Україні» (стор. 120). А на стор. 159-ій Брегер цитує слова Полуботка, сказані Петрові І: *«Я волю вмерти, ніж приглядатись руїні Вкраїни»*.

З наведених «тверджень», заподаних Брегером про Мазепу та з ним пов’язаних подій, виходить, як некорисним є користуватися виключно ворожою пропагандивною літературою! Все таки, час від часу він співчуває незavidній долі нашої батьківщини, з’ясовуючи правильно її політичну відрубність від Московщини, і то завдяки користуванню «України» Бенуа-Мешен-а та «Козаків» Лезюпра.

Щодо твердження автора про те, що по Полтавській битві залишилося з Мазепою біля 300 козаків, то воно не відповідає дійсності. Теперішній польський історик В. А. Серчик заподає, що біля Переволочної переправилось на другий берег Дніпра около 2.000 козаків⁸³.

Хоч загально, але річево згадує теж про українських козаків та їхніх гетьманів (про Хмельницького й Мазепу) Ів. Вербек у роз-

83. Władysław A. Serczyk: "Poltawa 1709". Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1982.

відді «Козаки», яка була надрукована в «Історії елітарних відділів» 1978 р.⁸⁴

Автор пригадує, що Хмельницький, об'єднавши Україну, просив, у дальшій війні проти Польщі, мілітарної помочі в Московії. Але *«Алексій I не додержує даних обіцянок відносно козаків. У 1667 р. він погоджується на поділ України, якої більша частина попала під владу Варшави»* (стор. 95). Але кожна спроба трактувати з московським урядом як рівний з рівним кінчалась неуспіхом. *«Навіть з Іваном Мазепою, який з початком XVIII століття заключив союз зі шведським королем Карлом XII, в мнмій надії зобов'язати царя визнати козацьку державу»* (стор. 96).

Петро I, свідомий того (зрештою про це його попереджував гетьман), що українські козаки є неспокійними й можуть виявитися небезпечними, деяких із них наділяє привілеями, до яких вони мають найбільше аспірацій. З поміж них він творить теж елітарні відділи своєї армії. . .

Катерина II, в подорожі по козацьких територіях в 1760 році, була супроводжена українськими козаками. Вважала їх службовцями, бо козаки *«втратили бравуру, яка надавала їм величі за часів Хмельницького й так же Мазепи, а тепер нездатні мілітарно до нічого»*. Одним почерком пера вона скреслює їх автономію, вже досить сповидну, і перетворює Україну в стан звичайної московської провінції» (стор. 97).

Історіографічна панорама не була б повною, якщо б не згадати (хоч і в нехронологічним порядку) ще про працю французького дипломата Емануїла Евена п.з. «Проблема незалежності України та Франція», яку мені ласкаво випозичила недавно університетська бібліотека з Парижа⁸⁵.

Ця 133 сторінкова розвідка написана на підставі переважно французької документації (хоч спеціально її не заподано), в якій правдиво відтворено минуле України та її взаємини з Францією, і навпаки (Анна Ярославна, Орлик, Шевальє Терлон, Наполеон. . .).

«В 1731 р. Вольтер розповідає про українського гетьмана Мазепу й використовує нагоду представити безсторонньо справу України», — так пише в Передмові віце-президент Комісії закордонних справ Едуар Сулье (стор. 9). І при тім пригадує, що Горас Верне намалював «найтрагічнішу Мазепину життєву пригоду», картина якого знаходиться в колюарах французького парламенту.

84. Ives Verbeck: "Les Cosaques". In "Histoire des troupes d'élite". Ed. Ferni, Genève, 1978.

85. Emmanuel Evain: "Le problème de l'indépendance de l'Ukraine et la France". Préface de Edouard Soulier. Paris, Libr. Félix Alcan, 1931.

Емануель Евен, який прекрасно орієнтується в українських історичних подіях і їх прекрасно тлумачить, пише, що Мазепа, як і Хмельницький, уклав союз із шведами, бо «мав задум визволити Україну від Московщини і створити самостійну Україну» (стор. 65-66). А далі, на 68 сторінці, він далеко краще пояснює гетьманів жест:

«Геройзм Мазепи, який з'єднався з Карлом XII і намагався ще раз виконати цей чин, який не вдався Хмельницькому та Дорошенкові, притягнув знов увагу цілої Європи до України. Європейська преса слідувала з великим зацікавленням за непередбаченою драматичною подією, яка відбувалася на другому кінці Європи і якої головні дієві особи були Петро Великий — з одної сторони, з другої — Карло XII і Мазепа».

Відносно «Історії Карла XII» Вольтера, в якій відведено чимало сторінок про гетьмана Мазепу й Україну, французький дипломат пригадує, що Вольтер для написання цієї праці використав не тільки друковані праці історичного характеру, але теж «свідчення сучасників, які були особисто знайомі з Мазепою, тобто графа Дезаліє, французького амбасадора в Константинополі, Станіслава Лещинського і деякі інші».

Відтак Евен цитує деякі думки Казимира Делямарре (1796-1870), який у 1869 р. у своїй петиції до Імперіального Сенату вимагав реформ навчання історії поневолених Росією народів, передусім українського. Ось декілька уривків з його петиції п.з. «Європейській 15-мільйоновий народ забутий історією»⁸⁶:

«Це — вся Європа, яка була переможеною з Карлом XII під Полтавою. По цій перемозі москалі перший раз влаштувавшись (в оригіналі «поставили лапу», — І.В.) в Європі, заволодівши Малоросією. . Перед пануванням Петра I ці, яких ми кличемо сьогодні русинами, називалися 'рюс' або 'рюсієн', а їхня країна 'Рюсі' або 'Рутені', а ті яких ми кличемо росіянами, називалися москалями, а їхня батьківщина Московія» (стор. 81).

Державні французькі мужі, як бачимо, далеко краще орієнтувались в тодішніх історичних подіях від деяких професійних істориків!!!

5. Підсумки

На 13 французьких енциклопедій тільки 2 зайняли неприхильне становище до нашого гетьмана, а саме: «Гран Лярус Енцикло-

86. Casimir Delamarre: "Un peuple européen de 15 millions oublié devant l'histoire. Paris 1869.

педік» з 1963 р. (т. 7, стор. 195), «Енциклопедія Універсаліс» з 1968 р. (т. 19, стор. 1236), що становить загалом 1,53% перестудійованих енциклопедій. Але найоб'єктивніше схарактеризували гетьмана «Ля Гранд Енциклопеді Лярус» з 1976 р. (т. 20, стор. 12267, 12268) та «Гран Діксіонер Енциклопедік Лярус» з 1984 р. (т. 10 і 11).

Серед істориків, які студіювали цю проблему (27 праць!), заслуговують на подив із нашої сторони слідувачі вчені: Євжен-Мелькі-йор де Вогюе («Мазепа», 1881). Жан Мартінов («Критика відносно «Мазепи» Костомарова» 1884), Еманюель Евен («Проблема незалежності України та Франція», 1931), Роже Тіссеран («Життя одного народу — Україна», 1933), Бенуа-Мешін («Україна», 1941) та К. Ж. Нордман («Карло XII та Україна», 1958).

До істориків, які оспорювали життєвий шлях Мазепи, можна зачислити Лезюра («Козаки», 1814), Когальніцеана («Фрагменти з молдавських і волоських хронік», Яси 1845), Шарля Бартелемі («Історія Росії», Тур 1856), Альфреда Рамбо («Історія Росії», 1879), П'єра Брежі, Сержа Оболенського («Україна — російська земля»), 1933), Жана Савана («Козаки», 1944) та Іва Брегері («Козаки», 1972). Приблизно це становить 26% з усіх простудійованих (27) праць.

Енциклопедисти, на нашу думку, показалися критичнішими ніж історики, бо видвигнули більше правди про Мазепу (98,5%) ніж історики (74%). Різниця (24,5%) промовляє в користь енциклопедистів, бо вони, користуючись історичними працями, зуміли відсіяти зерно від половини.

Деякі з цих істориків заподать правдиві дані щодо програної битви під Полтавою. Наприклад: Ж. Б. Шерер пояснює це тим, що король, будучи раненим, не міг командувати битвою, а Маркіз де Боннак і Роже Тіссеран констатують, що москалі завжди випереджували шведів, займаючи кращі стратегічні позиції, як, напр., Стародуб і Батурин. Крім того Тіссеран додає, що ген. Кройц не міг кіннотою (5.000) вчасно заатакувати московське ліве крило, бо збився зі шляху.

Не дивно, бо подібна подія притрапилася Наполеонові під Ватерльо. *«Наполеон програв битву тому, що баталія розпочалася 2 години пізніше (з Велінгтоном), отже біля полудня. В 12 год. вже прибули прусаки. . .»*⁸⁷.

К. Ж. Нордман заподать, що проти Москалів з Мазепою билосся 15-20 тисяч козаків. Крім того тисячі добровольців приєднувались до гетьмана.

87. Louis Garos, Yves Verbeek: "Histoire des troupes d'élite". Ed. Ferni, Genève 1978, p. 243.

Цю істину, яку ми вже цитували попередньо, потверджує Адлерфельд, як теж польський історик Владислав А. Серчик, який для написання «Полтава 1709» користувався польськими та московськими джерелами, та навіть працею нашого земляка О. Субтельного «Напередодні Полтави: Листи Мазепи до Адама Синявського», Н.Й., 1975, в «Передмові» до якої О. Оглоблін змальовує Мазепу «як представника зненавидженої народом еліти» та який мріяв відновити з поляками Гадяцьку угоду (по-англійськи)⁸⁸.

На думку Серчика, шведи по здобуттю Нарви (1700), замість приборкувати Саксонію, Данію та Польщу, повинні були продовжувати війну з Московщиною. Москалі завжди випереджували шведів, займаючи стратегічні міста, як Могилів, Стародуб, Новгород Сіверськ, Батурин. Теж підкреслює, як уже цитований Р. Млиновецький, що шведська армія мала кепських генералів та що Карло XII недоцінював ворога. . .

За часів Мазепи, — пише Серчик (стор. 74), — в Україні, яка за часів Петра I була оподаткована 10 разів більше ніж перед тим, було розміщено 7.000 московської залоги. Крім того гетьман був складеним не тільки московськими старшинами, але теж своїми.

Теж значучо Серчик переповідає Мазепині слова, висказані під присягою Орликові, що він з'єднується зі шведами не задля особистих користей, а для добра «*неньки-батьківщини, бідної України. . . , щоб ми не загинули з московських рук, як і шведських. А якби я наважився це вчинити для якоїсь приватної примхи, нехай скарає мене на душі й тілі Бог і невинні Христові муки*» (стор. 79).

Цей шляхотний патріотизм Гетьмана Серчик підтверджує ще «Думою», яку Мазепа, як заподає Р. Млиновецький, написав у 1685 р., коли ще не був гетьманом⁸⁹.

На підставі тайних московських джерел Серчик доводить до відома, що ще у Вітебську цар вирішив страту Кочубея та Іскри через повішення, або відрубання голів. Це рішення наказав виконати Мазепі (стор. 93). Не погоджується він рівнож з деякими істориками (як рівнож і російський вчений Іван Мартінов), що Мазепа хотів відступити Гетьманщину Лещинському за якесь там удільне Вітебське та Полоцьке князівство, бо цьому заперечують гетьманові тайні зв'язки зі шведським королем, а в ніякому разі з Лещинським (стор. 93,94)!

Запорожці (1000) з Переволочної, — заподає далше польський

88. Władysław A. Serczyk: "Poltawa 1709". Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1982.

89. Р. Млиновецький: «Гетьман Мазепа». Торонто, 1976, стор. 30.

історик, — забрали в полон у Царичині кілька десятків москалів, а під Кодаком розгромили відділи Яковлева (29.4.1709). Також на листовні заклики кошового Гордієнка до повстання відгукнулася вся Правобережна Україна. Про це повстання кн. Долгорукий так доносив цареві: «властиво вже така сволоч збирається за Дніпром і грабує пасіки» (стор. 106).

Ми зумисне заподали обширніше витяги з праці Серчика, щоб підтвердити, що французькі вчені в своїх твердженнях про Мазепу були безсторонніми, критичними й правдомовними, керуючись істиною! Бож неправдою є, як твердять москалі та деякі наші «історики», що народ не попирав Мазепу. Участь українського народу в боротьбі за волю, як бачимо, помимо складних обставин (зрада деяких старшин, повно московського війська на Україні. . .), була пропорційно великою. Навіть 30 тисяч добре вишколених козаків по стороні Мазепи з чемпіонами української самобутности — запорожцями вказує на те, що народ хотів скинути московське ярмо! А втрата Батурина, Стародуба, Новгород Сіверська, Білої Церкви, Січі та катастрофа під Полтавою не були спричинені в наслідок якихось там помилок Гетьмана. *«Ця катастрофа не може применшити величі гетьмана; — як слушно підкреслює Р. Млиновецький, — «як Ватерльо не могло применшити слави Наполеона!»*⁹⁰.

Мазепина ідея та чин позбутися московського протекторату над Україною передавалися з роду в рід грядучим поколінням українського народу. І так 208 літ по Полтаві, в листопаді 1917 р. Україна скинула зі себе невольничі кайдани та проголосила, як Українська Народня Республіка, незалежність, а 30-го червня 1941 р. поновно її відновила. Ось що про них пише «Великий енциклопедичний словник Лярус» з 1985 року⁹¹: *«Повоєнні часи відзначаються хвилею чистки бувших ‘коляборантів’, ‘зрадників батьківщини’, уніятських священиків, націоналістів областей недавно набутих Україною (членів УПАрмії та прихильників Степана Бандери — 1908-1959). Неспокій, ускладнювані різними проблемами, продовжуються до 1950 року. . .»*⁹².

Треба признати, що французькі вчені-історики, помимо корис-

90. Там же, стор. 130.

91. "Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse". Paris 1985, t. 15. Cf. l'Ukraine pp. 10515-10517.

92. Ibidem, p. 10517: "L'après-guerre est marqué par une vague d'épuration touchant les anciens "collaborateurs", les "traîtres à la patrie". le clergé uniate, les nationalistes des régions récemment acquises par l'Ukraine (membres de l'UPA, — l'armée insurrectionnelle ukrainienne, et partisans de Stepan Bandera (1908-1959). Les troubles, compliqués parles problème agraires, persistent jusqu'en 1950. . ."

туванням тенденційної ворожої літератури, зуміли безсторонньо схарактеризувати гетьмана Мазепу, його вчинки та епоху. Вони (98,5% енциклопедистів, 85% істориків) вважають Мазепу великим українським державником, дипломатом і патріотом, який, попри похилого віку та особистого спокою, не завагався стати на прю з Московщиною, щоб вибороти волю Україні. Крім того вони його шанують як ерудита та мецената українських приватних та церковних інституцій.

Чи ж тому подібний державник мав би а намірі віддавати знов Україну під чужинецьке панування, тобто польське? Безперечно, що ні, бо вже сам факт приєднання Правобережжя до Гетьманщини, попри спротиву Московщини, в 1704 р. заперече того роду видумки!!!

Чей же ж Мазепа, не будучи ще гетьманом, ясно висловив свої думки відносно України в «Думі» («Всі спокою щиро прагнуть. . .»:

«Мати моя старенькая,
Чом ти вельми слабенькая,
Чом ти братов не учила,
Чом од себе їх пустила?
Ліпше було пробувати
Вкупі лихо одбувати,
Я сам бідний не здолаю,
Хіба тільки заволаю»⁹³.

Нема де правди діти, але ця «Дума» була для гетьмана Мазепи свого рода «Вірою» та правдою-переконанням, а для грядучих поколінь, включаючи особливо теперішнє покоління, являється вона заповітом. . .

6. Бібліографія

1. Adlerfeld Gustave: "Histoire de Charles XII", roi de Suède. A. Amsterdam (chez Weststein et G. Smith). 1740, 4 tomes.
2. Barthélemy Charles: "Histoire de la Russie". Tours 1856.
3. Batowski Zygmund: Norblin. Lwow (nema roku).
4. Borschak Elie: "Le mouvement national ukrainien au XIXe s." In "Le Monde slave" 1933.
5. Borschak Elie et René Martel: "La vie de Mazeppa". Paris 1931.
6. Bréhèret Yves: "Les Cosaques". Paris, Ed. Balland, 1972.

93. Р. Млиновецький: «Гетьман Мазепа». Торонто 1979, стор. 31 і 32.

7. Brégy Pierre, Obolenski Serge: "L'Ukraine, terre russe". Paris, Ed. Gallimard, 1939.
8. Byron: "Mazeppa". London 1874.
9. Choulguine Alexandre: "L'Ukraine contre Moscou". Paris, Librairie Felix Alcan, 1939.
10. Custine (Adolphe, marquis de): "La Russie". Paris, Ed. Amyot, 1885.
11. Douhaire P.: "Mazeppa". In "Le Correspondant" t. 136, 1884.
12. Delamarre Casimir: "Un peuple européen de 15 millions oublié devant l'histoire", 1869.
13. "Encyclopaedia Universalis". Paris 1968, t. 16, p. 450.
14. "Encyclopaedia Universalis". Paris 1968, t. 19 (Thesaurus — Index, p. 1236).
15. "Encyclopédie Quillet", 1970, p. 7259.
16. "Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des Sciences"... Neufchâtel 1765, t. 14, p. 442.
17. Evain Emmanuel: "Le problème de l'indépendance de L'Ukraine et la France". Préface de Edouard Soulier. Paris, Libr. Félix Alcan, 1931.
18. Garos Louis, Verbeek Yves: "Histoire des troupes d'élite". Genève, Ed. Ferni, 1978, p. 243.
19. Gazette de France du 6 décembre 1687, No. 38, p. 645.
20. Gazette de France du 28 février 1688, No. 9, p. 97.
21. Gazette de France du 5 novembre 1689, N-r 46, p. 531.
22. Gazette de France du 12 novembre 1689, N-r 47, p. 543.
23. Gazette de France du 22 avril 1702, p. 181.
24. Gazette de France du 22 avril 1702, N-r 17, p. 19.
25. Gazette de France du 22 septembre 1708, N-r 38, pp. 445-458.
26. Gazette de France du 29 septembre 1708, N-r 39, pp. 457, 458, 459.
27. "Grand Larousse Encyclopédique 1963, t. 7, p. 195 et t. 8, p. 637.
28. "Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse", 1982, t. 4, p. 2661.
29. "Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse", 1984, t. 10, p. 6774.
30. "Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse", 1984, t. 12, p. 8291.
31. "Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse", 1985, t. 15, pp. 10515-10517.
32. "Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse", 1983, t. 5, p. 3057; t. 7, p. 4769; t. 11, p. 7428.
33. Kogalnicean (Major Michel): "Fragment tirés des Chroniques Moldaves"... (Ière et 2me parties), Jassi 1845.
34. (N.B.). Bonnak (Jean-Louis d'Usson, marquis de): Memoire. In "Revue d'histoire diplomatique". 1889, vol. 3, p. 101.
35. (N.B.). Benoist-Méchin: "L'Ukraine dès origines à Staline". Paris, Ed. Albin Michel, 1941.
36. Hugo Victor: "Mazeppa". In "Les Orientales". Paris 1829.

37. "Le Grande Encyclopédie", 1986, t. 7, p. 659.
38. "Le Grande Encyclopédie", 1986, t. 23, p. 472.
39. "Le Grande Encyclopédie", 1986, t. 23, p. 348.
40. "Le Grande Encyclopédie Larousse", 1976, t. 20, pp. 12267, 12268.
41. "Larousse du XXe" s. Paris 1931, t. 4, p. 758 et 759; t. 6, p. 860.
42. Léopold, Cuvier: "Mazeppa ou le cheval tartare". Paris, chez libraire Bezou, 1825.
43. Lesur (Charles-Louis de): "Histoire des Cosaques". Paris, A. Belin, 1814, 2 tomes.
44. Longworth Philip: "Les Cosaques". Paris, Ed. Albin Michel, 1972.
45. Mérimé Prosper: "Les Cosaques de l'Ukraine et leurs derniers atamans". In "Le Moniteur Universel" du 21, 22, et 23 juin 1854.
46. Martinov Jean: "Correspondance russe". In "Revue des Questions Historiques". Paris, 1 janvier 1884, t. 35, pp. 275, 276.
47. Млиновецький Р.: «Гетьман Мазепа». Торонто 1976.
48. Mottray (Aubry de la): "Voyages en Europe, en Asie, et en Afrique". A La Haye, chez T. Johnson et J. Van Duren, 1727, t. I et II.
49. Neville (Foy de la): "Relation historique de Pologne". Paris 1686.
50. Neville (Foy de la): "Relation curieuse et nouvelle de Moscovie". Paris 1698.
51. Nordberg J. A.: "Charles XII, roi de Suède". La Haye 1748, t. 3, p. 231.
52. Nordmann Claude J.: "Charles XII et l'Ukraine de Mazepa". Paris 1958.
53. "Petit Larousse Illustre". Paris, Librairie Larousse, 1979.
54. Portal Roger: "Russes et Ukrainiens". Paris, Ed. Flammarion, 1970.
55. Rambaud Alfred: "Kiev et la Congrès Archéologique". In "Revue des Deux Mondes", decembre 1874.
56. Rambaud Alfred: "Histoire de la Russie". Paris, libr. Hachette et Cie, 1879.
57. Savant Jean: "Les Cosaques". Paris 1944.
58. Scherer J. B.: "Annales de la Petite Russie ou histoire des Cosaques Saporogues et des Cosaques de l'Ukraine". Paris 1788, tome I et II.
59. Serczyk Wladyslaw A.: "Poltawa 1709". Wydawn. Min. obrony Narodowej. Warszawa 1982.
60. Stecyk Irène: "Mazepa, prince de l'Ukraine". Paris, Ed. Balland, 1981.
61. Tisserand Roger: "La vie d'un peuple — l'Ukraine". Préface du prof. René Pinon. Paris, Libr. Orientale et Américaine. G. P. Maisonneuve, 3 rue du Sabot, 1933.

62. Verbeek Yves: "Les Cosaques". In "Histoire des troupes d'élite". Ed. Ferni, Genève 1978.
63. Vogüe (Eugène-Melchior de): "Mazeppa, la légende et l'histoire". In "Revue de Deux Mondes" 3me période, t. 48, 1881.
64. Voltaire (François Marie Arouet dit): "Histoire de Charles XII", roi de Suède. P. 1853.

13.6.1986 року.

Н.Б. У книжці А. Голіцина «Росія в XVIII столітті», Париж 1863 р., яка написана по-французьки і яку я простудіював по написанню цієї розвідки, є цікаві думки-цитати про програну битву під Полтавою. Автор є тої думки, що Карло XII поповнив слідуючі помилки: не сполучився вчасно з відділами Левенгавпта, посувався поволи в напрямі України, займаючи маловажні містечка та міста, місто прямувати швидко на Батурин. Це був Меншіков, який його випередив, займаючи Стародуб, відтак Батурин. У цім останнім місті було все приготовано — харчі, муніція, гармати, щоб виграти війну.

Крім того, Голіцин правильно схарактеризував «аспірації» гетьмана Мазепи: повстав проти Петра I тому, що він не дотримував прерогатив і привілеїв, затверджених для козаків царем Алексієм. І тому гетьман «продовжував шукати всіх можливих способів, щоб охоронити свою націю від поневолення» (стор. 356, 357, 399).

Іван ГОРАЛІВ

ФРАНЦУЗЬКИЙ ІСТОРИК ПРО МОСКОВСЬКИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ

Це — А. Л. Равержі, випусник славної Школи Шарт і редактор політичного журналу «Ле Сієкль»¹, який у 424-сторінковій трактаті «Історія Росії та її пляни завоювань» описав імперіялістичні завоювання москалів від Петра I до Миколи I включно². Пишучи цю працю, автор базувався на солідних джерелах, а саме на мемуарах мандрівників (Фуа де ля Невіль, маркіз де Кюстін), акредитованих дипломатів (граф де Сегюр, шевальє д'Еон), вихователя престолонаслідника Александра, сина Павла I, Шарля-Франсуа Массон-а³, та на поважних щоденниках⁴.

На особливу увагу заслуговує «Заповіт Петра I», який обіймає 14 параграфів. В ньому описані вказівки, як повинні діяти московські володарі, щоб поширити володіння Росії коштом чужих країн, щоб цим шляхом скріпити могутність імперії. І так, кордони Московії повинні бути поширювані підкупствами, інтригами, заворушеннями, ба навіть військовою інтервенцією. Ворожнечу між Туреччиною та Персією, наприклад, треба використати, щоб наблизитись до Перської затоки. А опанувавши Середземне море та океан, можна буде легко підкорити Францію та Німеччину. «Ці дві країни переможені, решта Європи легко, без опору, буде поневоленою» (стор. 15, параграф XIV).

Цей заповіт був передрукований із щоденника «Ля Пресс», який його взяв з «Мемуарів» Шарля д'Еон-а⁵. Ці Петрові заяви можна б збути мовчанкою. Але маркіз де Кюстін є іншої думки. Після нього «російський нарід є з натури й покликання завойовником»⁶.

Петрові наслідники до йоти виконували його «Заповіт». Катери-

1. «Еколь де Шарт» — висока школа, заснована 1821 р., яку вважають «розсадником» вчених. Вона формувала архіварів, бібліотекарів, професорів романських мов та істориків. «Ле Сієкль» — політичний щоденник, заснований 1836 р. та який появлявся до 1917 р.

2. A. L. Raverge: «Histoire de la Russie et de ses projets d'envahissements». Paris 1855.

3. Массон (Шарль-Франсуа де). (1762-1807), виховник принца Александра.

4. «Ле Тан» (по-франц. пишеться «Темис») заснований (1829) Жак-ом Кост-ом, проіснував до листопада 1942 р. Був залюбки читаний за кордоном завдяки відомим співпрацівникам. «Ля Пресс» почав появлятися в 1836 р. Його донесувачами, між іншим, були Бальзак, Дюма, В. Юго. Див. «Ле Негі Роберт» 2. Париж 1975, стор. 1492.

5. Шевальє д'Еон (Шарль-Август де Больон), літератор і дипломат (1725-1810). Проживав у Росії від 1755 до 1760 р., де був «читачкою» (перекладачем за жінку) цариці Єлисавети, а в 1762 р. удостоєний міністром при цареві Петрові III. Див.: «Ля Гран Енциклопеді», Невшатель 1765, т. 16, стор. 3.

6. Кюстін (А. маркіз де). (1790-1857), подорожник і літератор. Відвідав Росію між 1839 і 1840 р., яку описав у «Летр де Россі», 1843 («Листи з Росії») та в «Ля Руссі», 1839 («Росія»).

на II (1762-1796), наприклад, скасувавши в Україні гетьманство й зруйнувавши Запорізьку Січ, підкорила Польщу і приєднала до Московщини кавказькі народи. Виправдуючи зайняття Польщі, вона заявила, що це було необхідне, щоб *«припинити пролив крові та встановити там порядок»* (стор. 244). Носилась теж з думкою завоювати Францію (стор. 301).

Після поразки біля Цюріху (1799) імператор Павло I (1796-1801) пропонував Наполеонові I поділитися Європою із ним.

Олександр, спадкуючи трон (1801-1825) по задушенім батькові, не хотів визнати Наполеона I імператором. І тому він очолив коаліцію проти нього. . . За його панування Московія прилучила до своєї імперії Лівонію, Естонію, Фінляндію, Молдавію, Бесарабію, Грузію та кілька перських провінцій. У своїй імперії він переслідував жидів (. . .).

За часів Миколи I (1825-1855) Московщина продовжує напади на інші народи. Воює вона з Персією та Туреччиною, в наслідок чого відбирає від неї Варну, частину Балканів та Адріанополь. Відносить перемоги в Персії та Вірменії, підкорює Польщу, здобуває від Персії Єреван, але зазнає невдачі з Туреччиною в наслідку Кримської війни (1854-1855), в якій взяла участь Франція та Англія. В 1849 р. вона разом із Австрією ліквідує мадярське повстання та переводить масакру цивільного населення в Галичині (в книжці про це є ілюстрація!). Роз'ятрювала вона теж сварку між Єгиптом і Портою, щоб відтак заволодіти Константинополем. . .

«Микола I осягнув більше, ніж його попередники, із заповіту Петра I», — констатує А.Л. Равержі. Бо, «відновити східню імперію, диктувати закони на заході — така є найголовніша мета, яку собі намітили один по другім російські володарі» (стор. 28).

Автор теж, парафразуючи (поширює пояснення) опис М. Мішеле⁷ про відібрання Волощини й Молдавії від Румунії, наводить, що *«козак, колись героїчний грабіжник-нетяга та поет на ланах України, стався під москалями карним і жадібним солдатом»*. . . (стор. 73).

Теж А. Л. Равержі зупиняється над цим, які користі принесла Петрові I перемога під Полтавою. Хоч самий перебіг бою він не описує, все ж таки відсилає читача до «Історії Карла XII», написаної Вольтером, де, як сам підкреслює, є об'єктивні дані про Україну та гетьмана Мазепу. Але подрібно зупиняється Равержі над перемогою москалів під Переволочною, де московські відділи були чисельно слабшими від шведських. Описує рівнож битву над Прутом, де московські війська були оточені, але їх вивільняла підкупством турецького візира Катерина, друга жінка Петра I, яку він наділив відтак орденом св. Катерини. Це сталось в 1711 році.

7. М. Мішеле (1798-1874), французький філософ.

Але, в наслідок договору в Ништадті (1721), Петро I забрав від Швеції Лівонію, Естонію і Фінляндію. Французький історик Кльод де Рульєр так висловився про Петра I: «*він стався катом своїх підданих, щоб їх відтак цивілізувати*» (стор. 107)⁸.

Равержі рівнож описує вигляд і характер другої жінки Петра I, Катерини I, яка померла (1727) на рака, маючи заледви 38 років. Вона була сиротою-естонкою і забрана москалями в полон. Була красунею, неграмотною, але практичною. Царювала лише 2 роки (1725-27).

Катерині Великій з-поміж усіх прізвись найкраще підходить назвисько «Месаліні Півночі», — стверджує Автор цієї праці (стор. 26)⁹. Вона мала чимало коханків, які перед оргіями з нею, як правило, мусіли піддатись лікарській візиті. Найвизначнішими її коханцями були: Станислав Пойнятовський; Орлов (задушив її чоловіка Петра III), з яким Катерина мала 4-ох нешлюбних дітей; славнозвісний Потьомкін (великий жерун) та Зубов, остатній. Для Потьомкіна, що помер у 1791 р. в наслідок обжирства, цариця поставила йому на спомин великий мавзолей у Херсоні. «*Його ім'я в історії Росії*, — як твердить Равержі, — *є цупко пов'язане з Катериною II*» (стор. 329).

На галері «Дніпро» Катерина відбула подорож Дніпром (Потьомкінські села, 1787 р.). Її компаньйонами були: принц Потьомкін, король Станислав-Август Пойнятовський та граф де Сегюр, французький амбасадор в Росії (1784-1799)¹⁰. У Херсоні зустрів її пруський король Фрідріх-Вільгельм II. . .

Ціллю російської політики завжди було загарбання інших народів. Чи ж бо Петро I не вважав, що «*в будуччині російський народ має за місію запанувати всеціло над Європою*» (стор. 10). Навіть і тепер червоні царі точно притримуються вказівок Петра I, але в більше рафінований спосіб. Це їм напричуд вдається, беручи під увагу зцентралізовану систему, про яку так висловився французький вчений: «*В Росії, більше ніж денебудь, каміння говорять замість людей, а стіни мають вуха*» (стор. 373). Рівнож тепер, як колись, «*імперія запевняє, що не хоче пригноблювати народи*, — твердить Іван Головін, — *тільки приходити їм з допомогою*» (. . .)¹¹.

8. Рульєр (Кльод-Карлюман де), французький письменник (1737-1791). Написав «Анекдоти відносно російської революції». Париж 1797.

9. Мессаліна, римська принцеса (15-48), третя жінка імператора Клавдія I та мати Брітанікуса II Октава. Була великою розпусницею.

10. Сегюр (Ліой-Філіп, граф де), (1753-1830), французький амбасадор в Росії (1784-1799), державний радник (1802), академік (1803), сенатор (1813). Див.: «Ларус Енциклопедік ан кудлер», Париж 1979, тт. 20, стор. 8491. Граф де Сегюр написав «Мемуари, або Спогади й Анекдоти», 1824, в яких описує життя в Московщині. А історик і мандрівник Фуа де ля Певіль, який побував у Московщині в роках 1689-1690), написав «Ретяسیون юрієт е пувель, де Рюссі», 1698 (Цікаві стосунки [юношин] і вістки з Росії).

11. Ivan Golovine: "Progres en Russie". Francfort, Paris, Leipzig, 1859, p. 196.

Оповідання, новелі, спогади

I. ІРШАВЕЦЬ

ЗОШИТ КАТОРЖНИКА

(Закінчення, 10)

Видно було, що довго нас тут разом не будуть тримати, що зроблять селекцію і порозвозять. Одні почали думати про втечу, що в тюремному житті завжди у всіх часах в'язні пробували робити з різними успіхами. На біду підкоп окремо почали робити група українців і група москалів. Майже від початку про все знали всі лагєрники, навіть ті, що й не хотіли, що добра шляхетному починові не ворожило. Бракувало керуючої організаційної сили і створити її покищо тут не вдалось, хоч багато за той короткий час зроблено.

*

На п'ятому лагєрі не було лікарні, навіть властивого медпункту не було; те, що було, то ми самі зорганізували. «Больничним лагєром» був лагєр Но. 4, на цій же трасі на Усть-Кут. Кільком із нас вдалося дістатися до тієї «бальніци». Очевидно, що спрямування і всі діагнози давав д-р Рубінштайн, а в амбулаторії були наші люди з третього Горного. Виїхав до лікарні інж. Р. — поляк з Вінниччини, виїхав Семенюк Степан, Бухало Іван і ще хто. Випроваджати і прощати Семенюка вийшло під браму багато друзів. Розставались вони з Шумуком, з яким, мабуть, вже п'ять років були разом і дружили, хоч були так різних характерів та з різних ідеологічних доріг прийшли. Якби так було завжди!

Центральна лікарня «Озьорлага» була досить далеко від 05. Поїзд трясся на болотняному полотні залізничної лінії немилосердно. Страшний був це лагєр. Тут не лікували, тут в'язні чекали смерті. В одному бараку лежали хворі на різні хвороби. Ліків не було, операції робили «на живого», і крик оперованих прорізував, наче бритва, душі хворих. Я вмістився на верхніх причах. Піді мною лежав хлопець родом з Рожищ, років двадцять, що вже від кількох років не вставав, багатьох ходило на милицях, багатьох просто гнило. Лікарі-в'язні робили, що могли, але в таких антисанітарних умовах, без ліків, серед пригнічуючої атмосфери безнадійності небагато могли зробити. Багато було молоді арештованої

вже в п'ятдесятих роках і окаліченої в слідстві. Декому присилали ліки з дому, зокрема робили це з Естонії, де мали можливість діставати ліки з Фінляндії. Пеніциліну було тут лише стільки, скільки присилали в'язням рідні. Але був «політвоспетатель» капітан КГБ Кулик, земляк (!). Ось, як він «воспітував» нас.

— Ви не унівайте, не тратьте надії. От Ленін і Сталін тоже так як ви гнили по тюрмах і засланнях, а якими великими були. Так і ви ото.

Як на українця, то не погано, хоч Сталін і Ленін ніколи у в'язнях не гнили.

Треба було цим людям переказати про події у світі і в Росії, а зокрема про «забастовки» в лагерах. І знов 300-річчя Переяславської угоди. Писали ми під одіннями короткі листівки і, притиснувши до милиць, розносили їх друзі своїми окаліченими ногами по бараках. Заходив до мене лікар-терапевт інж. Р. . . Ліки розосив В. Постригач. . . бувший редактор «Українського голосу» в Луцьку. Останньо бачив я його в 1943 році на «Січі», куди він щойно прибув з дружиною, втікши перед арештом гестапо. Опісля працював в редакції при КП. Він мене тут не пізнав, хоч не раз довго ми розмовляли. Лице в нього було страшне, в слідстві він збожеволів, психічно не витримав. І все ж таки засудили його, здається, на 15 років. Тепер діяв він як автомат, очі дивились якомсь дивно, лице чорне, пам'ять притуплена. Чи прийде він до себе? Тут був і повстанець з Полісся, Ковальчук. Мав прострілене горло, а оброслу дірку по кулі затикав він шматком бинту, як бутилку корком. І так жив і був життєрадісним, і бунтарським, але слухняним.

Не дали пани нам довго тут лікуватись. Забрали нас в етап до ізолятора в Тайшеті. Знов зустрілися із своїми з 05. Були тут Марушко, Семенюк, Столяр, Шумук, Павлишин, Семенюк Степан, Герман, Таращанський і багато інших. Треба сказати, що власті щораз ближче добиралися до нас, якби знали кого треба арештувати. І що далі з нами зроблять? Декого кликали на слідство ніби в справі підкопу, але насправді не про підкоп їм ішлося, бо підкопи чи інші спроби втечі з лагерьів тут бувають часто і їм не грізні. Просто вони вже знали, що нас довго разом не можна і небезпечно тримати. Аджеж не арештували нікого випадково, ані нікого з «грізних» хлопців, ані тих, що робили підкоп. Ось, дещо із слідства: Слідчий, грузин, до Николишина:

- Ти бандерівець?
- Так.
- Значить, нічого не бачив, не чув і не знаєш?
- Справді, так і є.
- Ну, то підпиши протокол.

Слідчий Матвієв розлютився і почав кричати, показуючи на портрет Нікіти Хрущова.

— Таких генеральних секретарів ЦК нам не нада! Це він вас «освобождає, охороняє»!

— О, це щось нове!

Як на Сибір, погода була непогана. Виходили ми на подвір'я, підходили до інших камер під вікна, розмовляли. Було тяжко на душі, бо, властиво, з 05 арештували і привезли сюди майже всіх, хто міг би покерувати людьми, хоч на це треба було часу. На 04 також залишилися самі зі своїми хворобами і болями. . .

*

Знов етап. На Схід, але не кажуть куди. Приїхали. Іркутськ, тюрма Но. 1. Іркутська централь має тепер Но. 2. Дивлюсь хто є, а кого нема. Слава Богу, нема Шумука, Таращанського, інж. Р. . . , Мурашки. Тюрма гірша лагера. Але їх могли завезти до іншої тюрми, бо тюрем тут не бракує. Приймають, зачитують вирок (адміністративний).

— За преступлення в лагере і т.д., і т.д. . . год тюремного заключенія.

Чого там тільки не було? Було, що ми наркомани, злодії, правонарушители, отказчики от работы, . . . а Семенюкові Степанові написали ще, що він на 04 вступив в банду Р., по національності поляка і тероризував населення лагера. Це мабуть тому, що Семенюк Ст. мав польське підданство, а Р. був хворим на туберкульозу і ледве-ледве дихав. Очевидно, ніхто вирок не підписує, тримають нас так на подвір'ї годин чотири. Прийняли. Оголошуємо голодівку, хочемо, щоб нас розмістили як нам вигідніше. Я мав «кімнату» з Черновим, причілкова, буде холодно. На другий чи третій день приходить начальник:

— Ви здесь галадовку устраиваете, там за границей империалисты кричат о вас, а нам начальство жить не дают!

Оправдався, попереували нас на перший поверх, по трьох-чотирьох, як хотіли. У нашій камері є Клейонов Женька з третього Горногового, Цветков, Семенюк Степан і Клюпа. В сусідній Грицак і Павлишин Лука. Під причами розмовляємо через стіну. З іншими розмовляємо телефоном стук-стук. Є бібліотека, але бідніша ніж у Володимирі. Женька може мати фарби і малювати, згодом забрали його до малярських робіт в тюрмі, отже щось там завжди довідався зі світу. Крім того давали нам центральні газети.

*

Будучи ще в «Озьорлагу» на 05 чи 04, я довідався, що десь в тих

лагерях був Горбовий Володимир, але не було змоги ані побачитись, ані щось ближче довідатись.

Теж був в одному з режимних лагерів Бобков з третього Горного, білоруський українець, б. капітан далекого плавання. Дуже мудра людина, працював прорабом на БОФ-і і в горлазі. Ще на БОФ-і в трійку організував втечу, яка до реалізації не дійшла, теж пробував і в Горному, але його товариш Гриценко і вільний підричник видали, і Бобкова арештували. Чому він вірив Гриценкові, коли йому весь лагер не вірив? В Горному з БУР-а передав мені кілька грипсів, але тут не міг дістати жодної вістки. Були чутки, що йому зменшили строк.

Мабуть у квітні 1955 р., Женька вернувся до камери раніше, ніж звичайно, і крикнув:

— Щось діється. Я малював портрет Маленкова, а сьогодні прийшла власть і сказала кинути цю роботу.

Через кілька днів Маленкова зняли з посади прем'єра уряду.

В бані зустріли в'язня (?), який сидів в центральній тюрмі Но. 2. Розповідав, що там сидять переважно політичні, суджені у двадцятих роках. Суцільна ізоляція, жодного зв'язку зі світом — ні газет, ані листів. Знов Женька приніс вістку:

— Гей, Степане (до Семенюка)! Збирайся додому. Всіх чужоземців, які не мають підданства ССРСР, будуть відсилати до їх країв. Якась амнестія має бути, а й нам, советським людям, тоже.

Місяці минали, а амнестія не приходила.

В тюрмі був час думати, передумувати, переоцінювати. А й вночі не завжди спалося, бо світло було так уставлене, що світило власне в очі або на голову, яку не можна було прикрити, бо зараз надзиратель через волчок будив усіх.

Перше, що приходило на думку це те, що власті змогли довідатись про Організацію в лагерах? Кому, а властям було зрозуміло, що не Вороб'йови зорганізували цей всесоюзний страйк-боротьбу. Відомо було нам, що до руху нашого в час його найбільшого піднесення долучувались і ті, які в «мирний час каторги» були байдужі зі страху перед терором, то ті були завжди об'єктом пенетрації МГБ; багатьох менше досвідчених і загартованих залишились тепер самі з собою, без підтримки сильніших. А до того перехід влади в руки Хрущова викликав деякі коливання в КГБ, але й почалась відразу «проповідь волі» по ліквідації Берії. Як це все відіб'ється на населенні, на його надіях, боротьбі? І ми теж, крім непорушної волі боротьби, мали надії, але і пабоювалися.

У в'язниці треба чекати. . .

КГБ щораз докладніше робить селекцію в'язнів, ізолює, хоч часто на помацки, але назагал вибирає чільних людей. З «Озьорлагу» Но. 5 не арештували нікого із дуже «дуже активних», а з центральної лікарні Но. 4. забрали виключно наших людей, які були «дуже спокійні». Мене мучила думка, куди запроторили Шумука, Київського та інших. І як тепер, опинившись сам, Шумук радитиме собі серед цього збору людей з усіх-усюдів? А його будуть атакувати з усіх сторін. Він сам сказав:

— Пам'ятайте, що мене власть буде завжди скоріше атакувати і споганювати, бо я бувший член КПЗУ. Ви просто вороги, а я, на їхню думку — ворог-зрадник, хоч я ніколи свого народу не зрадив.

Оцінюючи події за короткий час в «Озьорлазі» Но. 5, з сумом стверджуємо брак наявності організованої сили. Без сильної організаційної ланки не можна вести успішної боротьби в'язнів.

*

Здався випадок з третього Горного в Норильську. Один із солдатів ВВ, що «охороняв» каторжан, довідався, що в «нашому» лагері є його батько-каторжник. Пішов солдат до командира, розказав йому і попросив, щоб дозволити йому на зустріч з батьком. Командир сказав:

— Харашо, напиши заяленіє, — що солдат і зробив, ну, а вночі солдата перевели-вивезли до іншого гарнізону.

Ось доля твоя, народе мій!

*

В липні, здається 17-го, не досидівши річного строку, забирають нас частинно в етап. І тут начальство нас «не хоче», воліють ближчих собі по-клясі-криміналістів, яких, зрештою, не бракує. Знов воронок, схидна усмішка опера конвою Новікова, знов «столипін» і зупинка на пересилці в Кірові. Скоро, у воронках і столипінах пізнаємо усю «страну радную». Пересилка — дерев'яні барики, бокси, дерев'яні тротуари в боксах і на зовні, бо тут вічна мерзлота. Знов нові люди — кількох німців з південної України, грузини за «непорядкі» в Грузії в 1951 р. (оповідають страшні речі про провокацію на наказ свого таки! Джугашвілі), і... багато молодих матросів-нахімовців, а також таких же молодих суворовців; всі вони кадети военноморських і військових шкіл, з яких мали вирости кадрові офіцери. Викрили серед них якусь підпільну організацію, при перших арештах збунтувалися і ось тепер з нами.

Що це була за організація? Толком не вів розібратись, але напевно російська національна демократична і антисталінська. Ця молодь була надзвичайно бадьора, повна надії. Котрий це вже невідомий випадок поневоленого народу? І чи взагалі стане він колись вповні відомим світові?

*

Воркута. Столипін стоїть на вокзалі. Кінець липня. З вокзалу везуть десь в тундру. Ландшафт знайомий з Норильська. Шахта Но. 30. На другий день викликає начальник шахти і лагера. Напочаток намовляють до праці в шахті:

— Стране нужен уголь!

— Не піду. Можу працювати за фахом.

Грозять, що силою спустять в шахту, голодом заморять.

— Моя горбушка зостанеться начальникові, — відповідаю.

Начальник наче збожеволів і казав викинути мене. Чому?

— Як то чому, — каже В. Біляєв, — ти ж йому бажав, через горбушку, своєї долі.

Дехто пішов в шахту, в тому і Л. Павлишин і Клюпа, перший ляхборантом (бо він хемік), а другий заправляти шахтарські ліхтарі. Мене приділили до теслярів і на будову. Ходимо кілометрів два. В лагері пригорнув мене Іван. . .; нові знайомі, між іншими Куліш з Київщини. Тут — і ітееловці, що мають по 25 років, і ми, каторжани. Тут все ж таки Європа, легші зв'язки з зовнішнім світом. Ген. Дерев'янки вже нема. Хоч клімат тут не кращий від таймирського, то віддыхаємо легше. Є кількох арештованих по 1951 році. Багато оповідають про боротьбу. Режим покищо легший, дозволяють фотографуватись, навіть дехто одягнув вишиту сорочку. Люди роблять знімки усміхаючись, роблять декорацію з гілок дерев. Нащо?

— Вишло додому, на злість ворогам, що ми і на полюсі не замерзаємо!

Одного дня по роботі прийшов надзиратель і казав зібратися з речами, яких у мене не було. Завів в БУР і зачинив. Сиджу сам. Ні за цапову душу, не вів ще нагрішити. На вечірній провірці питаю:

— За що мене зачинили?

— Не знаю, почекай, піду й подивлюся.

Жду, приходить.

— Не знаю, нічого немає, тільки написано — «по приказу начальника гарнізона».

Чи ж мене часом в солдати не зачислили? — сміюся.

— Не знаю.

Друзі підкидають їсти через надзирателя, або через вікно. Передали «Кобзаря». Вивчаю напам'ять вірш за віршем, хоч душа тремтить.

Перевели в нову тюрму. Камера величезна, не штукатурена, покищо немає клятих клопів (блощиць).

Ганяю по камері. Але сюди вже тяжко зробити передачу. Лише один старшина приймає, дижуристь рідко.

Щастя! На прийом до нової тюрми приходить сам начальник гарнізона. Зайшла комісія до «моєї» камери. Питаю:

— За що мене арештовано?

— Как фамілія?

— ...

— Єто тебе не касается, пасаділі — значіт нада.

— Як це, мене арештували і мене не «касається»? — почав я кричати.

— В твойом деле нет фотокарточкі.

— Чого? З мого «дела» фотокарточками можна стіну обліпити. . .

Пішли. На другий день приходить старшина з фотоапаратом і робить знімку, сміється. За кілька днів приносить і мені знімку, на пам'ять. Добре і це, але з тюрми не випускають. Друзі передали, що в лагері готують нову селекцію в'язнів. Лагер шахти Но. 30 має бути для пропусників і вольнопоселенців, інших же вивезуть. Вже декого визивали і намовляли, щоб викликав жінку, або і цілу сім'ю, дають матеріал, щоб будувати хату, але тут при шахті. Ті, що мали сім'ї в колгоспах, пишуть, шлють визов, бо це одинок можливість вирватися з колгоспу. На виїзд в «оддальонние райони страны» прокурор дає дозвіл без клопоту. Гуманізм мерзотности!

Дивлячись на начальника гарнізона ВВ лагера Но. 30, пригадався молодий командир, який брав участь в конференції представників поневолених народів у 1943 р., на Володимирщині, і який так палко промовляв.

Селекція рабів закінчилась і мене просто з тюрми завезли до шахти Но. 29, де власне був режимний лагерь. Тут вже був Павлишин Л. і Семенюк Степан. Нові люди — багато поляків, литовець. Один бувший американський полковник, якого звали, здається, Руді. Він мав бути зв'язковим офіцером, чи щось таке, з нашими людьми (дивізії «Галичина»?) в таборах в Італії. Десь його там викрадено і засуджено. Він завжди вірив, що на вимогу США його вишлють додому. Дай Боже! Був один, що повернувся за намовою «рідних, своїх радянських» емісарів, власне з Італії в Україну, де йому в нагороду дали 25 літ ІТЛ. Він підтверджував розповідь американського полковника, бо з ним в Італії зустрічався. Але. . .

мав вже пропуск і тому до нього товариші відносилися з деякою підозрою.

Представлено мене полякам. Скоро ми подружили. Були це переважно молоді офіцери. Їхня громада складалась із, здається, 42 осіб. Мали військовий порядок, як пристало на офіцерів. Одержували з Польщі пресу. Почали ми розмови. З ними можна було домовитися, вони не мали упереджень, але через кілька днів мене знов арештували. Шізо було мале, в'язнів повно. За що? Зайве питати, взялися видно за ліквідацію чи ізоляцію нас. Хрущов уже утверджувався у власті, КГБ також!

У шізо сиділи 15 молодих литовців, їх тількищо привезли з Литви. Життєрадісні хлопці. Повні віри і надії, недавно суджені. Але з їхньої розповіді виникав зовсім невеселий образ Литви, а й не лише Литви. На зону до лагера їх не пускали, боялись. Сидимо, співаємо, лише їсти немає що, бо шізо на зовні і ніяк передати.

... Вістка. Галушка Андрія і Семенюка Степана забрали для передачі до Польщі, а Тіхонова до Китаю. Мабуть і Руді поїхав до США. Щоб Вам, Друзі, пощастило! Женька правильно ще в Іркутську зрозумів і приніс вістку.

... Вістка. В Норильську виступив з декларацією-покаянням Орес — бувший близький друг Шумука з 3-го Горного. Але точно не знаємо, як і що? Одначе, тривожно. На нещастя, застереження П. під його адресою були слухні. Чи не буде більшого лиха з цього?

*

Знов етап. Прокляття вам! Пересилка в Котлясі, тюрма в Ярославі. Скрізь тюрми однакові, будовані на віки, якби цьому людюві була записана в метриці народження тюрма! Знов «пізнав» один город страни, куди далі?

Ярославський вокзал в Москві. Дерев'яні перони. Держать нас на пероні під штиком. Нікого тут це не дивує, видно, що привикли. Можемо дивитись в небо і довкола. Воронки і Красная Пресня. Великий комплекс в'язниць. За кілька днів «пізнали» ми старі і нові корпуси. Хто знає, що таке тюрма на Красной Пресні? Тут люду «од молдаванина до фіна» і всі мовчать, бо їх не чути, хоч кричать. Німці, мадяри, поляки, китайці й інші піддані чужих держав, десь їх звозять, ходять чутки, що в Мордовську АСР — республіку-тюрму, на збірний пункт. Коли нас вишлють в Україну, хоч би і в тюрму?

Якийсь мадярський полковник переконає, що в Угорщині переможе демократія, поляки вірять у свій народ, але теж і в те, що всіх їх не випустять з ССР.

Декого везуть на переслідство, на пересуд, а більшість не знає куди і нащо везуть. «Широка моя страна радная!» Одне певне — щось в тій країні зрушилось. Щоб вже не задержалось!

Мадяр розповідає про Карагандські лагери, — Джекказган, Екі-бастуз, Спасск. Пустинна спека, копальні міді і вугілля.

«Відвідав» їх там ген. Сергієнко, бувший міністер внутрішніх справ УССР. Увійшовши до бараку, він мовив:

— Тут самотійною пахне, — і тоді в'язні заспівали «Ще не вмерла Україна», а тов. генерал виструнчився і підніс руку до козирка шапки. Немоżliве? — Можливе, могутня сила пісні тієї!

... В Караганді багато німецьких військопононоених. Розбудовують місто. Самі проєктують і виконують.

*

... Леся Зеленська прислала листа. Не так давно була маленькою дівчинкою бідного селянина в Пустомитах на Горохівщині. Тепер уже має два вироки. Один дали в лагері, вбила опер-капітана, що знущався над в'язнями. Скільки зла мусів вчинити цей опер-капітан, що ця дрібненька дівчина рішилась на такий крок! Була в Потьмі, в Мордовії. Там був композитор Барвінський і його дружина, кожне в іншому, очевидно, лагері.

*

Тюрма і лагер не лише пригнічує, виснажує і помалу вбиває людину, але принижує людську гідність, упідлює. Тут все наставлене на те, щоб власне зломати людину морально, психічно, зробити її послушною, безвольною. А голод є методом досягнути це. Тому тут витримують лише найсильніші, ідейні люди, готові власне вмерти, а не піддатися. Хто не має за найвище Добро — чести, гідности і ідеї, і не рішився за них вмерти — той не витримає тієї по своєму вдосконаленій системи повільного мордування людей. Тому їх багато, рятуючи фізично своє життя за всяку ціну, робить негідні політичного в'язня вчинки. Жадоба жити така сильна, що не всі їй опираються. Майбутні, які будуть про нас писати, хай пам'ятають про це. Не узагальнюйте, коли якийсь в'язень, ваш співтовариш долі образив вас, або невластиво себе вів. Я не хочу нікого оправдувати. Але люди такі вже є, а до того ніхто, або майже ніхто із в'язнів не знав і не чув, що таке є саме тюрма і лагер, — система упідлювання людей. Я гордий тим, що все ж таки в'язні-українці цей ад, створений «челавеском для челавеска», видержують гідно. Це признають чужинці, ба (!) навіть самі москалі, і

саме КГБ. Вони закидають нам, що ми не вміємо жити — красти, вбивати, брати владу в кожному місці.

*

Прийшов лист з К., куди я не писав. Пізнаю по письмі. Прочитав кілька разів і вичитав кілька речень... «Друже, пробач, але не видержала, хоч свідома, що можу і... тобі... і собі... лиха наробити.

... Була в гостях в Я... там прочитала... листа... не... від тебе, але твого... Я вже закінчила десятирічний інститут і живу з малим синком, що має децю більше ніж десять років. Покищо спокійно... Так хочу, щоб ти прочитав ці слова!... обнімаю, цілую...».

Бували хвилини, коли і святі плакали, не дивуйтесь тоді каторжниківі.

*

Тут часто переганяють з камери до камери, часто змінюється стан «мешканців». Про нас забули?

Розмовляємо багато з москалями. Рідко котрий з них, і то наймолодші, погоджується з тим, щоб інші народи самі рішали свою долю, хоч вірю, ненавидять і Сталіна і його систему. Вони лише хочуть удосконалити лад, навіть змінити його, але во ім'я єдиної і неділимої. Точка!

Тирса не витримує дискусії і досадно мовить:

— Не робіть мені ласки і не кохайте моєї жінки! — тричі вам прокляття... а до мене:

— Щоб свиня не рила, для того є лише один спосіб — обдротувати її і колом в голову!

А, так, Тирса спокійний, розповідає про плавні на Дніпрі, про рибалку і до всього дуже цікавий.

*

З Тирсою гуторили про історію, а властиво про виклад історії. Немає нікого, щоб щось сказав про долю Путька і інших з тієї акції. Сумно.

Привели кількох поляків і неполяків, але підданих Польщі. Звозять в Мордовію, на збірний пункт, це вже відомо напевно. Поляки радіють, хоч не добре знають, що там в Польщі діється, але ж їдуть до своєї батьківщини. Я теж би радів, якби мене завезли на Україну, як їх в Польщу. Вони певні, що в Польщі не

будуть в тюрмі. Вони в більшості з АК, але є і арештовані в 1951 і 1953 роках. Яким правом цих вивезли з Польщі в Росію? Капітан Стефан з б. львівської дивізії АК вважає, що з теперішнім польським урядом зможуть багато чого зробити для свого краю. Що ж вони все ж таки мають польський уряд, що їх прийме і певні того, не ув'язнить. А ми? (Коли б так в АК були менші впливи польської магнатерії з «кресув», може легше йшли б тоді наші переговори).

Вертаємось до історії.

— Бачиш, — почав Тирса, — найважливіше то правильно розуміти історію, ну знати також, але передусім розуміти. Скажімо — Гайдамаччина, Коліївщина. Про них всі на Україні знають. І добре. Але, хоч як героїчним був цей рух, то був це рух відчаю, розпачі і пімсти. Щоправда, Залізник почав творити щось в роді гетьманату, але в цілому не був то державотворчий рух, а рух пімсти. І це було його слабкістю. А нам треба власне творення державного — скрізь: в науці, в повстанні, в культурі. Історія мусить вчити культу власної державности.

— Кожний історик, пишучи про княгиню Ольгу, обов'язково розповідає детально як вона покарала деревлян, докладно описуючи цю може й видуману подію. А про державотворчу і дипломатичну її працю відносно менше пишеться.

— Візьмім Переяславську угоду. Подивись, чітко сказав історик-чужинець: . . . «Переяславська угода була для України злом, але в той час меншим злом ніж була б угода з Польщею». Коротко, а як же виразно.

— Йшли ми «визволяти» Західню Україну, випустили великим тиражем «Визвольна війна українського народу проти польської шляхти» та «Історію України», таки не найпоганішу. Але тільки на короткий період, бо так вимагала ситуація. Це також правильне розуміння творення, очевидно нашими ворогами.

— Візьмім роки революції. Майже в кожному селі, лісі, містечку були менші чи більші партизанські загони. І добре. Але вони не шукали, а напевно не всі, зв'язку з державотворчим центром у Києві. І центр не вмів їх згуртувати і, так чи сяк підпорядкувати собі. А це ж була сила — розпорошена і не використана. Складна і важка це справа.

*

Пригадався Левко. Взимку 1940-41 рр., прийшов пригніченим. Арештовано двох наших підпільників. Везли їх машиною до Клевана в асисті кількох «робітників». Один із підпільників мав в штанах низько на шпагаті гранату. Якось зумів відбезпечити її і всі загинули. Свідомий вибір, (оповів про це поранений шофер).

*

В цій «революційній» Красній Пресні — пересильній тюрмі — спогади все приходять на думку.

Колки. Наступ німців в серпні 1943 р. на Колки застав мене в сусідньому селі. Наступ попередило бомбардування з літаків. Загинув мій кінь верховий. До містечка я вже не дістався. Евакуювати треба було лікарні. А вермахт пер із напрямку Маневич. Щось не заграло, міст на Стирі не знищено. Чому німці пішли на Колки, а не, скажімо, на Цуманські ліси, де були партизани Медведєва. Пішли на нас, на УПА і то з фронтовою силою. Понад два тижні організуємо в околиці відділи і служби. Німці пхаються по хліб і м'ясо. Треба боронити людей перед грабежем. В одному із боїв з німецькими карателями в околицях Копилля гине сотник Богдан, з куреня Рубашенка. Військовий похорон. Походив десь із Підкарпаття.

Ідемо на Січ. Відправа з Охрімом і шефом штабу Кременецьким. Вже зима. Похід в Ратнівський Район. Відправа в якійсь школі.

Літо 1944 р. з Охрімом, Зубатим — шефом господарчим, Володимиром, Матвієм ідемо в Забужжя до відділів ком. Остриського. Відділи постійно в бойовій готовості. Це армія!

За нами вже Біле і Оріховське озеро, Річиця — тут задержуємося на кілька днів, щоб відпочити і висушитися. Відправа, прощаємо провід ВО — Крилача, Білу й інших. Ще інспекція відділів ком. Голубенка. Військо, рідне військо своє!

Ідемо на схід поліськими борами і лісами. Переходимо через бувший табір Сабурова. Під одним барачком лежить кілька людських черепів. Невже ж московські партизани вели медичні досвіди?

Долучили до нас малі відділи УПА з Давигорода і Клецька — для охорони. На Схід! На Схід!

Нарешті зустрічає нас ком. Верещака. Доходимо до штабу ком. Дубового. Спати, спати по трудах маршу.

Складають інформацію командири. Нарада. Веде Леміш. Він кілька років був у східних областях України, інформує про нову ситуацію, роботу Організації після переходу фронту, дає напрямні. Серед нас він одинокий член Проводу ОУН. Для нас була несподіваною інформація, що тут в 1944 р. прийнято рішення про зміну назви Організації Українських Націоналістів на Народньо-Визвольну Революційну Організацію. Рішення прийняли члени Проводу і представники від Організації в терені, які вже на пере-

ломі 43-44 знайшлися під московською окупацією. Леміш добре обґрунтовує це рішення, думаю, що він був одним із ініціаторів тієї справи. Що ж, нам залишилось прийняти це до відома, хоч в душі нелегко погодитись. Певно, що ще буде треба на це згоди цілого Проводу, а може й Конференції, а навіть Збору? По нараді розмовляю ще довго з Лемішем, а тоже з Галиною. Жалію, що не зустрівся з Ящуром, не бачились ми вже хіба рік. Тепер він десь в командира Енея.

*

Ось так, сидючи в Краснопреснянській тюрмі, згадується і пере-думується недавнє. Хоч не тільки — треба розказувати іншим в'язням, які постійно змінюються.

Щоденно привозять і забирають чужинців, підданих інших держав. Але покищо тільки підданих соціалістичних держав. Є кількох українців, підданих Польщі і Чехо-Словаччини. Ба, навіть москалі — теж піддані інших соціалістичних країн. Радіють, що виїжджають з своєї Росії. Дивний світ. Дехто оповідає, що їх намовляли, щоб добровільно залишились в Союзі, знімуть строк. А вони ідуть до «чужих».

*

Знов та проклята Воркута пригадалась. За що, властиво, мене тоді арештували? Ба, ще і судити хотіли. Власне! На «30» в БУР-і надзиратель застукав у двері і сказав:

— Слушай внімательно.

Заговорили гучномовці в зоні в лагері. Повідомляють про суд, що має відбутися в зоні. Вичитують «підсудних» — два прізвища мені незнайомі і... мое. Судити мене мали, як «отказчика от работы». Сиджу вже в БУР-і два тижні і хочать мене судити за невихід на роботу.

— Пайдьош на суд? — питає мене надзиратель.

— Ні.

Зачинив двері і нічого не сказав. Що то був за суд? Отже, в рамках «демократизації» Хрущова в лагерах почали творити різні структури із самих лагерників. Однією із таких «інституцій» були власні «общественные» — чи товариські суди в лагері. «Суддів» підбирали із юристів-лагерників — ітееловців і «заседателів» також з лагерників, які були і тут співробітниками органів. «Розглядали» вони справи порушень в'язнями лагерного режиму. Могли засудити на тюрму, штрафну роботу.

Все це я довідався від інших, бо сам з тим не стрінувся — не пішов на «суд».

В'язні самі себе судять! Це треба вміти зробити.

*

Лежимо на верхніх нарах і роздумуємо, бо що нам тут робити? Тирса розпитує про УПА. Чи мали ми радіозв'язок, радіостанцію, контакти з альянтами? Про дивізію «Галичина»? Відповідаю те, що знаю.

— Там де я перебував радіостанції не мали, але була десь на Підкарпаттю. Радіозв'язок? Був один пункт і один літак «кукурузник». ОУН була проти організування дивізії «Галичина». Про заграничні зв'язки не знаю.

Не знаю, чи вповні задовольнив його цікавість. Але сам для себе думаю, що контакти з західними альянтами не використані, а тим самим світ не все, щоб не сказати — мало знав в 1942-1944 рр., про нашу боротьбу з німцями. Як я вже згадував, така в мене думка склалась після повернення в Забужжя і повернення Зубатого. Хтось не виконав так важливого завдання. Хоч в ті роки вся діяльність Організації була спрямована на боротьбу з німецькою окупацією.

І все вертає справа відносин. . .

Відчиняється кормушка і офіцер вичитує на етап і моє прізвище.

— Знов етап? Куди?

*

Стукають колеса по рейках, неритмічно. Рейки стиковані не в одному місці, не під простим кутом на обох нитках колії і тому стукання частіші і більш докучливі. В столипині, коли вже посадять за «решотку», нічого робити, крім думати або розмовляти, якщо є з ким. Іноді слово-два можна замінити з дижурним конвоєром — солдатом, якщо буде сам. Цим разом ним є молодший, може двадцять років, українець. Мало говорить, але слухає, питає. І то добре. Очевидно, він із звичайної мобілізації опинився у внутрішніх військах. Рішаюсь дати листа, щоб вкинув десь в місті. Розглянувся по коридорі столипина і. . . взяв. Чи вкине? І знов лише думати під «цок-цок» колії, або спати.

Думаю. . .

Рязань. Тут ще не був, — у в'язниці, очевидно.

*

Досі не можу пригадати командира куреня, майора, який прийшов до нас в липні 1943 року з Галичини і якого я приймав на

«Січі». Через наші терени курінь відійшов на Ровенщину, а точніше на Ровенське Полісся до командири Дубового.

*

Справа церкви. Коли в 1941 році відновила на Україні діяльність УАПЦ, акцес свій зголосило чотирнадцять чи шістнадцять єпископів, в тому і Пінський. Але зараз з'явився і автономіст з кременецьким єпископом Алексеем, утворивши якусь українську автономну церкву, автономну від московського патріархату. А сам Алексей співпрацював з гестапо проти УАПЦ, проти нас. Уже в часі війни появилася книжка фірмована московським патріархом під назвою «Правда о церкві в Росії». Цю книжку прислали і в штаби московських партизанів, які діяли на окупованій німцями території. Коли б не війна, книжка не появилася б. Це певне. Тепер Сталін використовував для потреб і церкву, русскую православную церкву, і та церква йшла на співпрацю во ім'я Росії. Тирса сказав би, що це і є розуміти по державному творення.

*

І так в цьому бруді, зневоленні, іноді й у відчаї приходить на думку Кобзареве:

... «Врага не буде супостата»...

— Коли?

Василь КАРХУТ

ІДОЛ

I

- Спалити!
- На тріски порубати!
- Втопити, щоб нещастя не наводив!

Вигуки зібраної юрби, піднесені кулаки, недобрі блиски в очах. Важкий віддих чоловіків, вишкірені зуби і викривлені обличчя жінок. Можена не пізнавала знайомих, друзів. Проте вона не почувала страху. Притиснувшись усім тілом до ідола, стояла вона проста й спокійна проти юрби, з ясним чолом, готова дати себе скоріше порубати на шматки, ніж віддати на знищення свій твір, свій образ бога.

Довгими місяцями різьбила вона бронзовими різцями у безформній липовій колоді свого ідола, пестила своїми пальцями заруби й опуклини на дереві, поки вони не набрали життя і не стали зображенням. Працюючи над подобою бога, вона постійно бачила перед собою образ коханого, що як гість її батьків, увійшов до її життя, посіяв у дівочому серці бентежний і хмільний неспокій жінки. Вона чула на своїх устах вогонь його поцілунків, відчувала, як товчється під тунікою його палке серце, і схвильована слухала його оповідання про бога войовників і здобувців, — його бога. Того бога, що привів молодого чужинця з соняшної Геллади сюди, у далекий край антів, і дав їй його.

Він пішов зі своїми гелленськими друзями далі; не диво: войовник і купець. Вона лишилася з вдячним спогадом у серці і з образом бога, що зробив її коханого таким міцним і нестримним у коханні здобувчим і здобутим водночас. І закінчуючи свою різьбу, Можена прагнула лише одного, щоб її одноплемінні стали, як він — її бог. Тому, коли ідол був уже готовий, вона перша розпалила перед його ясним обличчям і кинула на жарини пахуче куриво. Її ідол був в оселі найкращий, він був відбитком гелленського ідеала краси, був божественний. І солодка й приваблива була легенда про бога, розказана Можені на вушко, така чарівна для жінок і чоловіків.

Проте її бог чомусь не був ласкавий для своїх нових визнавців. Вже зараз таки, місяць після того, як в селі поставили зображен-

ня нового бога, пожежа спопелила половину хат. У другому місяці розлилась річка і забрала, замулила, понищила всі рільні плоди. А третього місяця прийшла пошесть і стала забирати в батьків та матерів їхніх дітей.

Тоді зібралася юрба, щоб знищити бога нещастя.

Випростана стояла Можена з вогнем в очах, заступаючи собою бога. Вона глузувала і била юрбу словами, мов канчуками.

— О, ви заячі серця, тюхтії-анти, що свою бездарність хочете звалити на бога! Де були ваші гасії, коли запалала перша хата? Чому греблею і насипом не забезпечили річки і, коли прийшла пошесть, чому всі, як один, не палили кадил перед богом? Мій бог, бог міцних і вдалих! Не тих, що стогнуть і нарікають без угаву. У вашому нещасті бог не винен, винні ви самі. Гетьте!

В голосі Можени було стільки переконливого вогню і віри в божественність її ідола, а в постаті тільки незламної рішучості, що юрба відступила.

II

Минали місяці, й мирні анти звикли до нового бога. Вони були згідливі, тож погодились із ним. Щось інше почало бентежити спокій довколишніх осель. У лісах появилася ватага, що жорстоко грабувала і знущалася зі спокійного населення антив. Занадто повільні, щоб щось вирішити, анти чекали, поки хтось перший почне, зорганізує відсіч, а тим часом грабіжники нападали і брали з безборонних жорстокий окуп. . .

Напередодні «Свята Зустрічі» із своїм богом Можена, ставши навколішки в його ногах, плела вінок з польових квіток, щоб завтра приоздобити ним чоло бога, гладке й рівне, без зморщок, мов плесо чистого і спокійного ставка. Під чолом рівний гелленський ніс відтінював повні уста, на яких застигла таємнича й спокуслива усмішка. Маленькі крильця на капелюсі і сандалах бога надавали йому постаті, схопленій під час бігу з витягненим наперед цілком мандрівника у правій руці, враження летючості, елегантності. Мрійні очі бога, здавалося, мчали у простір крізь серця і душі.

Задивлену у свій обожнений твір Можену огортало почуття матері, що дивлячись на свою кохану дитину, бажає обіймами злучитись з нею знову в одно, як колись. Можена не чула ні криків, ні плачу, ні голосінь, що линули в її святиню з оселі. Там діялось страшне. Ватага напала на оселю, грабувала і вбивала, гвалтувала

жінок, змушувала чоловіків під тортурами віддавати всі вартісні речі.

Раптом хряснули позаду неї відчинені двері, і в них виросла самовпевнена і горда постать. Можена повернула туди голову і, в одну мить зрозумівши все, отетеріла.

— Ти? — і крик здивування й розчарування завмер на її устах. Перед Моженою з закривавленим, оголеним мечем у руці стояв її ідеал, її коханий.

Він не здивувався, не зникнув від несподіваної зустрічі. Пізнав її і далеким поглядом зовсім так, як її бог, усміхнувся. Зробив крок уперед, його очі спочили на зображенні бога, і він, нерішучий уже, поміркувавши трохи, засунув закривавлений меч у піхви. Потім колишній гість її батьків обернувся на зап'ятку і мовчки вийшов. . .

Можена метнулась, наче б це меч сховався в її серці. Впала на коліна перед своїм ідолом, і на її уста виплила безладна молитва:

— О, Боже мій викоханий, у мріях виплеканий! Вчини ласку! . . Я завжди просила в тебе добрих діл для моїх антів — ти мовчав. Може справді ти лиш бог лиха, нещастя, нікчемности? Але, невже в тобі зовсім немає справедливости, вдячності?

Та бог мовчав. Усміхався своєю божественною, нерозгаданою усмішкою. Так, твір її рук мовчав і наче б глузував. . . Це було майже, як удар в лице. Враз серце Можени загорілося образою, крізь заціплені зуби проливались окремі слова; і шепіт той звучав, мов шипіння гадюки, на яку наступили ногою:

— Лукавий ідоле, що хочеш лише брати, не даючи нічого! Хай це буде тобі остання жертва, жертва мого серця. . .

Розсипаючи по землі квіти з недоплетеного вінка, вона скочила і підняла блискучу сокиру, що нею рубала жертвні дрова. Розмахнулась, і з усієї сили вдарила сокирою свій твір бога, якому так довго вірила, просто між його брехливі очі.

Вересень, 1942

Огляди, рецензії

УСПІШНЕ ЗАПОЧАТКУВАННЯ ЮВІЛЕЙНИХ СВЯТКУВАНЬ 1000-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ

(УПС). В бельгійській Національній Базилиці, в Брюсселі, відбулася в неділю 8.11.1987 р. урочиста архиерейська Служба Божа, що її відправив митрополит Максим Германюк з Канади в сослуженні трьох наших єпископів і бельгійського примаса, кардинала Годфріда Даннельса. Цим Богослуженням започатковано загальні українські святкування 1000-ліття Хрещення України в Бельгії. Очікувано прибуття Блаженнішого Патріярха М. І. Любачівського, однак це не здійснилося.

Крім митрополита Максима Германюка і бельгійського примаса Даннельса, при престолі співслужили Владики Платон з Німеччини, Михайл з Парижу і Славомир з Югославії, а зпоміж духовенства о. митр. Іван Кіт, о. генер. вікарій Михайло Василик, о. ігумен Антін Рижак, о. д-р Богдан Курилас, о. Фелікс Біленький, о. Боніфатій Говартс, о. Ван Голь, о. Пилип Мельхюр, о. Петро Ал, о. Петро Іван, о. Ярослав Салевич і о. Яків Новак. Співслужили рівнож священики інших національностей: настоятель монастира в Шевтонь о. М. Ван Парейс, о. Герман — румун, і о. Антон Ільч — словінець. Взяли участь у відправах Апостольський Нунцій Анджельо Педроні зі своїм секретарем, кол. Нунцій у Вашингтоні, єпископ Жан Жадот, єпископ Генту Ван Петегем, генер. вікарій бельгійського єпископату для не-бельгійців монс. Р. Ван Сховбрук, єпископ-помічник з Брюсселі монс. Л. Де Говре, монс. Ван Берден, ректор Базилики монс. Франс Діркен, провінціал оо. Редemptористів о. П. де Смейтер, парох Базилики о. Стевіні, ректор Польської місії в Бельгії о. Т. Франкфув і о. Канзанецкі — поляк; дияконували: о. диякон Роман Ковальчук і о. Барнас з Шевтоню. Українську Автокефальну Православну Церкву репрезентували: о. протопресвітер Палладій Дубицький з Мюнхену, о. протоєрей Борис Хайневський з Франції і о. Іван Дерев'янка з Бельгії. Обрядовим церемоніалом вміло провадив о. Петро Костюк з Льежу.

Головна частина Базилики була виповнена вщерть Божим людом, в тому половина бельгійців і інших національностей. Всього нараховувалося понад 1600 осіб. За престолом звисали український і папський великі прапори, а перед престолом виділи, побіч ікон Матері Божої і Ісуса Христа, ікони наших святих княгині Ольги і Володимира Великого, прикрашені українськими рушниками та китицями квітів. З правого боку від престолу примістився «Хор Тисячоліття» під керівництвом інж. Кирила Гайдамахи, що в числі 60 осіб після цілорічної підготовки виступив зі своїм добре опанованим співом. Численні прапори наших українських установ і церковних хоругов, розміщені по двох боках передпрестольного

простору, завершували гармонійно рамці священнодійства в честь Великого Ювілею.

Архиерейська Служба Божа носила особливо врочистий характер і робила помітне враження на своїх і чужих, між якими не бракувало особливостей з бельгійського політичного світу, з установ Європейської спільноти і приятелів з числа сусідних до України народів. Франкомовна бельгійська телевізійна станція (РТВФ) прислала свою групу техніків і кореспондентів, які зняли кадри з Богослуження і перевели інтерв'ю про наші святкування. Ціле Богослуження було зняте на відео і звукозапис технічною службою Базиліки, а крім того Бельгійською католицькою телевізійною службою.

Під кінець Богослуження з проповіддю у французькій, фляманській і англійській мовах виступив кардинал Даннелєс. Він відмітив важливість цих святкувань з погляду Вселенської Церкви, а при тому згадав про Слугу Божого митрополита Андрея Шептицького, який був близьким приятелем великого бельгійського кардинала Мерсіє, а в 1925 році був організатором першої єкуменічної конференції в Брюсселі та домовився про співпрацю з монашими чинами оо. Бенедиктинів і Редemptористів. Митрополит Максим Германюк, на закінчення Богослуження, склав слово подяки кардиналові, Нунціям і всім співслужителям та підніс «многоліття» на їхню інтенцію, а також на інтенцію Української Церкви і її Ієрархії.

Могутнім акордом прозвучав на кінець гімн-молитва «Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни», що його підхопили вірні, засилаючи молитву-благання до Всевишнього, щоб благословив Україну промінням волі і світла в цю велику Річницю Тисячоліття.

Після Богослуження в нижніх приміщеннях Базиліки відбулося коротке прийняття вином і закусками для запрошених визначніших духовних і світських гостей, в якому взяло участь понад 100 осіб. Відтак оо. Редemptористи запросили Ієрархію і духовництво та деяких світських гостей до себе на обід, а всі інші учасники святкувань, що прибули організовано з наших поселень в Бельгії, Франції, Німеччині й Англії мали спільний обід у репрезентативній залі «Маделен», в поблизу «Конгресової Палати», де згодом відбулася Святкова Академія з концертом.

Святкова Академія, що мала розпочатись о 16 годині, відбулася з деяким спізненням з уваги на технічні труднощі. Перед входом до залі виділили два великі стояки, на яких були зображені мученики за віру обидвох наших Церков — православної і католицької. Сцена була прикрашена полотном, на якому видніла постать св. Володимира Великого з хрещеним людом, що його розмалював маляр Ренко Гавра на підставі афіші Зої Лісовської. По обидвох боках сцени кошики квітів підсилювали святковий настрій.

Більшість учасників Богослуження, в тому й достойників, прибули на Святкову Академію, яку «Хор Тисячоліття» започаткував молитвою «Отче наш» А. Гнатишина, а голова Ювілейного Комітету о. митр. Іван Кіт відкрив Святкову Академію, вітаючи присутніх. Далі «Хор Тисячо-

ліття» під керівництвом інж. К. Гайдамахи відспівав пісню «Печистая Діво Мати». Коротку доповідь про Хрещення України виголосив Владика Михайл Гринчишин, після чого хор відспівав «Ми Херувимів» Д. Бортнянського. З доповіддю у французькій мові виступив митрополит Максим Германюк, вказавши на християнство в Україні як на джерело культури, що разом з українською мовою є невід'ємними складниками української духовності, збереження якої є найбільшою проблемою нашого народу. Після пісні «Хору» — «Як славний наш Господь» Д. Бортнянського, промовив голляднською мовою о. Петро Ал на тему «Християнство України — сьогодні і завтра».

Концертову частину програми продовжував Бельго-український хор ім. Тараса Шевченка з Намюр під проводом пані М. Вандам-Світої, виконуючи три довші церковні твори: «Господь воцарився» М. Березовського, «Приклони Господи» А. Веделя і «Тебе Бога хвалим» Д. Бортнянського. Заповідачі хору, який виступав в українських козацьких строях, давали пояснення в трьох мовах до кожної пісні, а один із них, бельгієць, сказав коротку промову-привіт в честь Тисячоліття українською мовою. Вміжчасі виступала з деклямацією сумівка Ірина Халупа з Мюнхену, яка з великим чуттям передала пролог з поеми Тараса Шевченка — «Неофіти», що зробила на присутніх помітне враження. Приємно вражали своїм виступом також діти «Рідних Шкіл» і Садочків, учасники сумівських таборів, які під керівництвом Христі Когут-Гаври проспівали дві релігійні пісні: «Витай між нами» і «О, Мати Божа». Несподіванкою для всіх був виступ бельгійського фляманського хору «Скола Канторум Кантате Доміно» з Альост, що складається зі школярів середньої школи і нагадує собою «Віденських хлопців». Цей хор, в числі понад 40 хлопців, під керівництвом о. М. Гейса, відспівав три пісні: «Рорандо Челі» І. Віднанського, «Кантікорум Юбілю» Г. Генделя і «Кантата Доміно» Пітоні. Відтак квінтет «Волошки» з Лювену під керівництвом Христі Когут-Гаври виконали дві пісні: «Достойно» і «Через поле широкее». З черги, збірний ансамбль бандуристів з Бельгії і Франції під керівництвом Павла Когута виконали на бандурах і відспівали «Під Твою милість», «Дивная новина» і «Отче наш». Останнім хором концертної програми був хор пані Моніки Нев «Натівітас», знаний зі своїх виступів на кожнорічних різдв'яних програмах в Брюсселі. Цей хор відспівав «О Магнум Містеріум» (Вітторія), «Ексультате Део» (Д. Скарлатті), «Гльорія» (Дюваї). Концертною програмою керувала й заповідала трьома мовами Маруся Когут-Сеник.

Зі словом на закриття Свята виступив о. протопресвітер Палладій Дубицький (УАПЦ) з Мюнхену, підносячи многоліття Ієрархії УАПЦ, що присутні постановям з місць відспівали. Промовець торкнувся актуального питання співслуження в св. Літургіях священнослужителів обидвох Церков, питання, яке вимагає канонічної розв'язки з обидвох сторін, зокрема тепер, в часі ювілейних святкувань.

Могутньо хвилюю, на закінчення Концерту, прокотився гімн-молитва «Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни», відспіваний збірним хором, що складався з усіх чотирьох хорів і ансамблю юних бандуристів, всього понад 160 осіб. Цей гімн-молитву підхопили учасники святкувань і вся велика зала Конгресової Палати перемінилась в могутню симфонію «жи-

вих, мертвих і ненароджених», минулих, сучасних і прийдешніх віків. З сильним почуттям гордості за спадкоємство слави княжого міста Києва з його «Нерушимою стіною» Святої Софії і з вірою в перемогу великого Тисячоліття, роз'їздилися учасники цього небуденного Свята, до своїх домів.

Децо про Ювілейний Комітет і його працю

Ювілейний Комітет 1000-ліття Хрещення України на Бенелюкс під керівництвом о. митрата Івана Кота складається з Президії, до якої входить заступник голови о. Петро Костюк, секретар — мгр Омелян Коваль, скарбник — мгр Микола Когут. Крім Президії, до Комітету входять представники громадських організацій в особах: пані Софія Сидор — голова ОУБ, яка очолює Мистецько-імпрезову Комісію, інж. Іван Левицький — голова КУ СУМ, що очолив Інформативно-пресову Комісію, і п. Микола Волянський — скарбник УДК, що очолює Технічно-господарську Комісію. Існує також Комісія Зв'язку, яку очолює Вікарій бельгійського єпископату монс. Ван Сховбрук. Члени Комітету: проф. М. Антонович і проф. О. Кушпета (Голляндія), а далі оо. Петро Ал, Фелікс Біленький, Б. Говартс і П. Мельхіор. Членами Комітету є також голови місцевих Ювілейних Комітетів.

В підготовці ювілейних святкувань Зв'язкова Комісія відбувала свої окремі засідання для постійного контакту з бельгійським єпископатом. З рамени цього єпископату появилось окреме звернення до бельгійських парохій, в якому повідомлено про українські святкування Тисячоліття і запрошення на Свято 8.11.1987 до Національної Базиліки. Появилися також нотатки в бельгійській католицькій пресі про це звернення.

Мистецько-імпрезова Комісія підготувала програму святкувань і до-ручила паням Іванні Коваль і Герді Абрам зайнятися виставкою. Таку частинну виставку було приміщено при вході на Святочну Академію, яка показувала частину мартирології Української Автокефальної Православної і Української Католицької Церков. За декорацію сцени відповідали інж. Б. Качмарський і Ренко Гавра.

Інформаційно-пресова Комісія проявила доволі активну діяльність ще завчасу перед святкуванням, інформуючи про це бельгійську пресу й телевізію. Міра й Ігор Хохоліаки нав'язали контакт з бельгійською телевізією РТБФ, яка прибула до Базиліки і тричі передавала кадри з Божественної Літургії та інтерв'ю із Зеноном Ковалем. Таким чином мільйони бельгійців і французів були поінформовані про наше 1000-ліття, слухаючи актуальних новин під час денника.

Кілька днів пізніше на католицькій програмі о. Мавет передав коротке інтерв'ю з мгром М. Когутом. У висліді окремих інтерв'ю членів Комісії і Секретаріату Ювілейного Комітету, бельгійська преса помістила низку статей та інформацій. До Найважливіших належить стаття журналістки Марі-Франсуаз Діспа п.з. «Довга боротьба Української Церкви», що появилась в багатотиражному журналі «Ле Суар Іллюстре» з дати 5.11.1987 р. У фляманському щоденнику «Гет лятсте ніес» з дати 14-15.11.1987 на

базі інтерв'ю з секретарем Ювіл. Комітету редактор І. Ван Гассель помістив довшу статтю п.з. «Що є з Руссю?». Інший щоденник «Гет Фольк» з дати 7.8.87 помістив також статтю Б.Е.-Д.Г. в якій актуалізує 1000-ліття хрещення України в світлі історичних фактів і сучасної московської політики. Католицький щоденник «Ля Лібр Бельжик» хоч і не помістив ширшої статті, то поміщував постійно інформації про підготовку і відбуття святкувань в Брюсселі. Натомість католицька пресова агенція «Бельга» подавали постійно обширні інформації та довші коментарі. З нагоди прибуття до Бельгії митрополита Максима Германюка було влаштовано інтерв'ю з католицькою телевізійною службою і з агенції СІП, які будуть використані пізніше.

Великою несподіванкою для Ювілейного Комітету і для учасників святкувань була поява книжки французькою мовою п.з. «1000-ліття Хрещення Київської Руси», що її написала і видала пані Софія Конвент. Книжка на понад 200 сторінок на люксовому папері прикрашена 60-ма кольоровими знімками ікон і церков та святих нашої Церкви, з картою поширення християнства з Києва на північ і схід, містить фрагменти нашої церковної історії, відмежовуючи її від наших північних сусідів. Передмову до книжки написав колишній ректор Лювенського Університету монс. Едвард Массо. Поява цієї книжки є великим здобутком для нашого Тисячоліття, бо авторка поробила заходи для випуску її також в англійській, фляманській, німецькій та португальській мовах власними фінансовими засобами.

Не зважаючи на великі труднощі в організації святкувань, вони випали надзвичайно успішно, про що засвідчують численні голоси зокрема чужих учасників. Багато із них висловлюються про св. Літургію і про наші співи та «Хор Тисячоліття» в суперлятивах. Важливою рисою святкувань було те, що в них брали участь не тільки українці з Бельгії і сусідніх країн, але також те, що половина учасників (як вищого духовенства, так і світських) були бельгійці і делегації інших національностей. Нашого Тисячоліття нікому не відібрати!

Роман КУХАР

НА ПОСЛУГАХ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ

Московсько-советська пропагандивна машина завжди запрягає до свого імперського воза людей прилюдної опінії на Заході, несвідомих пофальшованої в користь Москви дійсности. Підкреслюємо — несвідомих, бо інакше псевдо-інтелектуалісти тієї ментальности не стали б утотожнювати Київської Руси-України з Росією, чи заведення християнства тисячоліття тому в нашої батьківщині з недійсним тоді хрещенням Росії, якої в той ранній час десятого сторіччя ще не було, ані навіть її предтеч —

суздальського чи московського князівств. У зв'язку з близьким тисячолітнім ювілеєм початків християнства на загарбленій сучасній політичній території європейського ССРСР, советсько-московська верхівка та льяольний до неї московський патріархат, всупереч історичним фактам, привласнюють собі цю епохальну подію, капіталізуючи для Москви культурно-цивілізаційне хрищення Київської Руси-України й уводячи в заблудження весь світ таким очевидним анахронізмом.

На жаль, представникам ліберально-інтелектуальних середовищ на Заході байдуже до того, щоб об'єктивно провірити достовірність советської пропагандивної кампанії промощування «свого тисячолітнього християнства» й відокремити з советських пресових звітів на давню тему політичну пропаганду від історичних фактів. Звичайно, крім типічного невігластва ліберальних кіл західного світу в питаннях буття підкорених неросійських народів у штучному державному конгломераті ССРСР, до чого їм байдуже, маємо теж справу з відомою політикою співжиття з імперіальним советським колосом, а то й неприхованим бажанням попутників інтересів советсько-московської імперії матеріально покористуватись індиферентною для них внутрішньою ситуацією в ССРСР. Що там за різниця для них — Русь, чи Росія, спадщина російського, чи неросійських народів, Росія, чи ССРСР? Для них ражливі політично-економічні взаємини з фактором сили, де принцип права мусить поступатися принципіві сили. Досліджування до самого ядра фактору історичної правди їм недоцільно, ані не в їхніх інтересах.

Не дивно, що за таких умов незнання, чи недобачування дійсної проблематики у взаємовідносинах між ССРСР та поневоленими народами, Москвою й Києвом, Росією й Україною — заливає західні ринки інформації література різних, т.зв. советологів, звітодавців советських джерел з імперською точкою погляду, зокрема, якщо мова про «тисячоліття християнства в Росії». Вільні українці свідомі не від сьогодні ноторичних збочень від правди в усій отій нерозбірливій щодо засобів советській чи советофільській пропаганді. Наші центри інформації намагаються тому протидіяти, в міру можливости спростовувати засилля фальшувань правди з боку советського уряду й чинників на советських імперських послугах. Але цього не досить, сили з обидвох сторін неспівмірні. Інфляція всесвітніх публікаційних матеріалів, що викривлюють історичну дійсність, зокрема довкола Руси, Росії й України, такого тотального розміру, що й нам, загально й кожному зокрема, велика потреба включатись на місцях наших розселень в самооборонну акцію освідомлювання місцевих органів публічної опінії щодо нашої об'єктивної національної рації. В тому сенсі слід пильно слідкувати за невірними інформаціями про наше минуле й сучасне, з якого б джерела вони не виходили — преси, радіо-програм, телевізійних звітів, книжкових публікацій, аби зразу ж, негайно вносити свої спростування ефемеридних подач, що нарушують правду. Хоч дізнаного ушкоду нашої національності з таких, кривдячих нас, звітів повністю не усунемо, а все ж таки громадне викривання інформативних зловживань допоможе рідній правді й вона, дарма що з великими труднощами, просякатиме в довкільні суспільні кола на чужині.

І що такого власне годиться нам у цій справі робити? — питає хтонебудь. А ось приведемо зразок потрібної нашої дії в питанні дезінформації: Видавництво Friendship Press, New York, випустило нещодавно 3 свої нові публікації — 1. «One Thousand Years», авторства J. Martin Bailey, представника З'єднаної Церкви Христа, де розповідається про «тисячу років російського християнства»; 2. в іншому виданні даного пресового органу, а саме в «Courage for a Cross», авторства Leslie Merlin, пресвітеріанської духовної представниці, вона в низці оповідань утотожнює історичні постаті з ранньої доби Київської Русі з росіянами, навіть відзиваючись про традиційний український «борщ», як про «російську страву»; 3. і ще в одній їхній публікації, «Eyes to See, Ears to Hear», яка має бути «студійним провідником до народів і Церков СССР», авторка Betty Jane Bailey, активістка Союзу Еонгрегаційної Церкви в Нью Джерзі, виходить із помилкового становища про «тисячу років з історії християнства в СССР», плутаючи підкорені неросійські народи з Росією та підводячи все під один советський знаменник.

Тут аж напрошується наша активна відзивність на таке анахронічне наświetлення справжньої події з-перед тисячі років, що не має нічого спільного з СССР. Кому можливо, вказано було б спростувати порядком основнішої статті невірні авторські ствердження. А можна й коротким листом виправити незгідні з історичними фактами погляди окремих авторів, відзиваючись про кожну зосібна з приведених публікацій, в роді: Як свідки відомої нам правди, спростовуємо в 1. публікації, що християнства в Росії, ані самої Росії, як державного твору, ще довго не було, коли Христову віру заведено в 988 р в Київській Русі; щодо 2. публікації, то ні святі Ольга, ані Володимир не були російськими князями, а були насправді володарями Київської Русі, що нічого спільного з Росією не мала; якщо мова про 3. публікацію, то «тисячоліття християнства в СССР» є нісенітницею, бо СССР існує всього несповна 70 років. Насправді ювілей тисячоліття в 1988 р. може законно відзначувати тільки поневолена Росією українська національність, бо володар Русі, Володимир Великий провів акт хрещення в 988 р. у столиці предків українського народу, в Києві, метрополії Русі, не Росії.

В цьому питанні — неправдивого наświetлення минулого й сучасного нашого народу в чужих джерелах інформації, кожному з нас нагода співпрацювати для виявлення вартостей нашої тотожності. Що масовіша буде в тому участь, то краших успіхів перемоги правди треба буде сподіватись. Ніхто за нас цього не вчинить, бо нікому іншому не на серці, крім нас самих — добро українського народу. Постійністю й послідовністю таких змагань за відвоювання наших національних цінностей зможемо їх наприкінці у світовій прилюдній opinio закріпити. Тим і виправдаємо себе, як «амбасадорів української правди у світі».

НА БАЖАННЯ КНИГОЛЮБІВ ПОЯВИЛИСЯ ДРУГИМ НАКЛАДОМ СПОГАДИ МИКОЛИ КЛИМИШИНА «В ПОХОДІ ДО ВОЛІ», Том I

Книжка формою і змістом подібна до першого накладу. Друк виконала фірма «Украпрінт» у Вудсток, Мд., накладом Української Книгарні у Воррен, Мічиган. Полотняна обкладинка зеленого кольору з золотими надруками, добірний папір, 430 стор., 38 світлин у тексті. Вступне слово Богдана Стебельського.

ЗМІСТ:

1. У ВІДВІЧНОМУ МАРШІ ПОКОЛІНЬ. Історичне тло споминів.
  2. ЯРОСЛАВ КАРПИНЕЦЬ — праця для Організації.
  3. СТЕПАН БАНДЕРА. Варшавський і Львівський Процеси.
  4. НА СВЯТИЙ ХРЕСТ.
  5. В НОВІЙ ТЮРМІ.
  6. МИКОЛА ЛЕМИК — Друга світова війна — упадок Польщі і воля.
  7. БАНДЕРА ПРОВІДНИКОМ ОУН.
  8. КУДИ БОГ ПРОВАДИТЬ. Спогади про Північну Похідну Групу ОУН 1941 р. Знова арештує ГЕСТАПО. Перевезення до Львова.
- У книзі є резюме англійською мовою, покажчик імен і спис світлин.
Ціна книжки \$20.00.

Замовлення слати на адресу:

UKRAINSKA KNYHARNIA
4340 Bernice
Warren, Mich. 48091, U.S.A.

або:

UKRAINIAN PUBLISHERS, LTD.
200, Liverpool Road
London N1 1LF
Great Britain

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Вельмишановний Пане Редакторе,

У числах 10 і 11 журналу «Визвольний Шлях» за 1987 р. появились дуже цінні і цікаві спогади з багатим джерельним матеріалом п. П. Дюка п.з. «Перша Старшинська і Підстаршинська Юнацька Школа УПА».

Автор згадує, що школа носила назву: «Перша Старшинська і Підстаршинська Юнацька Школа УПА ім. Піпського». . . У примітці до тієї назви автор спогадів подає таке пояснення: «В той час я нікого не питав, хто був Піпський, думаючи, що це якийсь командир УПА, або провідний член ОУН. . . Редактор Данило Чайківський в листі (1954) написав, що це студент із Станиславівщини, який загинув в бою під Крутами. . .»

Пояснення пок. ред. Чайківського не вповні згідне з правдою. Бо в дійсності Гриць Піпський загинув під Крутами, але походив він із села Мальговичі під Перемишлем. Також не був він студентом, але учнем 7-мої класи Київської гімназії, коли зголосився до Юнацького Куреня, щоб здержати наступ большевиків зі сторони Бахмача.

Ось деякі ближчі дані взяті зі збірника «Перемишль — західний бастион України». В статті Євгена Стахів «Сини Перемиської Землі в українському визвольному русі» на стор. 177 читаємо: «. . . В 20-ті роковини бою під Крутами, тобто 29 січня 1938 року учні та учениці обох українських гімназій в Перемишлі перервали навчання о год. 12 в полудне і трихвилинною мовчанкою вшанували пам'ять вбитих зі Студентського Куреня, що боронив Київ перед наступом большевиків. З того приводу у 60 селах перемиського повіту були також влаштовані жалібні академії або маніфестації. Особливо голосною була маніфестація в селі Мальговичах, з якого походив Григорій Піпський, учень 7-мої класи Київської гімназії. Родину Піпського захопили російські війська, коли відступали з-під Перемишля у 1915 році. . . Учні Київської гімназії масово зголосилися добровольцями до Студентського Куреня, а з ними і Піпський. . . Під Крутами він із 27-ма іншими попав у большевицький полон і був розстріляний. . .»

У маніфестації у Мальговичах брало участь не менше як 5 тисяч мешканців довколишніх сіл. . . Після маніфестації в Мальговичах відбулася Академія у Германовичах, в якій виступали хори з таких місцевостей: Дроздовичі, Пікуличі, Нижанковичі, Циків та Германовичі. Промовляли: Е. Стахів та д-р М. Хробак. . .»

Стільки пише Стахів. Від себе додам ще такі пояснення. Перед облогою Перемишля-твердині москалями в 1914 році, австрійське командування спалило 23 села в передпіллі твердині, вирубало теж всі ліси, а населення виселило. Коли ж москалі почали облогу, то теж виселили деякі села, а людиність вивезли в глибину імперії: частину у Херсонщину, а інших в

околиці Києва. Тому в гімназіях Києва знайшлося кількох хлопців з околиць Перемишля. Було їх там чотирьох: Піпський з Мальгович, Сорокевич з Уйкович, Бачинський з Хіднович і ще один, якого прізвище забулось.

Піпський з Мальгович і Сорокевич з Уйкович зголосились добровольцями до оборони Києва перед наступом полчищ матросів Муравйова. Обидва згинули під Крутами. Бачинський якимсь чудом залишився у Києві і пізніше разом з батьком, лікарем УГА, повернув до Галичини. Про четвертого ніяких вісток немає, а він теж мав зголоситися до Студентського Куреня.

Піпський — син убогих селян-зарібників. Сорокевич — син священика-москвофіла. Бачинський — син лікаря. Про четвертого немає даних.

Остаюсь з пошаною

Лондон. 22.11.1987

В. Гоцький

ПОПРАВКИ — ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ ІМ. ЯРОСЛАВА СТЕЦЬКА

У листопадовому числі журналу «Визвольний Шлях» в пожертвах на ФОВ ім. Ярослава Стецька, список ч. 25 було написано:

Олекса Осаків — Ноттінггам — ф.100.- Має бути: Олекса ІСАКІВ — *Ноттінггам* (Раніше ф.100. Разом ф.200). — ф.100.-

Роман Андрійович — Нортгемптон, має бути Роман Андрійович — *Ноттінггам*.

За недогляд просимо вибачення,

Адміністрація
Фонду Оборони України

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРИЯ:

M. Petruszczak
Waltzmanstr. B. A/Z 2.
Salzburg-Aigen.

КАНАДА:

The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 — BS AIRES.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
8900 München 89,
Zeppelinstr. 67.

БЕЛЬГІЯ:

Mr. O. Kowal
72 Blvd. Charlemagne,
1740 BRUXELLES.

США:

Mr. H. Cebrij
136 - 2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain
75261 PARIS Cedex 06

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 50636.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.